
1-2•96

*ROMANO
DŽANIBEN*

ČASOPIS
ROMISTICKÝCH
STUDIÍ

OBSAH

Výpovědi o rodině slovenských, maďarských a olašských Romů	3
<i>Hana Preinhaelterová</i>	
Tradiční velkorodina v hinduistické Indii	13
<i>Milena Hübschmannová</i>	
Co napovídá o romské rodině tradiční seznamovací ceremoniál	19
Postavení a role některých členů tradiční romské rodiny	25
<i>Edita Žinayová a kol.</i>	
Postavenie a úloha ženy-matky a muža-otca v rómskej rodine	29
<i>Malvína Lolová</i>	
Širotý ačhilam	42
<i>Veronika Kamenická</i>	
Obraz matky v romské písni	43
<i>Hana Šebková a kol.</i>	
Úloha nejstaršího syna v tradiční romské rodině	52
<i>Matěj Šarközi</i>	
Miri familija III - Sar me phiravas te bašavel	58
Moje rodina III - Jak jsem chodil hrát	
<i>Anna Žigová a kol.</i>	
Nejstarší sestra a její postavení v tradiční romské rodině	66
<i>Helena Šamková</i>	
Somas jekhphureder phen - Byla jsem nejstarší sestra	72
<i>Svetislav Kostić</i>	
Původ romských příbuzenských termínů	83
<i>Lada Viková</i>	
Romská rodina z pohledu dětí ve věku 9-10 let	87
<i>Margita Reiznerová</i>	
Le dadeskero bovoru	97
<i>Eva Bajgerová</i>	
Prožitek z těhotenství	98

Berty Žiga	
Miri bibi e Šivo	100
Elemír Baláž	
Murdardī daj - Zabitá matka	102
Peter Stojka	
La romňako than ando románo táršašágo -	107
Postavenie ženy v spoločenstve valašských Rómov	
Čar, veša, phuv - oda miri bacht	109
Tráva, lesy, země - to je moje štěstí (Portrét výtvarníka Aladára Kureje)	
Donald Kenrick	
Ztracená princezna	114
Peter Stojka	
Patradī - Velkonočné sviatky	121
RECENZE - ANOTACE	123
INFORMACE	141
OHLASY	155

O ROMA VAKEREN PAL E FAMELIJA ROMA VEKEREN UPRAL O ČALÁDO E ROM VORBIN PA ČALÁDO

(VÝPOVĚDI O RODINĚ V KOMUNITĚ SLOVENSKÝCH,
MAĎARSKÝCH A OLAŠSKÝCH ROMŮ)

I. ROMAŇI FAMELIJA

Svůj náhled na rodinnou tradici mezi Romy pocházejícími z východního Slovenska vyjadřuje básnířka Margita Reiznerová (Ma) a její švagrová Jarka Rusenková (Ja). Jarka je Češka, která se do romské rodiny přivdala. Hovoří plyně romsky a za dvacet let soužití s romským příbuzenstvem se plně vžila do jeho zvyklostí. Rozhovor vedla Hana Syslová.

Ma: Familija vaš o Roma hin zaklados, bo famelija hin vareso, so likerel vareso baro. Korkori našti keres nič. A te bi pre mande jela bida, kaj denašava? Ča ke familija, bo džanav, hoj familija man na mukela a pomožinla mange.

Ja: Džanes, soske pes vartinel¹⁾, sar dareko merel?

Ma: Ta kola manuša, kaj te na jen peskera dukhaha korkore, kaj te na duminen pre koda. Keren pherasa, vakeren paramisa. Ale imar pes akanakes na kerel. Imar čuno, imar ča bešen, mek kola paramisa čuno vakeren, ale koda, so pes čirla pro buľa marenas, javišu²⁾, karti bavinenas, ta imar akanakes pes na kerel. Sa pes našavel.

Ma: Rodina je pro Romy základ, protože je nositelem něčeho důležitého. Sama nic nezmůžeš. Kdyby přišla nouze, kam se uteču? Jedině k rodině, protože vím, že rodina mě nenechá a pomůže mi.

Ja: Víš, proč se vartuje¹⁾, když někdo umře?

Ma: Aby ti lidé nezůstali se svou bolestí sami. Aby na to nemysleli. Žertují, vyprávějí pohádky. Ale teď už se to nedělá. Teď už se to nedrží. Už jen trochu, už jen posedí, ještě pár těch pohádek vyprávějí, ale to, jak se dřív plácalo přes zadek, javišu²⁾, a karty se hrály, tak to už se teď nedělá. Všechno se ztrácí.

POZNÁMKY:

¹⁾ *Bdění u mrtvého patřilo mezi základní formalizované projevy rodinné solidarity. Příbuzní seděli pospolu a vartinenas (dosl. „hlídali“) - bděli nepřetržitě od chvíle úmrtí do pohřbu, který se odehrál vždy třetího dne.*

²⁾ *Pro buľa, javišu, hajavišu, lopatki, lapocki... jsou různé názvy pro hru, která spočívá v tom, že osobu se zavázanýma očima, vybranou doprostřed kruhu, někdo sekne dvěma prsty přes zadek. Uhodne-li tato osoba, kdo to byl, je vysvobozena a na její místo jde ten, kdo ji plácl. Neuhodne-li, musí buď zůstat v kruhu, anebo se vykoupit polibkem. Výraz (ha) ja višu pochází z rusínských dialektů východního Slovenska a znamená „(a) já visím.“ „(Ha)javišu pre ...“ říká osoba v kruhu a poté uvede jméno toho, o kom si myslí, že ji plácl.*

Ja: Džanes soske? Bo phiren tosara andre buti. Čirla sas trin dīves u imar les parunenas. Akanakes jekh kurko a parunen. Oda but pro nervi džal, strapimen, domarde savore. On vartinen kavka dži jekh ora, dži duj ori pal jepašrat a džan khere, presoven pes čunororo a džan andre buti. Kas hin phari buti, ta džan khere abo jekh dīves na aven. Prečhivkeren pes. Akanakes pes kavka na likerem sar čirla pes likerenas. Oda tiž hin koda, hoj sako bešel dur. Čirla bešen nas jekhetane. Akanakes bešen dur.

??: *Kebor dur bešen manuša andal jekh famiľija, so oda znameňinel vaš e famiľija?*

Ma: No, ta pes odcidzinen. Odcidzinen pes.

Ja: Rozperel pes e famiľija. Šaj berš pes na dikhen. Ča pre koda vartišagoš pes dikhen amare rozčhivkerde

Ja: Víš proč? Protože ráno se chodí do práce. Dřív to byly tři dny a už ho pohřbili. Ted' to trvá týden a pak se pohřbívá. To je o nervy. Všichni jsou jako zmlácení, unavení. Vartují tak do jedné, do dvou v noci, jdou se domů trochu prospat a pak do práce. Když má někdo namáhavou práci, tak jde domů anebo jeden den nepřijde. Střídají se. Ted' už se to nedrží tak jako dřív. Taky je to tím, že každý žije jinde. Dřív bydleli pohromadě, a ted' jsou od sebe daleko.

??: *Co to pro rodinu znamená, když její členové bydlí daleko?*

Ma: Navzájem se sobě odcizí.

Ja: Rodina se rozpadá. Třeba rok se nevidí. Jenom při vartování, a kdyby někdo neumřel, neviděli by se vů-

M. Reiznerová na oslavě v kruhu své rodiny

fameliji, a sar bi na merelas dareko, ta aňi bi pes na dikhenas, bo on aňi na phiren andre Praha, amen na phiras pal lende.

Ma: Aňi amen na džanas lengere čhaven, jon na džanen amare čhaven. Kadi fajta pes imar rozperel. T'oda nane mišto. Imar nane koda citos, te sar kole manušeha sako dīves sal, dikhes tut leha, ha. A akanakes tiž, šaj merel a tu imar na roves pal koda manuš avka, bo nič leha na predžidīlal.

Ja: Pal leste imar nič na džanes. Sar dživelas, na džanes. Na džanes leskeri dukh, na džanes leskero dživipen a oda imar nalačo.

Ma: Ale te bi dareko merlas amen-dar kadaj, te joj bešel opre a me kadaj tele, ta sako dīves pes dikhas, dikhas peske andro pira, ko so tavel, ta t'oda hin phareder pal koda manuš. Bo mange bi chibinelas. Akanakes: „Sar oda, že nane adaj? Soske? Sako dīves avelas, phuterlas o vudar, a akanakes ko?“

Ja: Sako jekh ora pes dikhas.

Ma: Takže kada hin pharo. A právě kada pes ačhiła ko Roma, že akanakes koda bešel kodoj, kada kadaj, sako dživel peskero dživipen. A aňi pro boňa, aňi pro bijava na vičinen, ča paru manušen, saven on kamen. Ha. A t'oda imar tiž nane lačhes. A paľi pro pohrebos pes zdžan, roven, dikhen a den peske godī, hoj imar pes odcidzinen. Ha. A prindžaren, že našťi aňi kole manušes mištes rovlaren. Našťi les le apsenca žužaren, bo na šunen dukh. Kada hin nalačhes, namištes.

??: Ale furt oda feder, na, bo furt romane famiľiji hin bareder sar gadžikane, na?

bec, protože naši rozstroušení příbuzní nejezdí do Prahy a my nejezdíme za nimi.

Ma: Ani neznáme jejich děti, oni neznají naše děti. Ta rodina se rozpadá a to není dobře. Necítíš to tak, jako když s někým jsi každý den, vídíš se s ním. A teď taky, třeba umře a ty pro něj už nepláčeš, protože jsi s ním nic neprožil.

Ja: Nic o něm nevíš. Nevíš, jak žil. Neznáš jeho bolest, neznáš jeho život a to není dobře.

Ma: Kdyby někdo tady z nás umřel, když ona (Jarka) bydlí nahoře a já tady dole, každý den se vidíme, díváme se sobě navzájem do hrnců, kdo co vaří, tak to by bylo mnohem horší. Chyběla by mi. Najednou: „Jak to, že tu není? Proč? Každý den přišla, otevřela dveře a teď ...?“

Ja: Vidíme se každou hodinu.

Ma: Takže to je těžké. A právě to se stalo u Romů, že jeden bydlí tam, druhý támhle, každý si žije svůj život. Nezvou už ani na křtiny, ani na svatby, jen pár lidí, které si vyberou. A to taky není dobrý. A pak se sejdou na pohřbu, pláčou a uvědomí si, jak už se odcizili. Uvědomí si, že toho člověka nemůžou ani oplakat. Nemůžou ho očistit slzama, protože necítí bolest. To není dobrý, není.

??: Ale pořád je to lepší, protože pořád ještě jsou romské rodiny větší než rodiny gadžů, ne?

Ma: T'oda ha. Ha.

Ja: Buter den pativ peske. Oda sto... oda aňi na phenav sto procent, oda na trřista procent. Dikh me. Mange bešel odoj e daj le dadeha. Me šaj phirav ke lende, ale man nane imar kajso citos, bo o gadže. A o gadže, so džanen? Tu peršo mušines pes lenca te dovakerel. Odoj šaj ratī avav. A džanav, hoj rado man dikhena a dena pativ, ha. Ale ko gadže kavka nane. Le Romen nane love, nane barvale sar o gadže. O gadže thoven o love pre knižki. Ko Roma koda nane. O Rom, sar ke leske aveha, choc les na jela so te chal pre aver dīves, ale pošledno tuke dela a dela tut pativ. Radši džala te požičinel o love, ale dela tut pativ. A oda ňigda tuke na phenela, ale o gadžo šaj phenel: „Me mušindom mange te požičinel.“ A o Rom - aňi na džaneha, že peske gejfa te požičinel.

Ma: Muľa mange o bratrancos, ta tiž avľa miri fajta, savaha me man na dikhav calo berš. Ča te dareso pes ačhol. No ta kadaj bešenas, ta vakerahas, na. A tiž jon kadava džanen, že pes vareso ačhila, že vareso prečhindila. Tiž mange vakerlas mira sestreñicakero rom. Jov hino Gerlachovatar pal e Slovensko. Phenel: „Načirla mange muľa e daj. Džanes, že me na rovavas? Mange na džalas, že muľa mange e daj. Muľa? Muľa - phenav mange. A muľa e sasvi, me pal late buter rovás. Me laha sako dīves somas. Joj perdal mande sas daj! A kola da dikhavas jekhvar beršeste.“ Takže kada pes ačhol kavka, že phujes, ale hin čačipen.

ROMÁNO ČALÁDO

Úryvky rozhovoru mezi spisovatelkou Terou Fabiánovou (nar. 1930), její mladší sestrou Ili Lakatošovou (nar. 1939) a Milenou Hübschmannovou naznačují situaci v rodině tzv. „maďarských“ Romů.

Ili žije stále ve svém rodišti v komunitě „maďarských“ Romů, ve Vlčanech u Nových Zámků, Tera sídlí od roku 1948 v Praze.

Ma: To ano. Ano.

Ja: Prokazují si úctu. Na sto, ani neřeknu na sto, na trřista procent! Podívej na mě. Moji rodiče bydlí tady. Můžu k ním chodit, ale už se mi nechce, protože jsou to gadžové. A gadžové, co ti vědí? Nejdřív se musíš domluvit, že přijdeš. K Romům jdeš, k rodině, a nemusíš se s nimi domlouvat. Tam můžu přijít i v noci. A vím, že když přijdu, budou rádi a uctí mě. U gadžů to tak není. Romové nemají peníze, nejsou tak bohatí jako bílí. Gádžové si ukládají peníze na knížku. To u Romů není. Rom, když ho navštívíš, tak i kdyby neměl druhý den co jíst, dá ti to poslední a uctí tě. Raději si půjčí peníze, ale uctí tě. A nikdy ti neřekne, co by třeba řekl gádžo: „Musel jsem si půjčit!“ U Roma ani nepoznáš, že si šel půjčit.

Ma: Umřel mi bratranec, tak taky přijela moje rodina, se kterou se nevidím celý rok. Jenom když se něco přihodí. No, seděli tady a vyprávěli jsme si. I oni si uvědomují, že se něco stalo, že se cosi zpřetrhalo. A tak mi povídal manžel mé sestřenice - on je z Gerlachové, ze Slovenska. Povídá: „Nedávno mi umřela matka. Víš, že jsem neplakal? Ani mi nedošlo, že mi umřela matka. Umřela? Umřela - říkám si. A umřela tchyně a pro ni jsem plakal víc. Protože jsem s ní byl den co den. Ona mi byla matkou, zatímco vlastní matku jsem vídal jednou za rok.“ Takže to se stalo. Je to špatný, ale je to pravda.

TF: Sako románo čaládo kamlahi, kaj nek baro t'ovel. Te buterdžene sinéhi, akor o čaládo sáhi zorálo. Sako dad kamlahi, kaj nek t'ovel le(s) but čhave-murša, but bórija. Taj savore kethán ikernahi. Te perlahi tele jekh bori, akor aver boriya lake annahi te han šov kurke, kaj nek t'ovel la so te pijaven ole čhavóre(s).

IL: Kana aven ole dajen te dikhen t'ole tikne čhavóre(s), akor anen lenge te han, te pijen - čokoládi anen, gulipe anen. Kana sáhi čoribe, akor anenahi čak zumi vaď thud. Akana moderneder hi sar valamikor.

??: *Ikren o Roma kethán sar čilla?*

IL: Na! Valamikor čoredera sinéhi o nípi, o Roma, taj kamnahi pumen feder sar akán. Akán má na ciden avka kethán. Sako peske. Na avka sar kana čore sinéhi. Ári bešnahi, vakernahi, so sar hi - akán má na džal niko ke nije-kheste. Te jekheste hi buter, akor má írdešne hi, hod' koles hi buter sar man.

TF: Valamikor kethán ikernahi na čak e daj o dad, o teštvíra taj teštvírja, de iš onokateštvírja, dúte onokateštvírja, o cílo čaládo. Kana m(r)i onokateštvírkiňa i Hilda sáhi tikni, akor la sikhavahi te phíren.

IL: Le teštvírkiňengere čhavóren - jekhavreskere čhavóren kamas sar amáre t'ovlahi.

TF: Me kamav lakere čhavóren, oj kamel mren. Kamas jekhavreskere čhavóren, meg iš te len hi hiba, t'akor amára hi le.

??: *Ikren tumende le dadeskere taj la dakere phralen pheňen?*

TF: Každá romská rodina chtěla být velká. Víc lidí znamená, že rodina je silná. Každý otec si přál, aby měl hodně synů, hodně snach. A když jedna snacha rodila, ostatní snachy jí nosily šest neděl jídlo, aby měla toho malého čím kojit.

IL: Když se přijdou podívat na maminku a na děťátko, přinesou jim jídlo a pití - čokoládu nosí, zákusky. Dokud byla bída, nosili jen polívku nebo mlíko. Ale dnes je to modernější než kdysi.

??: *A drží Romové stále pospolu jako dříve?*

IL: Ne! Kdysi byli lidé chudší, Romové, ale měli se raději než dnes. Dnes už tak spolu netáhnou. Každý sám pro sebe. Ne jako když byli chudí. (Kdysi) sedávali venku, vyprávěli si co a jak - a teď už se nechodí ani navštěvovat. Když má jeden víc, ostatní mu závidí, že ten má víc než já.

TF: Kdysi spolu drželi nejen rodiče, sourozenci, ale i bratřenci a bratranci z druhého kolene, zkrátka celé příbuzenstvo. Když moje sestřenice Hilda byla malá, učila jsem ji chodit.

IL: Děti svých sourozenců máme stejně rádi, jako by byly naše.

TF: Já mám ráda její děti a ona má ráda moje. Máme rádi děti svých sourozenců. I když trpí nějakou chybou, tak přesto je máme rádi.

??: *A považujete za příbuzné ještě i sourozence svých rodičů?*

IL: On na dziven.

TF: Sinéhi dešdžéne. Mra da sahi deš phrala pheňa, mre dades ehta. Mro dad sa(hi) tikno, sar múja e daj taj o dad leske jekh dí „španělská chřipka“.

IL: Na jekh dí, jekh masek. Jekh masek múle so dúdžene. Mro dad sáh'akor trinberšikóro taj o legterner lendar, o Gejza báti, sáhi tiknóro. Akor odle tiknóren peske line odla phuredera: o Béla báti peske liňa le Gejzas taj o Robert báti liňa amáre dades.

??: *Na line odle tiknóren andi lenca?*

TF: Na! Na! Na dinéhi len lengere teštvíra! Ole dadeskere pheňa, teštvíra, sinéhi má phuredera, on pales dú romeste gele andi Ungriko. Avka mange vakerlahi o Robert báti.

IL: Hát, i Ilon néni geja andi Ungriko, odlaha meg te me vakerďom. Oj načilla múja. Virági bikenlahi odoj. Mer me phírav Peštate, mang'odoj jekh čhaj, i Erži. Te le phúre Robert báťiskere čhaskeri čhaj, i Mártika, odoj bešel. Paš i Erža bešel nadúr, lakeri dúti onokateštvírkiňa. Kethán phíren, kethán ikren.

??: *Ta dikhes, hod' mek akán o čaládo ikrel kethán!*

IL: Ikren kethán, mer mra čhake hi i Mártika dúti onokateštvírkiňa, važdar pumen kamen sar pheňa.

??: *Emlékezines (leperes) tra baba, tra dakera da?*

IL: Na, me na. Mer me kana újom, akor mri baba múja.

IL: Ti už nejsou naživu.

TF: Bylo jich deset. Maminka měla deset sourozenců a tatínek sedm. Když mu umřeli oba rodiče v jeden den na „španělskou chřipku“, byl tatínek ještě malý.

IL: Ne v jeden den, v jeden měsíc. V jednom měsíci umřeli oba dva. Mému tatínkovi byly tehdy teprve tři roky (dosl. byl tříleťoučký) a nejmladší z nich, strýček Gejza, byl úplně maličký. A tak se těch malých ujali ti starší. Strýček Béla si vzal Gejzu a strýček Robert našeho tatínka.

??: *A ty malé nevzali do sirotčince?*

TF: Kdepak! Jejich sourozenci by je nedali. Otcovy sestry byly už starší a pak se dvě z nich vdaly do Maďarska. Takhle mně to aspoň vyprávěl strýček Robert.

IL: Ano, teta Ilona odešla do Maďarska, s tou jsem ještě já mluvila. Umřela nedávno. Prodávala tam kytky. Já totiž jezdím do Badapešti, mám tam (provdanou) dceru Eržu. A bydlí tam i Martika, dcera syna starého strýčka Roberta. Bydlí nedaleko Eržiky, sestřenice z druhého kolena. Kamarádí se (dosl. chodí spolu) a drží spolu.

??: *Tak vidíš, že i teď spolu rodina drží!*

IL: No drží spolu! Vždyť je to druhá sestřenice naší Martiky! Proto se mají rády jako sestry!

??: *Pamatuješ se ještě na svou babičku, maminčinu maminku?*

IL: Ne, já už ne, protože babička umřela, když jsem se narodila.

Sestry T. Fabiánová a I. Lakatošová se svými dětmi a maminkou

TF: Mri baba sáhi nasváli, sáhi len tikno kher taj deš čháve. Me somáhi beng čhajóri - mri daj man morda andi vana sapuňiha, mange avja ando jakha, taj rováhi, taj nangi nášťom pal i baba. Odi meg paššolahi - kana dikja, hoď erďavi som, makhli le sapuňiha, nangi, čhindā man pal i bul taj buter šoha pales ki late na gejom. Emlékazina, hoď mri baba akor múja, kana me sikjom mre topánki ande te phanden. Paš o temetó. Niko mandar na hajine-lahi, niko mandar na phučlahi, bešťom mange pi phú, taj siklijom ande te phanden mre topanki.

??: *Kana valako merel, avel cílo čaládo po temetiši?*

TF: Si te aven, sa, sa,sa.

??: *Taj te rušen?*

IL: Te rušel, t'akor džal. Múleha má našťik rušes. Na sabadno te rušen

TF: Babička byla nemocná, měli malý domeček a deset dětí. A já byla čert - maminka mě myla ve vaničce mýdlem a mně to přišlo do očí, tak jsem brečela a nahá jsem utekla za babičkou. Ta ještě ležela, a když viděla, jaká jsem zlobivá, celá od mýdla, nahá, pleskla mě přes zadek a já už jsem k ní pak nikdy nešla. Pamatuju si, že babička umřela, právě když jsem se naučila zavazovat si tkaničky od bot. U hřbitova. Nikdo se o mě nestaral, nikdo si mě nevšímal (dosl. nikdo se mě na nic neptal), sedla jsem si na zem a naučila jsem se zavazovat si boty.

??: *Když někdo umře, přijde mu na pohřeb veškeré příbuzenstvo?*

TF: Musí přijít. Všichni do jednoho.

??: *A když se na sebe zlobí?*

IL: Přijde taky. Na mrtvého se nemůžeš zlobit. Nesmíš! O mrtvém se ne-

múleha. Ništa erďavo nán sabadno te phenen upral o múlo.

TF: Šun, so me tuke mek phená: o Roma sinéhi sikhle te dživen ande jekh kher, te soven ande jekh than, kethán, i daj le čhavórenca, i baba le čhavórenca, mer buter thana na sa. Sovasahi prenda, štar- pandždžene ande jekh vodro - te sáhi khere vodro! Taj jekhvár oj, i Ili, tĩnda nevo bútori, šukar, nevo bútori ando paluno kher. Me aváhi sako berš khere linaje -

IL: - taj me upre viďázináhi upre lakere čhavóra! Sar mire te ovnahi! Mer oj kerlahi phari búti.

TF: Taj oj, i Ili, man thoďa te soven korkóra ando paluno kher, ando nevo bútori. A me „nešťastno člověk“ somahi, bo somahi sikhli te soven maškar o čhavóra! Ande jekh kher lenca, ande jekh vodro.

IL: Na važdar la thoďom te soven odďa, hoď tĩndom nevo bútori! Ma paťa, na somahi gizdavo! Važdar la thoďom odďa te soven, hoď ár'ňuminlahi ole čhavóren andar o vodro!

TF: Me cílo rat našti ánde sovahi! Taj gejom mange pali maškar o čhavóre te soven. Korkóre manušes dživibe náne.

IL: Čak akor, kana o Roma kethán ikren, adá hi lengeri zor.

smí mluvit ve zlém.

TF: Poslouchej, co ti ještě povím. Romové byli zvyklí bydlet v jedné místnosti, spát v jedné posteli, spolu, matka s dětmi, babička s dětmi - víc místa ani nebylo! Spali jsme nohama proti sobě, čtyři pět lidí v jedné posteli, pokud ta postel vůbec byla. A jednou ona, Ili, koupila nový nábytek - krásný nový nábytek do parádního (dosl. zadního) pokoje. Já jezdila každý rok v létě domů -

IL: - a já jí hlídala děti! Jako kdyby byly moje. Protože ona těžce pracovala.

TF: A ona, Ili, mě strčila spát samotnou do parádního pokoje, do toho nového nábytku. A já byla nešťastný člověk, protože jsem byla zvyklá spát mezi dětmi. V jednom pokoji, v jedné posteli.

IL: Já ji tam nedala spát proto, že jsem koupila nový nábytek! Nevěř tomu! Nevytahovala jsem se tím. Dala jsem ji tam spát proto, aby netlačila děti dolů z postele!

TF: A já celou noc nemohla spát! A tak jsem si nakonec šla zase lehnout mezi děti. Když je člověk sám - to není žádný život.

IL: Jenom když Romové drží pohromadě - v tom je jejich síla.

Poznámka redakce:

Rozhovor je upraven jen zcela minimálně, aby byla uchována jeho autentičnost, která naznačuje, co mluvčí považovaly za důležité sdělit o charakteristikách romské rodiny. Necháváme na čtenářích, aby si informace utřídili sami. Úkolem našeho překladu není lingvistická explikativnost, nicméně jsme se snažili, aby pokud možno co nejpřesněji odpovídal romskému originálu. K osobitostem „maďarské“ romštiny se pokusíme vyjádřit v soubornější studii v některém z dalších čísel.

O ČALÁDO TAJ O NÍPO MAŠKAR VLAŠIKA ROM

O rodinné tradici mezi olašskými Romy si s Margitou Lakatošovou povídala Hana Šebková.

Ande vlašika Rom si duj vorbi pe „rodina“ - o čaládo taj o nípo. O čaládo, kodo-j muri dej taj muro dad, mure pheňa taj e phrala taj lenge šavoura, vi i mámi taj vi o papu. O nípo maj báro-j: kodola-j vi mure lali taj nanura, mure sesterňici taj bratrancura (kuzinci) taj lenge šavoura.

Maj báro lav ando čaládo si e papos taj pala kodo e dades. I mámi - te si la goudī sar phura žejňa, ta si la páťiv taj vi vou šaj phenel peski vorba. Nášťi parančolij, no lel o rom laki vorba. Maj feder lel kecavi vorba la phúra žejňatar sar la terňatar.

Ando nípo si maj báro lav e krísinake Romes vaj kodole prezidentos. Si prezidento taj krísinako Rom. Krísinako Rom si kodo, ko si maj godaver ande kodo fóro taj kana si vareso, e Rom pala kado žejno žan te phušen, sar i vorba-j. Kana si ávera čaládura vaj nípura, hát mindíg uznávalin kodole žejnes.

Kana si ma kecavo problémo, hát mindíg šaj avav khejre, mindíg šaj vorbinav mura dejasa vaj mure dadesa pa kodo, so trápíj ma. Te si vareso báro maškar o čaládo, maškar e šáve, ta vorbinav vi mura dejasa, vi mure dadesa. Kadej mindíg khetáne. Te si vareso kecavo cigno problémo, napríklad naj ma louve, ta i dej, o dad, i mámi vaj o papu mindíg den ma. Šaj lav lendar unžule, vaj e phralestar. Kana žav palaj pheň, ta žal pala kodo lako rom te phušel. Ávera žejne ađejs tut na den unžule louve, čak kana des vareso simáďake. I dej o dad či mangel khanči, kodola mindíg žutin ma ande sa.

U olašských Romů existují pro slovo „rodina“ dva pojmy - čaládo a nípo. Čaládo zahrnuje moje rodiče, moje sourozence a jejich děti a moje prarodiče. Nípo je širší pojem - zahrnuje i mé tety a strýce, mé sestřenice a bratrance a jejich děti.

Největší slovo v užší rodině (čaládo) má dědeček a po něm otec. Také babička - je-li k stáru moudrá - se těší úctě a může vyslovit svůj názor. Rozkazovat sice nemůže, ale její názor bere muž v úvahu. Spíše vezme v úvahu názor starší ženy než mladší.

V širší rodině (nípo) má největší slovo tzv. krísinako Rom (člen krísi, autonomního olašského soudu) anebo předseda. Existuje totiž jak předseda, tak krísinako Rom. Krísinako Rom je ten, který je v tom kterém městě nejmoudřejší, a kdykoli se mezi Romy něco stane, jdou za ním a ptají se ho, co si o tom myslí. I když je ve městě několik rodů nebo rodin, všichni uznávají jen toho jednoho.

Když mám nějaký problém, vždycky s ním můžu přijít domů, vždycky můžu promluvit s mámou nebo tátou o tom, co mě trápí. Pokud je v rodině nebo mezi dětmi něco vážnějšího, pak o tom mluvím jak s mámou, tak s tátou. To řeší vždy společně. Pokud mám ale jen nějaký menší problém - například když nemám peníze - tak mi máma, táta, babička nebo děda vždycky dají. Můžu si od nich nebo i od bratra půjčit. Pokud jdu za sestrou, tak ta už se musí jít zepřát svého muže. Ostatní ti ale dnes jen tak peníze nepůjčí - jen když jim dáš něco do zástavy. Matka a otec ale nic (do zástavy) nežádají, ti mi vždycky ve všem pomůžou.

Vi te kerav varesavo lažavo, kana si vareso kecavo, hát o dad vorbij andá ma, no ávrenge vorbij, že me sim cigñi, dili, naj ma inke goudi taj tejle márel le ávera, te n' ável anda kado khanči.

Sar i dej o dad má či trájij, hát šaj žav palaj pheñ vaj pala phral vaj pala papu, palaj mámi vaj nanura. Sar šej, šaj žav vi palaj sesterñica, no šoha či žav pala bratrancura, azir ká amende o bratranco šaj lel peske romña taj si kodi leski sesterñica. Azír náštík vorbij khetáne murš a žuvjasa.

Te merel i dej vi o dad, hát e šavoura šoha či ášon korkoure. Kana si i mámi taj o papu, voun terédin lendar, kana naj, hát o nano taj lali.

O vlachiko nípo ikrel pe khetáne maj but sar o rumungriko nípo. Amende si bári páťiv e phúre manušen. Kodo amaro lášo sokáši-j. Me dikhlem, sar muro dad vi muri dej, kana vorbinas phure manušenca, či dikhenas le tejle, no páťiv sas le, hát vi me pala kodo trajinav.

Čak jejkx naj lášo ando vlachiko čaládo: Kana o šávo vaj i šej kamel te siťol varisoski škola ávri, te phírel andi škola, te si leske pe kecavo goudi, o čaládo či žutij leske, no tejle márel kada leske taj či mukel les.

A také když provedu něco špatného, když udělám nějakou ostudu, tak mi otec domluví, ale ostatním řekne, že jsem ještě malá, hloupá, že ještě nemám rozum, čímž ostatní uklidní a nic z toho není.

Když matka ani otec už nežijí, můžu jít (se svými problémy) za sestrou nebo za bratrem nebo také za dědou, za babičkou nebo za strýci. Jako děvče můžu jít i za sestřenicí, ale nikdy nemůžu jít za bratranci, protože u nás si může bratranec vzít za ženu i svou vlastní sestřenici. A proto spolu muž a žena nemohou (důvěrně) mluvit.

Když umřou oba rodiče, děti nezůstanou nikdy samy. Pokud ještě žije babička s dědečkem, postarají se o ně oni, pokud ne, postará se strýc s tetou.

Olašská (široká) rodina drží pohromadě ještě víc než rodina slovenských Romů. My si velice vážíme starých lidí a to je jedna z našich dobrých tradic. I já jsem vídala, jak otec nebo matka hovořili se starými, jak si jich vážili, jak jim dávali najevo svou úctu, a tak i já se tím ve svém životě řídím.

Jen jedna věc v olašských rodinách není dobrá: Když se nějaký syn nebo dcera dobře učí a chce studovat, chce chodit dál do školy - a má na to, tak ho v tom rodina nejen nepodporuje, ale dokonce ho od toho odrazuje a na školu ho nepustí.

Margita Lakatošová je absolventkou gymnázia a sociálně právní školy. Čtenáři ROMANO DŽANIBEN se s ní jako s autorkou mohli seznámit v č. 3/94, kde byla otištěna její maturitní práce „Některé zvyklosti olašských Romů“ (str. 2-13). Pracuje při Obvodním úřadě v Praze 3 jako sociální pracovnice.

Hana PREINHAELTEROVÁ

TRADIČNÍ VELKORODINA V HINDUISTICKÉ INDII

Platí-li všeobecně, že rodina je základem společnosti, pak to ve společnosti hinduistické platí dvojnásob. Hinduismus, více než kterýkoliv jiný světový náboženský systém, zahrnuje do svého působení kromě sféry života duchovního i každodenní život světský. Nejenom že rozděluje společnost do přesně vymezených a ze synchronního pohledu neměnných skupin - kast (džátí), k nimž je příslušnost dána ne až životním zaměřením či dokonce volbou, ale tím, v jaké rodině se ten který jedinec narodil. Dokonce i v rámci této rodiny a džátí je život každého jednotlivce hinduismem usměrňován od rána do večera a od narození do smrti. Přitom hinduistický mravní kodex není dán univerzálními předpisy platnými pro každého člena komunity, tak jak je tomu např. u křesťanského Desatera. V rozdělené a přísně hierarchizované hinduistické společnosti se etické normy pro každého jednotlivce liší podle jeho kastovní příslušnosti, pohlaví, stavu, životního stádia, v němž se nachází, podle funkce, kterou v rodině zastává, atd.

Vesnická velkorodina: babička-vdova, otec, matka a jejich dva synové s manželkami a dětmi. Žijí na společném dvorku, vaří ve společné kuchyni.

Foto autorka

Rodinný život sám je v hinduismu náboženskou povinností. Klasická literatura rozděluje život dvojzrozců (příslušníků tří nejvyšších společenských vrstev) do čtyř na sebe navzájem navazujících údobí - ášramů, z nichž druhé je věnováno povinnosti postarat se o rozvoj a pokračování rodu. Grhastha - hospodář je smí opustit a oddat se duchovnímu životu teprve tehdy, až uvidí syny svých synů. Pro ženu dokonce neexistuje jiné životní uplatnění než v rodině. Péče o manžela a syny je její vrcholnou náboženskou službou.

Také většina náboženských obřadů se v hinduismu odehrává v rodině. Pro laiky, zvláště pak pro ženy, je návštěva chrámu až na druhém místě za řadou obětí vykonávaných doma - obětí větších i menších, prováděných knězem nebo samotným laikem. Náboženských úkonů souvisejících s rodinným děním v rámci dne, roku i lidského života je takové množství, že se u některých nedá s určitostí říci, zda skutečně patří do sféry náboženské či zda jde o společenskou či dokonce pouze o rodinnou tradici.

Pro naši úvahu o rodině je ovšem stránka náboženská nepříliš důležitá. Zajímá nás hlavně, jak se hinduismus v rodině projevuje po stránce sociální.

Musíme si především uvědomit, čím se společenství zvané hinduistická velkorodina liší od rodiny takové, jakou známe v současném evropském prostředí.

To základní, co odlišuje tradiční hinduistickou velkorodinu od moderní malé rodiny západního typu, je soužití několika generací. Nejde však jen o to, že tu na rozdíl od západní dvougenerační rodiny žijí pohromadě s dětmi kromě rodičů i prarodiče a samozřejmě i praprarodiče, jsou-li naživu. Velkorodina má širší záběr nejen směrem vertikálním, ale i horizontálním. Protože je organizována patrilineárně, patří do ní v každé generaci všichni mužští sourozenci (ať svobodní či ženatí) se svými manželkami a dětmi a ženy neprovdané a obvykle i ovdovělé. (Žena, již zemřel muž, bývá poslána zpět do domu svého otce.)

Specifické pro hinduismus je i to, že se rodinné společenství řídí přísnými pravidly, která určují jednak to, kdo do něho patří, a jednak to, jaké postavení v něm každý jednotlivý člen zaujímá. Je to jev zcela protikladný západním demokratizačním a emancipačním tendencím, usilujícím o rovnoprávnost ženy a muže, dětí a rodičů. Členové hinduistické velkorodiny zásadně nejsou rovnoprávní. Jsou si navzájem přísně podřízeni a nadřazeni a pozice každého rodinného příslušníka je pevně vymezena už předtím, než do domu vstoupí, ať už svým zrozením nebo přivdáním.

Složitou hierarchii v hinduistické velkorodině nejlépe charakterizuje neméně složitě rodinné názvosloví. Každý termín tu naznačuje, zda jde o vztah patrilineární, či matrilineární, pokrevní, či nepokrevní, a konečně, zda je to vztah k mladšímu, či k staršímu, přičemž pouze u pokrevních příbuzných jde o skutečný věk. Přivdaná žena se nazývá „starší“ či „mladší“ snacha ne podle vlastního stáří, ale podle stáří svého muže a tomu také odpovídá její rodinné postavení. Může se tedy stát, že „starší snaše“ je méně let než „mladší snaše“, která je jí podřízená.

Protože pod jednou střechou zůstávají příbuzní po mužské linii, zatímco dcery odcházejí do rodin svých manželů, je právě patrilineární rodinná terminologie rozpracována do nejmenších podrobností. Uvedme aspoň jednu ukázkou jako příklad: Západní jediné příbuzenské označení „strýc“ má v hinduistické bengálštině tyto ekvivalenty: *džethá* - otcův starší bratr, *káká* nebo *khurá* - otcův mladší bratr (všichni bydlí v témže domě jako otec), *pišemasái* - manžel otcovy sestry (bydlí jinde), *mámá* - matčin bratr (bydlí jinde), *mesamasái* - manžel matčiny sestry (bydlí

jinde). Osoby příbuzné prostřednictvím těchto strýců mají rovněž svá speciální označení, nejsložitější samozřejmě po linii mužské, např. *džethái*, *jethimá* - manželka otcova staršího bratra, *džethtuta bhái* - syn otcova staršího bratra, *džethtuta bon* - dcera otcova staršího bratra, ale i *džethšvašur* - tchánův starší bratr, *džethšvášurí* - manželka tchánova staršího bratra.

Složitost tohoto názvosloví není samoučelná, což je vidět z toho, že ji každý hinduista dokonale ovládá a nikdy není na pochybách, jak kterého příbuzného označit. *Džethá* je pro něho někdo úplně jiný než *káká*, natož *mámá*. Jejich role jsou nezaměnitelné, ba jsou si navzájem tak vzdálené, jako je snad u nás vzdálená role nejbližšího příbuzného od role pouhého rodinného přítele. *Džethá* je osoba nadřízená nejen tomu, kdo ho tak oslovuje, ale i jeho otci. *Káká* musí naopak jeho otce poslouchat, zatímco *mámá* není v jeho domě nadřízen ani podřízen nikomu, protože sem přichází jen jako návštěva, pro bratrský vztah k matce většinou milá a štedrá, a tudíž vítaná, jak dokazuje přísloví „Lepší *mámá* poloslepý nežli *mámá* žádný“, citované velice často i v přeneseném významu.

K otcovým bratrům, zvláště k těm starším, tak bezvýhradně vřelý vztah nebývá, protože od nich jejich rodinná role vyžaduje občasnou tvrdost, kterou naopak nemusí prokazovat *mámá*, přicházející jen někdy na návštěvu.

Přesná terminologie pomáhá udržovat povědomí o vzájemných vztazích, právech a povinnostech jednotlivých členů velkorodiny. Bez tohoto jasného vymezení by se tak složitý organismus, jakým velkorodina je, musel zhroutit.

Pro plné pochopení doplňme ještě, že indická velkorodinná sounáležitost zahrnuje i svazky, které se v současné evropské kultuře za příbuzenské téměř nepovažují. Každý hinduista má například ne dva, ale několik dědečků, podle toho, z kolika sourozenců pochází jeho otec a matka. Dědeček je totiž nejen otec jeho otce či matky, ale i všichni bratři prarodičů. Vztah k různým dědečkům je ovšem opět terminologicky rozlišen. Stejně tak má hinduista (samozřejmě i monogamní hinduista) takový počet tchánů a tchyní, jaký je počet sourozenců rodičů jeho ženy. To přirozeně platí i pro hinduistku, což může být fatální, neboť ta ve velkorodině bydlí se všemi v jednom domě a je podřízena všem.

Už jsme se zmínili, že hinduistická velkorodina je společenství lidí navzájem nerovnoprávných. V každé společnosti je rodina - základní společenská jednotka - budována v souladu s ideály celé společnosti. V moderní společnosti

Obřadné vítání vesnické nevěsty
do ženichova domu
Foto autorka

evropské, usilující o ideál demokracie, je vnášena myšlenka rovnoprávnosti i do rodinných vztahů. Hinduismus, společenství hierarchizované svým kastovním systémem do nejmenších podrobností, vytvořil i schéma velkorodiny k svému obrazu. Nedá se ovšem říci, že by tím chtěl jejím některým členům principiálně křivdit. Rozdělení moci a pravomocí tu má zajistit funkčnost, užitečnou dělbu práce i zodpovědnost.

Že toto vymezení užitečné je, dokazuje mimo jiné i opačný příklad: selhávání západních rodin s ideou unisexu a s nevyjasněnou rolí otce, matky, dětí. Lidská psychika zřejmě snese spíše trochu násilí, vynuceného systémem, ve kterém má jedinec existovat, než absenci jakéhokoliv systému vůbec. A ideál demokracie v západní společnosti i v rodině se v praxi často zvrhá spíš v anarchii.

Na druhé straně je samozřejmě pravda, že ani hinduistická velkorodina není a nikdy nebyla společenstvím ideálním. Nepřijmeme-li některá axiomata hinduistické víry, např. o podřízenosti ženy muži, bude se nám rozložení velkorodinných práv jevit jako nespravedlivé už ve svém základu, nemluvě o některých projevech výrazně antihumánních, jako je zakořeněná představa, že manželka je zodpovědná za život i smrt svého muže, a z toho vyplývající krutý úděl vdov.

V rozložení práv a povinností mezi jednotlivé generace je však klasická hinduistická velkorodina dokonalejším společenstvím než moderní malá rodina, a to jak po stránce etické, tak po stránce funkční.

Nejstarší generace tu má vedoucí postavení déle než na Západě, kde vyřazování starších lidí, plně výkonných a zkušenějších než generace mladší, zato ne tak dravých, má pro společnost nedobré morální, ale často i ekonomické důsledky.

V klasické hinduistické společnosti ve chvíli, kdy nejstarší generace už svou vedoucí roli zastávat nemůže a předá vládu generaci mladší, počne velkorodina plnit svou druhou nejdůležitější funkci, totiž funkci ochrannou pro své slabší členy. Charakteristické pro východní kultury je, že nejstarší generace má kromě hmotného zabezpečení zajištěnu i úctu, předepsanou náboženským mravním kodexem a tradičně opravdu prokazovanou.

Velkorodina ovšem také umožňuje, že předtím, než se prarodiče pro své stáří stanou opravdovou přítěží, mohou být ještě dlouho prospěšní péčí o děti. To se v západních segmentovaných rodinách praktikuje jen s obtížemi a nejstarší generace se tu stává „zbytečnou“ daleko dříve, než je vhodné nejen pro ni, ale i pro generaci nejmladší.

V indické velkorodině neexistuje problém, kam s dětmi, musí-li oba rodiče odcházet z domu. V tomto početném mnohafunkčním společenství se vždy najde někdo, kdo musí, ale většinou i chce o ně pečovat.

Právě v péči o své nejslabší členy, nezletilé, přestálé či nemocné, má velkorodina nesporné přednosti před moderní rodinou nejvýše dvougenerační, která se nadto ještě dále stále více rozpadá na rodiny neúplné či na jednotlivce. Ocitnou-li se tito jednotlivci v úzkých, ať už hmotně, zdravotně či morálně, je na celé společnosti, aby o ně pečovala. To, co bez obtíží zvládne velkorodina svým přirozeným chodem, to moderní společnost těžko zvládá mimořádnými opatřeními i při nasazení značných hmotných prostředků, charitativních organizací a havarijních akcí.

Shrneme-li své srovnání, můžeme říci, že moderní malá rodina je společenská jednotka vyhovující člověku v jeho nejaktivnějším věku tím, že mu poskytuje maximální svobodu a minimální omezení, zatímco klasická velkorodina omezuje člověka v jeho nejproduktivnějším období požadavkem disciplíny, ohledů k druhým a odčerpáváním

jeho finančních příjmů, zajišťuje mu však péči v údobích, kdy sám o sebe pečovat nemůže. Její funkce je tedy daleko komplexnější a snad i celospolečensky lepší.

Aby svou roli mohla velkorodina opravdu plnit, je ovšem třeba, aby byla splněna ještě řada vnitřních i vnějších podmínek. Sebedetailnější a sebestřísnější nábožensko-sociální kodex nezajistí, aby vedle hmotné péče byla závislému jedinci poskytnuta

i psychická pohoda, chybí-li citový vztah, nejdůležitější z vnitřních faktorů.

Nová doba však k faktorům vnitřním přidává množství faktorů vnějších: zhoršení ekonomické situace, migraci za zaměstnáním, vzdělání a emancipaci žen a mládeže, to jest rodinných příslušníků, jimž tradičně patřilo podřízené postavení a kteří toto podřízené postavení nyní přestávají s ochotou přijímat. Tyto nejnápadnější, ale i další činitelé působí selhávání tradičních vztahů a v konečné fázi jejich rozpad vůbec.

V současné době je klasická hinduistická velkorodina čítající mnoho desítek členů, kteří žijí pod jednou střechou, naprostou výjimkou. Velkorodinné vztahy však do značné míry přetrvávají i tehdy, kdy velkorodina pohromadě nežije. Velkorodinná soudržnost a vzájemná zodpovědnost se dokonce udržuje i přes vzdálenosti kontinentů. Hinduističtí emigranti v západních zemích nejen často finančně podporují zbytek rodiny, která zůstala v Indii, ale běžně u sebe ubytovávají a živí příbuzné blízké i natolik vzdálené, že by Evropan je-

*Z vesnice nedaleko Heydarabadu
(jižní Indie)
Foto archiv*

jich vztah příbuzenským už vůbec nenazval. Zodpovědnost rodičů za děti a poslušnost dětí vůči rodičům je dodnes tak silná, že syn studující na Západě se bez odmluvy přijede do Indie oženit s nevěstou, kterou mu rodiče za jeho nepřítomnosti vybrali.

Je těžké odhadnout, jak dlouho ještě budou hinduistická velkorodinná pouta odolávat tlakům moderní doby. Podle mínění mnohých hinduistů je velkorodina jako společenská instituce definitivně zničena. Z pohledu Evropana jsou naopak hinduistické rodinné vztahy neobyčejně životné a fungují do takové šíře, že se tu dá mluvit spíš o transformaci velkorodiny než o jejím rozpadu.

ZUSAMMENFASSUNG

Die traditionelle Großfamilie im hinduistischen Indien

Auf dem Hintergrund der Dschati-abhängigen Rechte und Pflichten sowie der religiösen Rituale

des Hinduismus wird das Rollengefüge innerhalb der Großfamilie - Sippe von der Einbindung des jeweiligen Gliedes in die patrilineare Reihe der männlichen Nachkommen mit ihren Frauen und Kindern abgeleitet. Jeder hat seinen vorherbestimmten Platz in der Hierarchie, der nur von seiner Zugehörigkeit zur männlichen oder weibli-

chen Linie, von der Blutsverwandtschaft und von seinem Alter abhängt. Männer wohnen grundsätzlich im Haus der Eltern, Frauen bei ihren Männern. Die starken Unterschiede in Rolle und Kompetenz gegenüber verschiedenen anderen Mitgliedern schlägt sich z.B. im bengalischen Benennungssystem nieder, das nicht nur nach Geschlecht differenziert, sondern vor allem ältere Brüder, und Brüder generell, mit ihren Familien terminologisch abhebt und ihnen damit im Umgang eine Sonderstellung einräumt. Zu den Großeltern bzw. Schwiegereltern werden auch deren jeweilige Geschwister gezählt.

In diesem streng definierten Beziehungs- und Kompetenzgeflecht mit klarer Arbeitsteilung und Verantwortung spiegelt sich die hinduistische,

feinst gegliederte gesamtgesellschaftliche Struktur wider, so wie sich das europäische, um Gleichberechtigung bemühte System auch auf Familienebene manifestiert. Ältere Generationen, wie auch andere in Europa als „Schwächere“ interpretierte sind im hinduistischen System besser integriert, genutzt, aufgenommen und respektiert. Die Großfamilie stellt sich hier als leistungsfähiger dar, indem sie die Ressourcen von denen, die sie haben, denen, die sie brauchen, zukommen läßt. Vom Zerfall der hinduistischen Großfamilie zu sprechen, ist verfrüht. Ihre Strukturen sind insoweit anpassungsfähig, daß sie auch mit (z.B. durch Migration) geographisch voneinander entfernten Mitgliedern in vollem Umfang funktionstüchtig bleibt.

P. Wagner

Milena HÜBSCHMANNOVÁ

CO NAPOVÍDÁ O ROMSKÉ RODINĚ TRADIČNÍ SEZNAMOVACÍ CEREMONIÁL

Nedávno jsem se zúčastnila jedné odborné konference - omlouvám se, že ji blíže nespecifikuji. Mezi více než třiceti pracovníky významných evropských univerzit byl i jeden hostující profesor z Indie.

Čtvrtého dne jsem s ním seděla u společného oběda a poprvé jsme měli možnost si říci více než pozdrav. Profesorova první seznamovací otázka byla: „*Máte ještě matku otce?*“ (Neužil anglického slova *parents*, které sdružuje matku a otce pod společný pojem *rodiče*, nýbrž kalkoval hindský výraz *má-báp*, doslova *matka-otec*, neboli rodiče. Mimochodem stejně je strukturován výraz pro rodiče v romštině: *(e) daj-(o) dad.*) Indický kolega se pak představil sdělením, že oba jeho rodiče ještě žijí a jsou zdraví. Dále se mne ptal na muže a děti, bratry a sestry a na můj věk. Sám o sobě pak ochotně sdělil veškeré informace, které chtěl znát ode mne.

Kdybych tento seznamovací ceremoniál nebyla zažila v Indii pokaždé, kdykoli jsem potkala někoho, s kým jsme se dali do řeči, připadal by mi téměř nezdvorný. Zde, na evropské vědecké konferenci, zarážel pouze v konfrontaci s tím, jak se u společných obědů seznamovali ostatní účastníci. Jejich seznamovací ceremoniál nebyl tak rituální, otázky neměly pevné pořadí, nicméně pohybovaly se v jednom okruhu: Znáte tu a tu odbornou práci (knihu, článek)? Znáte toho a toho profesora/autora? Jakou specializací se zabýváte? Každý pak sám sebe prezentoval svou odbornou prací, teoriemi, názorem na teorie jiné. Nepamatuji se, že bychom s kýmkoli z Evropanů byli narazili na téma *rodina*.

Indický seznamovací ceremoniál svědčí přinejmenším o tom, jak významnou roli hraje rodina v kulturním povědomí Indů - a lze soudit, že i jako složka sociální struktury má významnější místo než rodina na Západě.

Velice obdobně probíhá seznamovací ceremoniál při setkání dvou Romů. Úvodní otázka bývá **Khatar sal/san?** (Odkud jsi/jste?). Dříve totiž v tradičních oblastech na Slovensku, kde Romové ze subetnických pospolitostí *SERVIKA* a *UNGRIKA* žili několik staletí usedle (než je po roce 1945 začali náboráři směřovat do Českých zemí k dosídlení pohraničí), o sobě lidé věděli, i když se osobně neznali: **O Roma džanen jekh avrestar** (Romové vědí jeden od druhého). Obecně se vědělo, v kterých lokalitách nebo u kterých obcí jsou **lavutarika vatri** (hudebnické osady), kde žijí **buťakere Roma** (Romové živící se prací nebo nádeničinou), kde **khuyen košara** (pletou koše), kde jsou osady bohatých handlířů s prasaty, a hlavně kde sídlí **žuže Roma** (Romové rituálně čistí, pro něž je tabu koňské nebo psí maso) a kde jsou **degeša** nebo **dubki** (také **pšara**, **rikoňara** - dosl. psojedi, či **koňara**, **grastara** - koňojedi).

Úvodní otázka **Khatar sal?** měla zjistit základní identifikaci neznámého, totiž ke které „kastě“ patří. Odpovídá jí první seznamovací otázka, s níž jsem se ještě v ro-

ce 1969 setkávala na rádžasthánských vesnicích v Indii: *Ápkí džátí kjá hai?* (z jaké jste kasty?).

Liší-li se indické, ale i romské „kasty“ od sebe navzájem společenským statusem, pak spolu sice mohou jejich příslušníci slušně komunikovat, ale nepřipadá v úvahu, aby například v příbuzenstvu neznámého sháněli nevěstu/ženicha pro někoho ze své rozsáhlé **famelija** (rozšířená rodina, příbuzenstvo ze strany muže i ženy), anebo aby si od neznámého vzali jídlo. V Indii - a donedávna i mezi Romy - byla přísně dodržována endogamie a zákaz komensuality, tj. společného stolování mezi různými *džátí* (kastami).

Další otázka seznamovacího ceremoniálu se zaměřuje na příslušnost k užší skupině uvnitř lokální komunity: na **fajta** a **famelija**. **Fajta** je vertikálně vymezené příbuzenstvo po linii otce/matky: **fajta pal o dad/fajta pal e daj**. **Famelija** zahrnuje horizontálně příbuzné z otcovy i matčiny strany v rozsahu tří až pěti generací. **Kaskero sal?** (Čí jsi?) se ptá starší mladšího. Otázka ostatně ani nemusí být položena a každý z partnerů se představí nikoli jako „já“, individualita vymezená sama sebou, svým jménem, nýbrž jakožto „pouhý“ syn toho a toho. Vždy se uvede romské jméno otce, tedy to jméno, pod nímž je mezi Romy znám a které bývá jen zcela výjimečně totožné se jménem „gádžovským“, zapsaným v občanském průkaze. Pokud si nový partner nemůže otce druhého partnera okamžitě zařadit, identifikuje jej jeho syn blíže: kde kdy s kým hrál ve společné kapele, čím se vyznamenal, co zaznamenáníhodného se mu přihodilo apod., anebo jmenuje další příbuzné. Má-

Romská rodina z Rumunska - foto z konce minulého století.

Zapůjčila Královská knihovna v Stockholmu z Thesleffova archivu.

(O Thesleffovi přineseme článek v příštím čísle.)

lokdy se pak stává, že by noví partneři nevěděli, kam ten druhý patří - **andre savo nipos perel** (mezi jaký „lid“, to je *fajta* i *famelija* dohromady, spadá).

Fajta pal o dad (otcův rod) má přednost i při představování. Je-li ovšem známější, proslavenější **fajta pal e daj** (matčin rod), pak se uvede romské jméno matky a blíže se představí jako dcera toho a toho otce. V rámci oblastí, kde Romové mluvili **amari čhib** (tj. „naším jazykem“, tj. jednou ze souboru blízkých regionálních variant), téměř nepřicházelo v úvahu, aby jeden nevěděl o příbuzenské pospolitosti toho druhého, byť jen z doslechu. **Vichodňara** (Romové z východního Slovenska) měli povědomí o tom, které rody sídlí v různých oblastech východního Slovenska, **Zapadňara** (Romové ze západního Slovenska) znali své rody a podobně tomu bylo rovněž i u **Ungrika** anebo **Vlašika Roma** (tzv. Maďarských nebo Olašských Romů).

Další identifikační vodítko je výčet příbuzných z manželčiny/manželovy strany. Může být uveden otázkou **Hin tut rom/romňi, čhave?** (Máš muže/ženu, děti?) - záleží na věku těch, kteří se spolu seznamují.

Kdyby se dva neznámí lidé setkali dejme tomu ve vlaku, seznamovací ceremoniál, který je zároveň legitimačním rozhovorem o **fajta/famelija**, by nepochybně mohl trvat z Prahy do Olomouce anebo ještě dále.

Zjistí-li dva noví známí, že jsou vlastně **famelija** (příbuzní), jsou si povinni pomoci, pokud je to jen trochu možné: Musí se navzájem pohostit, poskytnout si nocleh, vypomoci s penězi apod. Čím blíže si jsou příbuzní - **pašeder famelija**, tím je povinnost vzájemné solidarity závaznější.

Ale i pokud se příbuzenská pouta neshledají, hledá se možnost, jak posílit vlastní příbuzenskou pospolitost kontakty s jinou příbuzenskou pospolitostí, samozřejmě jen takovou, která patří do stejné „džáti“. Zkoumá se, pro koho ze svobodných, příp. ovdovělých (dnes i rozvedených, což dříve nepřicházelo v úvahu) v širokém příbuzenstvu by bylo možno v příbuzenstvu toho druhého najít vhodného partnera. V tradiční romské komunitě se totiž téměř nestávalo, aby byl člověk sám: **Bibacht, te manuš čoro, mek goreder bibacht, te hino korkoro**. (Je prokletí/neštěstí, je-li člověk chudý, ale ještě větší neštěstí je, je-li sám).

Nenechat nikoho na pospas sirobě byl tedy jeden z tradičních etických imperativů, který byl navíc podtržen skutečností, že každý opuštěný byl pochopitelně komunitě na přítěž. A proto se vyhledávání vhodných partnerů pro členy příbuzenstva ritualizovalo do kulturní zvyklosti.

Při rozhovoru o příbuzných se pochopitelně narazí i na možné obchody, na výhodné práce a další věci, které jsou potřebné k existenci.

Téma **famelija** je oblíbené nejen při seznamovacím ceremoniálu, ale vůbec. Je utěšené. Utěšené, i když se hovoří o problémech a tragediích, protože tragedie a problémy jsou nedílnou součástí života. Ale právě v rozhovoru o nich je útěcha, sdílení je umenšuje. Ráda bych uvedla jednu téměř anekdotickou ilustrující historku. Koncem šedesátých let se v Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV měl začít výzkum toho, jak Romové pocítují svou identitu. Ten skončil dříve než začal, protože za nové éry asimilační politiky, která nastoupila po zrušení Svazu Cikánů-Romů (na jaře 1973), nebyl o etnoidentitní cítění či aspirace Romů zájem. A tak nebyly ani zhodnoceny výsledky první pilotáže, při níž se respondentům kladla také otázka: **Te šaj ufonas mek jekhvar, kamenas bi te ufol Romeske vaj gadžeske?** (Kdybyste se mohl/a narodit ještě jednou, chtěl/a byste se narodit jako Rom/Romka nebo jako gádžo/gádži?)

Vzpomínám na odpověď paní N. z Kladna, která mě ohromila: „Kdybych se narodila jako gádži, o čem bych mluvila se svým manželem? Takhle si povídáme o rodině, a než všechny příbuzné probereme, je skoro ráno. Příští den pak můžeme začít nanovo, a pořád máme zábavu. A Češi? Mají jedno dvě děti - a už ani bratřenci o sobě nevědí, nevědí, že jsou příbuzní. O čem spolu tedy čeští manželé můžou mluvit?“

Ne zcela povinná, ale přece jen častá otázka seznamovacího ceremoniálu zjišťuje věk: **Keci tuke/tumenge berš?** (Kolik je ti/vám let?) Zcela obdobná jako v Indii. Otázka po věku není v žádném případě neslušná a ženy se nedělají mladšími, než jsou, protože - podobně jako v Indii - i v tradiční romské komunitě roste vážnost ženy teprve s věkem. Teprve po menopauze nabývá žena stejného společenského statusu.

Podobně jako indický, i romský seznamovací ceremoniál ukazuje, jaké místo hraje **fameľija** v kulturním povědomí Romů. A kulturní povědomí - i když může ve větší či menší míře fungovat jako samostatná veličina - je nicméně zpětnovazebně propojeno se sociální realitou. Je to jakýsi její pročištěný, profiltrovaný, ale účinný evaporát, který působí na realitu tak, aby člověk nežil pouze **sar pes del** (jak se dá), ale **sar o Del prikazinel** (jak Bůh prikazuje), aby dodržoval **paťiv** (čest, úctu, slušnost), nebyl **pre ladž** (pro ostudu) a aby obstál **maškar o Roma** (mezi Romy, mezi lidmi).

V tradiční romské komunitě byla **fameľija** základní multifunkční pospolitostí, základní identitní a identifikační jednotkou, jednotkou primární patřičnosti každého jednotlivce. Byla společenstvím, v němž měl každý její příslušník své „občanství“: Toto společenství mu ukládalo „občanské“ (tedy příbuzenské) povinnosti a za jejich plně-

Romská rodina skupiny Cerhari (Turecko - okolí Izmiru)

Foto archiv

ní mu udílelo i „občanská“ práva. Příbuzenské povinnosti byly (a dosud mnohdy jsou) nade vše. Jsou výsostné, jsou závazné, protože i práva, která **famelija** poskytuje, jsou základem a ochranou existence. Jsou reálná, viditelná, srozumitelná, citelná, zatímco jiná práva (často se jim říká *celospolečenská*) jsou často ve vztahu k Romům více či méně abstraktní: Někdy jsou stejně nesrozumitelná jako *společenské povinnosti*, někdy se střetávají s příbuzenskými povinnostmi, zakořeněnými v mnohatisícileté kultuře.

Rodinou se člověk legitimuje, rodina je vizitkou jeho totožnosti. Rodina mu skýtala primární socializaci, výchovu, profesní přípravu pro život, ekonomické i sociální zabezpečení, životní jistoty. Rodina byla azylem, což bylo při postavení ve společnosti, kde proti Romům periodicky propukaly záchvaty genocidní agrese, nesmírně důležité.

V rodině se tradovaly kulturní a etické normy. Rodina žila pohromadě v blízkém, doslova těsném fyzickém kontaktu, při němž se posiloval zvláštní druh mimoverbálního porozumění, tzv. coenestetická (intuitivní) komunikace. Rodina ve smyslu **famelija** byla základní platformou, kde se přísně uplatňovaly mechanismy společenské kontroly, které zabráňovaly tomu, aby jednotlivec rodinu zostudil. Každým okamžikem se mu nejrůznějšími formalizovanými kulturními způsoby připomínalo, že se má chovat v souladu s **romipen** (romskou tradicí a etikou).

V rodinné pospolitosti měl každý své místo, každý znal přesně svůj status a svou roli a věděl, co smí a co nesmí. A ostatní mu to dennodenně připomínali způsoby zakotvenými ve formách verbální i mimoverbální kultury.

V dubnu roku 1958 rozhodli představitelé komunistické strany, že „občané cikánského původu“ nejsou etnickou, nýbrž jen sociální skupinou s odumírajícím etnikem a se zaostalými rysy života. Tímto rozhodnutím byla zahájena čtyřicetiletá politika programové etnické asimilace. Ta mimo jiné spočívala i v manipulativním „rozptylu nežádoucích cikánských soustředění“ (viz vyhláška 502/1965), což byl jeden z hrubých nájezdů do tradiční romské **famelija** a do všeho, co romská příbuzenská pospolitost na sebe vázala: do kulturních a etických norem, které přikazovaly na prvním místě zodpovědnost jednotlivých členů **famelija** vůči sobě navzájem, do systému kontrolních mechanismů, který tyto normy střežil, do specifické komunikační sítě apod.

K rozpadu romské tradiční velkorodiny by docházelo jistě i spontánně. Při pozvolném přirozeném vývoji je však větší šance, že se budou postupně vytvářet nové mechanismy, které přispějí k tomu, že společnost bude umět střežit a uplatňovat základní lidské hodnoty i za změněných podmínek. Násilné zásahy zvenčí však uvrhují celé společenství i každého jednotlivce do bezradnosti a nejistoty, z níž ne každý je schopen najít cestu osvědčeným humánním způsobem.

PhDr. Eva Petrů z Poradny pro manželství a rodinu v Ústí nad Labem řekla v rozhovoru s japonskou novinářkou Reiko (září 1994), že situace posledních desetiletí znamená pro Romy dlouhodobou psychickou zátěž.

Osobně se domnívám, že řada negativních jevů, jimiž romská pospolitost trpí, je způsobena dvěma vzájemně se podmiňujícími jevy: manipulativním, ignorantním, dříve plošně asimilátorským, nyní výběrově diskriminačním přístupem ze strany majoritní společnosti na jedné straně a rozpadem romské komunity, jejímž jádrem je **famelija**, na straně druhé. Bez zázemí rodiny, jejíž fungování určovalo nejen sociální bytí každého jednotlivce, ale prolínalo se i jeho psychikou, se člověk ocitá víceméně ve vzduchoprázdnu.

Zajímavé by bylo vědět, kolik Romů, kteří se vzájemně neznají, se spolu dají při náhodném setkání do řeči a představí se oním tradičním seznamovacím ceremoniálem, tak jako tomu bývalo ještě nedávno zcela obecně. I to by mohl být jakýsi symbolický ukazatel toho, jak žije ideový význam **famellija** v jejich kulturním povědomí. A žije-li idea, není ztracena naděje, že bude vyzařovat do bezradné, dezintegrované reality a osvětlovat cestu k novým možnostem integrace osobnostní, rodinné, skupinové a celospolečenské.

**Odadženo mardo, so ačhifa čoro,
oda mek goreder, so hino korkoro.**

*Zle je tomu, kdo je chudý,
ještě hůř tomu, kdo je sám.*

RÉSUMÉ

Que révèle le cérémonial traditionnel de présentation sur la famille rom

L'auteur constate que le cérémonial de présentation chez les Roms est très proche de celui des Indiens, mais bien différent de celui des Européens. Les premières questions de ce cérémonial concernent, à savoir, la famille.

Chez les Roms "slovaques", la première question **Khatar sal?** (D'où viens-tu?) tend à classer l'interlocuteur à une "caste" (des Roms "travailleurs", des Roms "propres", des Roms "sales", des "mangeurs de chiens" ou "mangeurs de chevaux" etc).

La question suivante **Kaskero sal?** (Qui est ton père?) sert à identifier la **fajta** (parents verticaux de la mère ou du père) ou la **famellija** (large famille comprenant les parents horizontaux du côté paternel ainsi que du côté maternel).

Cette question ne doit même pas être posée, car le plus jeune interlocuteur se présente toujours comme "un fils de quelqu'un", jamais comme "moi-même" en tant que personnalité autonome.

Si les deux nouveaux partenaires du dialogue ont constaté qu'ils étaient, en fait, parents, ils sont obligés de s'entraider à la moindre occasion: de s'offrir un verre, de s'inviter à manger ou à rester dormir, de se prêter de l'argent etc... Plus les partenaires sont proches dans la ligne familiale, plus ils sont obligés de s'entraider.

Mais - même s'ils ne trouvent aucune parenté entre eux, ils cherchent la possibilité de consolider leur propre communauté familiale par des contacts avec une autre communauté - à condition que celle-ci appartienne à la même "caste" - djati.

On cherche à tisser des liens entre les familles en essayant de marier un célibataire d'une des deux familles avec un membre de l'autre. Dans la communauté traditionnelle rom, il n'y avait presque jamais des personnes seules, célibataires ou abandonnées. La recherche des partenaires convenables représentait alors une habitude culturelle et un des devoirs des membres de la large famille.

En parlant de la famille, on examine aussi les possibilités d'un commerce, d'un travail approprié et d'autres choses utiles pour la subsistance.

La famille est un sujet fréquent non seulement dans le cérémonial de présentation, mais dans tous les dialogues courants, car c'est un thème opportun, même si on parle des problèmes et des tragédies. Il est bien connu que les problèmes et les tragédies partagés deviennent moins douloureux.

Demander l'âge - **Keci tuke berš?** (Quel âge as-tu?) est une question que l'on peut éventuellement poser au cours de ces présentations chez les Roms (aussi bien que chez les Indiens). Elle n'est pas du tout impolie et les femmes n'ont pas l'habitude de se faire plus jeunes, car dans la communauté traditionnelle rom (ainsi qu'en Inde) le respect de la femme augmente avec son âge. C'est seulement après la ménopause que la femme atteint un statut social équivalent à celui des hommes.

La famille représente dans la communauté traditionnelle rom la collectivité polyfonctionnelle de base et sert de fondement à l'identité et la notion d'appartenance chez chaque individu. Cette collectivité lui attribue des rôles et donne des devoirs qui étaient (et sont encore) souvent primordiaux, sacrés, parce que la famille est pour un individu rom jusqu'à aujourd'hui la plus haute et unique institution qui le protège.

HS

POSTAVENÍ A ROLE NĚKTERÝCH ČLENŮ TRADIČNÍ ROMSKÉ RODINY

Dříve než přistoupíme k pojednání o postavení a úloze vybraných (nejdůležitějších) členů romské rodiny, pokusíme se zmínit ve stručnosti o tradiční romské rodině obecně a vysvětlit některé základní pojmy.

V následujících příspěvcích se budeme zabývat výhradně rodinou „slovenských“ Romů. V jejich dialektu výraz **familija/famelija** znamená: 1. široká rodina, příbuzenstvo; 2. příbuzný, příbuzní (**ov mange famelija** - je to můj příbuzný). Ve svém prvním významu je **familija/famelija** ekvivalentní hindskému výrazu **parivár**, a to v plném sociokulturním rozsahu jeho významu.

Veškerou existenci tradičního romského společenství reprodukoval a udržoval právě příbuzenský systém - **familija/famelija**. Ta plnila (a plní) funkci biologické reprodukce, byla základní ekonomicko-profesní jednotkou, v minulosti zajišťovala obecné vzdělání i profesní kvalifikaci, skýtala sociální zabezpečení svým členům a byla základním strážcem a nositelem etických norem a hodnot.

Familija/famelija jsou příbuzní z otcovy i matčiny strany (**pal o dad - pal e daj**) v rozsahu čtyř až pěti generací, tj. generací „žijících“. Každý člen této rodiny má

Prateta přišla na návštěvu

Foto: Irena Stehli, 1985

v příbuzenské pospolitosti své vymezené místo a úlohu, z nichž vyplývají jeho specifická práva a povinnosti.

V indických jazycích se příbuzenská struktura projevuje i v rozsáhlé, diferencované příbuzenské nomenklatuře. Z romštiny řada původních příbuzenských názvů pod vlivem odlišného sociálního a jazykového prostředí evropských společenství vymizela, nicméně se pro jednotlivé členy široké rodiny užívá víceslovných pojmenovacích jednotek, které jejich vzájemné vztahy přesně specifikují (např. pro označení „bratrance“ se kromě přejatých slov užívá označení „**le dadeskere phraleskero čhavo**“ - syn otcova bratra, nebo „**le dadeskera pheňakero čhavo**“ - syn otcovy sestry, případně „**la dakere phraleskero čhavo**“ - syn matčina bratra, nebo „**la dakera pheňakero čhavo**“ - syn matčiny sestry). Každý z těchto bratranců má totiž poněkud jiné postavení, které je pochopitelně modifikováno jeho individuálními vlastnostmi.

Vztah v široké romské rodině charakterizuje výstižně výpověď Margity Reiznerové: „Když jsme se přistěhovali ze Slovenska do Prahy, žila celá naše famelija v jednom starém domku v Modřanech. Měli jsme dva pokoje a kuchyň a bydlelo nás tam mezi dvaceti a třiceti, podle toho, jak příbuzní ze Slovenska přijížděli do Prahy a odjížděli zpátky na Slovensko. Otec, matka, děti. Časem nás bylo devět, matčin bratr s rodinou, tatínkovi bratři. Nepamatuji si, že bychom se byli za těch deset, patnáct let, co jsme bydleli pohromadě, pohádali. Každý znal svoje místo, každý věděl, co si může dovolit a co ne. Všichni dodržovali **paťiv** (čest, úctu, slušnost)“.

Postavení a úloha každého člena rodiny jsou komplexní, vnitřně diferencované podle vztahů k ostatním jednotlivým členům a podskupinám příbuzenské pospolitosti. Hierarchii určuje kombinace pohlaví, věku a příbuzenské afinity.

Postavení, práva a povinnosti jednotlivých členů rodiny se do jisté míry mění a uzpůsobují podle toho, jak přirozeným procesem stámutí a reprodukce nabývají nových rolí.

Tak například **terňi bori** (nově přivdaná snacha) postoupí z nejnižší příčky hierarchického žebříčku tehdy, jakmile se stane matkou dvou nebo tří dětí. A když jí časem přibude role **sasvi** (tchýně), pak sice zůstává i nadále **bori** (snachou) vůči své **sasvi** (tchýni), ale normativní vztah absolutní podřízenosti a nadřízenosti se jaksí vyrovnává.

Pojednání o jednotlivých členech romské tradiční rodiny by mělo začít právě postavením snachy, protože tím, že se dívka stává snachou, vzniká vlastně nová rodina. Snacha tedy reprezentuje počátek každé nově utvořené rodiny.

Avšak vzhledem k tomu, že článek o „**Postavení snachy v tradiční romské komunitě**“ autorek M. Hübschmannové, H. Šebkové a A. Žigové již jednou vyšel (časopis Český lid 71, 1984, číslo 2, str. 81-85), připomeneme zde pouze několik základních údajů a myšlenek z uvedeného článku v úvodní části statě pojednávající o úloze a postavení matky a otce.

Ajsi bori lachi, chal bilondo, phenel: londo.

Dobrá snacha jí neslané a říká: slané.

Při zpracování zmíněné stati o postavení snachy i statí následujících, t.j. o postavení a úloze ženy-matky, muže-otce, nejstaršího bratra a nejstarší sestry v tradiční

romské rodině jsme vycházeli z výpovědí romských konzultantů, kteří nám k tomuto tématu poskytli nepostradatelné informace.

Uvádíme zde jejich jména, případně některé další informace o nich a zároveň jim vyjadřujeme své poděkování za jejich ochotu a trpělivost:

Emil Cina (nar. 1947 v Praze), Bertin Demeter (nadporučík ve výslužbě, nar. 1940 v Ladomirové, okr. Svidník, nyní žije v Praze), Vasil Demeter (nar. v Ladomirové, okr. Svidník, zemřel v roce 1993 v Praze), Ruda Dzurko (výtvarník, nar. 1941 v Pavlovcích, okr. Prešov, nyní žije v Praze), Vojtěch Fabián (nar. 1918 v Kurimi, okr. Bardejov, zemřel v r. 1995 v Praze), Emil Fečo (nar. 1942 v Hanušovicích, okr. Prešov, nyní žije v Tanvaldě, informace poskytuje průběžně od počátku 80. let), Barbora Fečová (nar. 1943 v Lemešanech, okr. Prešov, nyní žije v Tanvaldě), Tereza Fečová (nar. 1956 v Hanušovicích, okr. Prešov, nyní žije v Městci Králové), Anna Ferencová (nar. 1939, Dlhá Lúka, okr. Bardejov), rodina Ferencova (Liptovská Teplička, okr. Poprad), Verunka Goralová (nar. 1937 v Ľubici u Kežmarku, okr. Poprad, žije v Praze), Věra Holubová (nar. 1926 v Lemešanech, okr. Prešov, informace pocházejí z 80. let), Luboš Horváth (hudebník, nar. 1933 v Toryse, okr. Spišská Nová Ves, nyní žije v Tachově), Agátha Horváthová (z obce Svinia, okr. Prešov), Regina Horváthová (nar. v Pavlovcích, nyní žije v Tanvaldě, nahrávky byly pořízeny v 80. letech), rodina Horváthová (Žehra, okr. Spišská Nová Ves, nahrávky z let 1988-1993), Eva (nar. 1951) a Július Kiňovi (nar. 1945) (narození v Hanušovicích, okr. Prešov, nyní žijí v Městci Králové, informace od nich pocházejí z počátku 80. let), Irina Kudračová (nar. v Michalovicích, zemřela v Praze v r. 1993), Ilona Lacková (spisovatelka, nar. 1921 ve Velkém Šariši, okr. Prešov, nyní žije v Prešově), PhDr. Vlado Oláh (zakladatel Matice romské, nar. 1947 v Stropkově, okr. Svidník, nyní žije v Praze), Milan Puľo (nar. 1946 v Hanušovicích, okr. Prešov, zemřel 1994 v Tanvaldě), Mária Puľová (nar. 1946 v Hanušovicích, okr. Prešov, nyní žije v Tanvaldě), Margita Reiznerová (básnířka, nar. 1945 v Malém Bukovci, okr. Bardejov, nyní žije v Praze), Vasil a Helena Šamkovi (nar. v Šemetkovcích, okr. Svidník, informace nám poskytli v letech 1981-1982), Helena Žigová (nar. 1910 ve Vtáčkovcích, okr. Košice, zemřela v r. 1985 v Praze).

RÉSUMÉ

Le statut et le rôle de quelques membres de la famille traditionnelle rom

Chez les Roms slovaques, l'expression **famillija/famellja** a deux significations:

1) famille au sens large du terme; c'est-à-dire les parents des côtés paternel et maternel sur 4 ou 5 générations; l'expression **famillija/famellja** est alors équivalente au mot indien **parivar**;

2) elle désigne aussi toute personne apparentée: **ov mange famillija** signifie mot à mot "il est apparenté à moi".

Le système familial était organisé autour de valeurs morales et culturelles qu'il protégeait, et assurait ainsi la pérennité de la communauté traditionnelle.

Chaque membre de cette grande famille avait sa place et son rôle déterminés ce qui impliquait des droits et des devoirs bien définis.

Pour désigner les membres de la large famille, les Roms slovaques emploient des expressions complexes qui décrivent avec précision les liens entre les personnes. Par exemple, le cousin peut être **mre dadeskere phraleskero čhavo** - le fils du frère de mon père, mais aussi **mre dadeskera pheňakero čhavo** - le fils de la sœur de mon père, etc.

Quand la famille de M. Reiznerová, romni slovaque vivant depuis 50 ans à Prague, est venue s'installer en Bohême, elle comptait quelques 20 à 30 personnes et habitait un petit deux pièces-cuisine. Ils ont vécu ainsi, pendant 15 ans, tous ensemble sans qu'il y ait eu la moindre bagarre ou dispute entre eux. Tout le monde savait, où

était sa place, ce qu'il pouvait se permettre et ce qu'il ne pouvait pas.

La hiérarchie familiale est déterminée par le sexe, l'âge, la proximité et l'affinité. Le statut, les droits et les responsabilités de chaque membre de la famille changent, leur transformation est régie par les lois naturelles que sont le vieillissement et les naissances. Par exemple, le statut de la belle-fille (**bori**) se trouve tout en bas de la hiérarchie familiale et s'améliore lorsqu'elle a mis au monde deux ou trois enfants. Aussi elle pourra assumer, à son tour, le rôle de la belle-mère

(**sasvi**) - même si elle sera toujours une belle-fille pour sa belle-mère, le rapport normatif de sa subordination est compensé par l'autorité vis-à-vis de ses belles-filles.

Les trois articles suivants traitent le statut et le rôle de la mère, du père, du fils aîné et de la fille aînée de la famille rom de manière complexe. Nous avons rapporté en romanès des fragments de dialogues enregistrés avec des Roms slovaques entre 1980 - 1995.

EŽ

Edita ŽLNAYOVÁ a kol.

POSTAVENIE A ÚLOHA ŽENY-MATKY A MUŽA-OTCA V RÓMSKEJ RODINE

Jekh daj, jekh dad, but čhave - oda le Romenegri zor.

Jedna matka, jeden otec a vela detí - v tom je sila Rómov.

Kým sa z dievčaťa stane matka a z chlapca otec, musia prejsť nevyhnutnými výchovnými etapami. Na riadnu výchovu dozerajú spočiatku rodičia (a ďalší rodinní príslušníci), a to až do doby, kedy dcéra opustí dom a nasleduje svojho muža do domu jeho rodičov. Tu preberá jej výchovu do svojich rúk svokra - **sasvi**, ktorá z mladej nevesty - **terňi bori** vychováva ženu-matku - učí ju variť, starať sa o domácnosť a zaobstarávať obživu pre rodinu. Úlohou svokry bolo - a v rómskych osadách na Slovensku dodnes je - doučiť nevestu to, čo sa doma od svojej matky nestihla naučiť, a vštiepiť jej zvyky a spôsoby novej rodiny. Od mladej nevesty sa nevyhnutne neočakávalo, že bude vedieť variť. Príprava jedla má totiž v tradičnej rómskej rodine svoje pravidlá, ktoré vyplývajú z predstavy o hygienickej a rituálnej čistote. Status rodiny sa prejavoval v tom, čo jedla a ako jedlo pripravovala. Preto sa musela nevesta hneď zo začiatku prispôbiť v príprave jedla rodine, do ktorej prišla bývať. Prístup k vareniu bol podľa všetkého dôvodom, prečo sa od mladej nevesty nevyžadovalo, aby vedela variť, a prečo bolo úlohou svokry, aby svoju nevestu naučila variť podľa zvyklostí svojej rodiny.

Mladá nevesta stála v rodine svojho manžela na najnižšom stupni rodinnej hierarchie, a to z niekoľkých dôvodov: Jednak to bola žena (a tá mala a má vždy menej práv ako muž), jednak bola mladá (a mladí požívajú vždy menej úcty ako starí), a hlavne bola cudzia, čo vyvolávalo nedôveru, obavy, podozrenie, prípadne agresiu. Preto boli „učňovské“ roky pre nevestu často veľmi tvrdé.

*India - Rádžasthán: Mladá nevesta
sa stará o deti svojej svokry.
Foto archív*

Často na ňu presúvali svoje povinnosti i švagriné (**le romeskere pheňa**) alebo muži (rúbala napr. drevo), a naviac sa starala o malé deti svojej svokry.)

Takto sa nevesta pripravovala, aby obstála ako matka i neskôr ako svokra pre svoje budúce nevesty.

Menej častým javom bolo, že muž nasledoval ženu do domu jej rodičov. Väčšinou sa tak stávalo z troch dôvodov: 1) rodina manžela bola na tom sociálne horšie, 2) ženina rodina mala záujem na posílení vlastnej rodiny o ďalšieho muža, buď z profesných, alebo prestížnych dôvodov, 3) muž bol sirota, čo nebolo v minulosti zriedkavé. Mužovi, ktorý sa priženil do rodiny svojej ženy, sa vraví **pristašis**.

Prvý krok k založeniu rodiny je zásnubný ceremoniál - **mangavipen**. Po tomto akte sa z dievčaťa stáva žena a zároveň nevesta - **bori** v rodine svojho muža.

Pokiaľ mladí bývajú u rodičov, gazdinou v domácnosti je svokra (**sasuj**) a hlavou rodiny mužov otec. Rodina v takomto prípade funguje ako jeden celok - otec i syn musia všetky zarobené peniaze odovzdávať matke pre chod spoločnej domácnosti:

„Me, sar iľom romňa, somas kijo dad la romňaha. Chudás e viplata, ta savoro mušinás te del le dadeske. Jepaš berš samas kijo dad. Savoro sa mušinás leske te del. Ov phenlas: „Tu akanakes sal sar he me! A te me dav o love savore la dake, ta he tu mušines te del o love!“ (J. Kiňa 1981)

„Keď som sa oženil, bývali sme so ženou u otca. Dostal som výplatu a celú som ju musel dať otcovi. U otca sme boli pol roka. Úplne všetko som mu musel odovzdávať. Povedal mi: „Ty si teraz na tom tak ako ja. A keď ja dávam všetky peniaze matke, i ty musíš peniaze odovzdávať.“

Tú istú povinnosť mala nevesta voči svokre, keď sa jej podarilo niečo získať od sedliakov:

„Sar me somas leskera daha, leskere dadeha, ta lavas cipi, lidžavas o cipi la gadžake, anavas šutlo thud a kolestar kerahas ciral a tavahas haluški ciraleha. Abo anavas šutli armin, ta sa lenge davas, bo odoj somas lenca. Paľi imar, sar samas avrether, kaj samas ča duj džene andr'aver kher, ta imar me na phiravas pal o gadže. Zakerlas ov a me somas khere.“ (E. Kiňová 1981)

„Keď som žila u jeho rodičov, brávala som zemiakové šupy a nosila ich sedliacke, domov som prinášala kyslé mlieko, z neho sme robievali tvaroh a varievali halušky. Alebo som priniesla kyslú kapustu - všetko som im odovzdávala, veď sme tam s nimi bývali! Potom, keď sme sa osamostatnili, keď sme už bývali iba my dvaja v inom dome, už som k sedliakom nechodila. On zarábal a ja som bola doma.“

Nevesta začala byť považovaná za mat-

Foto H. Šebková, 1995

ku, až keď sa jej narodili dve tri deti. Vtedy sa obvykle mladí snažili osamostatniť.

Vybudovať si vlastný dom bolo úlohou muža. Pri budovaní mu pomáhali hlavne otec a bratia, ale často i celá jeho i ženina rodina i ostatní Rómovia z osady.

„Te keres kher, no ta keci hin tut familija, či lakeri familija, či tiri, mek aňi na kampil te phenel, aven korkore tuke te pomožinel. Kecivar mek až cudza Roma tuke aven te pomožinel.“ (J.K.)

„Keď staviaš dom, no tak koľko máš príbuzných, či už z jej (manželkinej) strany alebo zo svojej, ani nemusíš nikomu hovoriť, sami ti prídu pomáhať. Koľko ráz až cudzí Rómovia ti prídu pomôcť.“

Odchodom zo svokrinho domu nevesta zavŕšila ‚učňovské obdobie‘ u svokry a zakladá si svoju domácnosť. Stáva sa z nej gazdiná.

E piri la dakeri, e roj le dadeskeri.

Matka sa stará, aby bolo v hrnci, otec, aby mal na lyžici.

Úlohy v rodine boli presne rozdelené. Do vecí, o ktorých rozhodoval muž, žena nezasahovala a naopak:

„O papus vakerlas pal e buťi a pal savoreste, so kampil paš o kher, e baba vakerlas pal savoro, so andro dživipen kampil - kaj te jel so te chal, andro žužipen kaj te dživen. So kampelas andro dživipen, sa kerlas e daj. E daj savoro likerlas, sa.“ (E. Cina 1994)

„Starý otec rozhodoval o práci a o všetkom, čo sa týkalo domu, babička zasa rozhodovala o všetkom, čo je nutné pre život - aby bolo čo jesť, aby žili v čistote. Čo bolo treba k životu, všetko robila babička. O všetko sa starala matka.“

Celá ťarcha starostlivosti o deti a o domácnosť spočívala prakticky na matke. Matka rozhodovala o všetkom, čo sa týkalo chodu domácnosti. Do jej právomoci spadal i ekonomický chod domácnosti. Zatiaľ čo jedlo chodili nakupovať v niektorých prípadoch rodičia spolu, nákup oblečenia pre všetkých členov rodiny bola čisto ženská záležitosť.

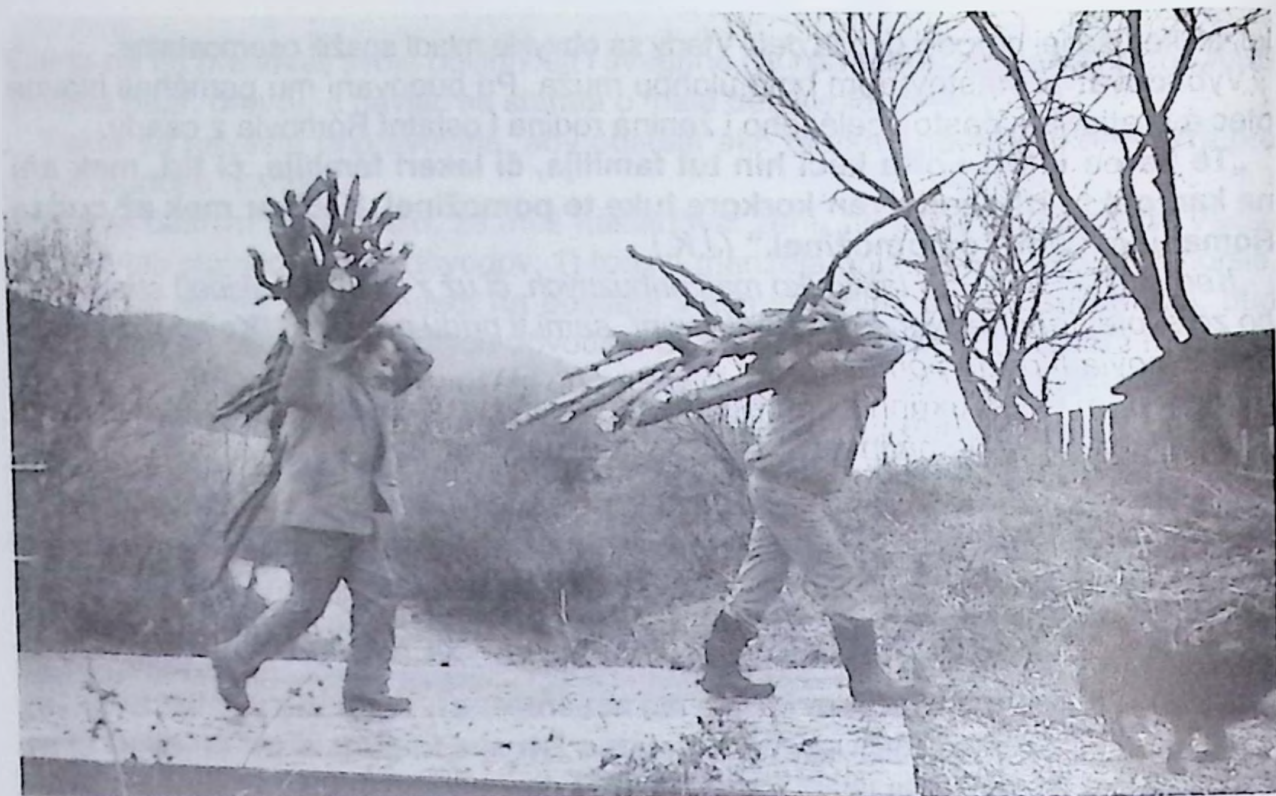
„Andro kher, la da hin andro chulajipen bareder lav. O rom delas dojekh koruna la romňake. Palis e romňi mušinlas pes te starinel - ča, kaj les te jel so te chal.“ (T. Fečová 1981)

„V domácnosti mala hlavné slovo matka. Muž odovzdával všetky peniaze žene. Potom sa už musela starať žena - hlavne, aby mal čo jesť.“

Voľakedy však muži zvyčajne nemali stálu prácu, a teda nemohli zaistiť rodinu pravidelným príjmom. Zodpovednosť za výživu rodiny preberal muž vtedy, keď sa naskytla príležitosť k zárobku, to znamená, keď nastal dopyt po jeho práci alebo službe. To sa týkalo hlavne kováčov a najlepších hudobníkov, v ostatných prípadoch, vzhľadom k okrajovému postaveniu Rómov v majoritnej spoločnosti, dochádzalo veľmi často k výpadkom.

POZNÁMKA:

" M. Hübschmannová, H. Šebková, A. Žigová: „Postavení snachy v tradiční romské rodině“, Český lid, 1984

Zaobstarávanie dreva patrí skôr k mužským povinnostiam...

Foto P. Hroch, 1995

...často však „zostane“ i na mladú nevestu.

Foto H. Šebková, 1996

„Te o dad džalas te phagerel bara abo andro veš te kerel abo chañiga avri te kidel, ta buter zakerlas o dad, no afe na sas les furt. Kerlas duj trin dīves abo the calo kurko abo duj, afe palis les buti na sas, ta n'anelas khere nič.“ (V. Fabián 1981)

„Ked' išiel otec roztlkať kamene alebo pracoval v lese alebo kopal studne, tak zarobil viac otec, lenže nepracoval stále. Robil dva tri dni alebo i celý týždeň alebo dva, ale potom zasa prácu nemal, a tak do domácnosti neprispieval.“

Muž mnohokrát zostal bez práce a zodpovednosť za zabezpečenie obživy prechádzala opäť na ženu, bez toho že by sa jej tým vrátilo jej výsadné postavenie a najvyššia autorita, ktorú určite kedysi mala. Rodina potom žila z toho, čo priniesla žena zo svojej obvyklej obchôdzky po „gádzoch“. U usadlých „východoslovenských“ Rómov bol tento zvyk chodiť po dedinách (**te phirel pal o gava**) najdôležitejšou činnosťou a povinnosťou rómskych žien mimo starostlivosť o domácnosť. Predstavovala poskytovanie rôznych služieb, ako vymazávanie pecí, zametanie dvorov, práce na poli a podobne, výmenou za základné potraviny. V prípade, že nebol okamžitý dopyt po takýchto službách, bola žena odkázaná na žobranie.

Muž obvyčajne v domácnosti nepomáhal. V niektorých osadách však muži nevykonávali ani také práce, ktoré spadali do ich kompetencie a povinností, ako napríklad nosenie a rúbanie dreva.

„E daj anelas maro andal o gav, mek starinlas pes le čhavendar, anlas aro abo thud, arminori anlas, akanake mek peske mušinlas kaštenge te džal, te čhingerel, te tavel. O dad lake šoha na pomožinkerlas. Te has kajse bareder čhave, ta o čhavore, afe andr'amaro gav o rom šoha na.“ (I. Lacková 1982)

„Matka obstarávala jedlo z dediny, k tomu sa starala o deti, priniesla múku alebo mlieko, trochu kapusty priniesla, potom musela ísť ešte na drevo, rúbať, variť. Otec jej nikdy nepomáhal. Ked' už boli deti väčšie, tak pomáhali chlapci, ale v našej osade muž nikdy (nepomáhal žene).“

Za dobrého otca bol považovaný muž, ktorý zárobok neprepil a v prípade potreby, keď napríklad matka ochorela alebo celý deň zháňala obživu, sa postaral o deti i o domácnosť.

„Darekana sas avka: o murš andre familija terďolas pre sera. Te has lačo la-vutaris, te anelas khere love, ta sas lačo dad. Te na sas lačo dad, ta jepaš prepijelas abo n'anelas khere nič.“ (V.F.)

„Volákedy to bolo takto: muž stál v rodine stranou. Ak bol dobrým muzikantom, ak prinášal do domácnosti peniaze, bol považovaný za dobrého otca. Zlý otec buď polovicu prepil alebo nepriniesol domov nič.“

Z niekoľkých výpovedí však vyplýva, že v minulosti niesli zodpovednosť za rodinu obaja rodičia rovnakou mierou.

Jekh kutos la romňakero a trin kuti le dadeskere.

Jeden kút patrí žene a tri kúty mužovi.

V dnešnej dobe, hlavne v mestách, sília emancipačné tendencie Rómov i vplyv majoritnej spoločnosti, takže dnes nie je výnimkou, že muž žene v domácnosti pomáha. V niektorých rodinách varí i otec. Obvykle však mäsité pokrmy, múčne jedlá (halušky, pišot atď.) pripravujú hlavne ženy.

Napriek tomu, že matka niesla a dodnes nesie oveľa väčšiu zodpovednosť za rodinu než otec, rozhodné slovo v dome mal otec, pretože *chlap je chlap a žena je iba žena*.

Žena dávala aj navonok najavo svoje druhoradé postavenie tým, že kráčala vždy niekoľko krokov za mužom. V rómskych osadách, ale i u starších rómskych manželov žijúcich v mestách sa tento zvyk dodržiava dodnes.

„Me ñigda na dikhľom, kaj o dad pes ľidžal la daha tel e khak. Na dikhľom ñigda. Kana džanas, ta o dad džalas peršo, e daj duj trin kroki pal leste. Abo pes te čumidel, ñigda!“ (J.K.)

„Nikdy som nevidel, že by sa otec viedol s matkou pod pazuchy. Nikdy. Keď išli spolu, otec kráčal vpredu a matka dva tri kroky za ním. Alebo, že by sa bozkávali, nikdy!“

U mladších sa tento prejav podriadenosti vytráca. V Prahe i v iných mestách dnes bežne vidieť mladé rómske dvojice držať sa pod pazuchy alebo za ruky.

Ďalším prejavom pokory, ktorý žena mužovi preukazovala, bolo umývanie nôh. Ako vyplýva z niekoľkých výpovedí, prejavovala mu tým nielen úctu, ale i lásku a oddanosť.

Otec požíval väčšej úcty často i v prípade, že nebol považovaný za dobrého otca:

„Amen avka le dades šunahas, hjaba hoj o dad na sas lacho - na džalas te kerel buti, ča te bašavel džalas a furt pijelas, mato furt phirlas. Te anelas love, ta jepaš furt prepijelas a imar la da love na sas, našti gejl'a aňi te cinel maro. Th'avka le dades šunahas.“ (R. Horváthová 1985)

„My sme otca poslúchali, i keď nebol dobrý - nepracoval, chodieval iba hrať a stále pil, stále chodil opitý. Zo zarobených peňazí polovicu prepil a matka potom nemala peňazí, ani na jedlo nemala. Ale i tak sme otca poslúchali viac.“

Tento jav však nie je možné zovšeobecňovať, pretože muž, ktorý sa o rodinu nestaral, bol vystavený kritike ostatných členov komunity. Tí mu najrôznejšími spôsobmi dávali najavo svoje opovrhnutie - začali naň pozerať úkosom (**dikhenas pre leste banges**), vykrikovali na jeho adresu posmešné popevky alebo si dokonca pred ním odplúvali. V prípade, že sa nepolepšil, mohol taký muž navždy stratiť autoritu a úctu rodiny i celej rómskej pospolitosti. Jedným z prejavov odsúdenia takéhoto muža je napríklad to, že mu zaťovia, prípadne iní mladší členovia rodiny, ktorí mu doposiaľ vykali a preukazovali mu úctu, začnú tykať a oslovovať ho rómskym, niekedy i hanlivým menom.

Tento druh sociálnej kontroly sa týkal prakticky všetkých členov komunity. Matka, ktorej deti chodili špinavé, otrhané a hladné, bola vystavená ohovoriaci ostatných žien a bola považovaná za zlú matku - **nalači daj**. Chovanie ktorejkoľvek ženy bolo pod permanentnou kontrolou ostatných žien v osade. Žena sa preto musela prispôbiť vôli a tlaku verejnej mienky osady. Ak tak neurobila, hrozilo jej dokonca vyhodenie z osady späť k rodičom:

„Te kamelas e romňi le romňenca te dživel šukares andro gav, ta mušinlas te šunel le phure romňen, hoj sar kampil te dživel, sar kampil te tavel, sar kampil te pratinel, no a te kajsi sas, hoj avlas pal aver gav a na kamelas te pri-sikhľol, ta mušinlas andal odi osada te džal khere, khatar sas.“ (I.L. 1982)

„Ak chcela žiť žena v osade v pokoji s ostatnými ženami, musela počúvať staršie ženy, ako treba žiť, ako treba variť, ako treba upratovať, no a keď sa jednalo o ženu, ktorá prišla z inej osady a nechcela sa prispôbiť, musela z osady odísť tam, odkiaľ prišla.“

**„Ajsi daj lachi, so pes starinel pal o čhave, pal o rom, khere ča bešel u tavel.“
(D. Žiga 1988)**

„Dobrá matka je tá, ktorá sa stará o deti, o muža, sedí doma a varí.“

Matkinou úlohou bolo zabezpečiť výchovu všetkých malých detí a dievčat. Už vo veku 6-7 rokov sa dievča muselo dokázať postarať o mladších súrodencov, o čistotu v dome a začínalo sa učiť i variť jednoduchšie jedlá. Matka si dcéry vychovávala jednak k tomu, aby jej pomáhali v domácnosti, a jednak k tomu, aby boli v 14-15 rokoch pripravené na vydaj, to znamená mimo iné i to, že museli vedieť, ako sa majú správať v dome svojich budúcich svokrovcov, čo si môžu a nemôžu dovoliť voči mužovi.

Matka taktiež dbala na to, aby sa jej deti vedeli správať na návšteve. Dávala im rady a poučovala ich, čo si môžu a nemôžu dovoliť, aby rodine neurobili hanbu:

**„No dža, ale na hoj kodoj tut te ispides andro čaro! Le tuke jekhvar, duvar, ale na hoj chaha savoro sa! Bo phenena o Roma, hoj tut khere na sas nič.“
(B. Demeter 1982)**

„Tak chod', ale nie že budeš pchať hlavu až do hrnca! Zober si raz, dva razy, ale nie aby si všetko zjedol! Potom by nás ohovárali, že sa doma ani nenaješ.“

V tradičnej rómskej komunite, kde žila široká rodina v tesnom susedstve (čo dnes ešte stále platí v rómskych osadách na Slovensku), však na výchovu nedozierajú iba rodičia, ale všetci príbuzní, ktorí majú takmer také isté práva na výchovu ako rodičia. Táto sociokultúrna kontrola sa dnes v mestách vytráca, pretože rodiny nežijú pohromade, a to má za následok, že niektorí rodičia sú bez spoluúčasti a opory komunity často bezradní a svoje výchovné povinnosti v plnej miere nezvládajú.

Voľakedy rómske ženy neboli vedené k tomu, aby sa niečomu vyučili. Ich povinnosti sa obmedzovali na starostlivosť o rodinu a deti, takže do práce pravidelne nikdy nechodili. Pri tolkých deťoch to nebolo ani možné. V rómskych osadách to platí dodnes. O to ťažšie je postavenie dnešnej rómskej ženy v meste. I keď má viac detí, často je nútená chodiť do práce, pretože príjem manžela na život v meste nestačí. I v mestách totiž platí, že hlavnú zodpovednosť za rodinu nesie matka, lenže v meste zostáva na výchovu často sama. I to je jeden z dôvodov, prečo sa deti z rómskych rodín žijúcich v mestách ocitajú častejšie v detských domovoch.

Veľmi zriedka sa však stávalo, že by rómska matka nechala svoje dieťa napospas osudu a utiekla od nich. Výnimočne sa to síce mohlo stať, čomu nasvedčujú i niektoré texty piesní o matke (zrov. článok *Obraz matky v rómskej piesni*), ale v takom prípade ju príbuzní i ostatní členovia rómskej pospolitosti verejne odsudzovali. Fakt, že to urobila preto, že muž pil, bil ju a nestaral sa o rodinu, nebol nikdy poľahčujúcou okolnosťou.

„Kerel mištes - na kerel mištes, marel la - na marel la, hiñi bokhañi - nane bokhañi, mušinel leha te dživel. Oda imar kajso zakonos - hin len čhave, ta mušinel leha te dživel.“ (V. Fabián)

„Robí dobre - nerobí dobre, bje ju - nebje ju, hladuje - nehladuje, musí s ním žiť. To už je taký zákon - majú spolu deti, tak s ním musí žiť.“

Keď sa situácia v rodine manžela stala pre ženu neúnosná, riešila ju obvykle útekom k matke, ku svojej rodine. Ak už mala sama deti, brávala so sebou vždy najmenešie dieťa, to, ktoré ešte kojila. Ostatné deti nechávala doma a musel sa o ne postarať otec a jeho rodina. Žena takto opustila rodinu na niekoľko dní, niekedy však i na dva tri týždne. Medzitým si mohol muž na vlastnej koži vyskúšať, koľko povinností musí žena denne zvládnuť a premýšľať o svojom jednaní. Zároveň bol vy-

stavený rečiam, pretože útek jeho ženy sa medzi Rómami samozrejme pretriasal. „Te Roma vakeren, olestar šaj avel ladž“ (Ak niečo Rómovia pretriasajú, môže z toho vzniknúť hanba), a to nielen pre neho, ale pre celú jeho rodinu. Tomu sa rodina snažila vyvarovať. Preto si po nejakej dobe muž pre ženu prišiel alebo sa vrátila ona sama kvôli deťom, prípadne z popudu vlastnej rodiny. Pokiaľ bola mužova rodina silnejšia, to znamená že mala viac mužských potomkov, rodičia ani bratia nevesty do sporov nezasahovali.

Zväzok muža a ženy v rómskej spoločnosti, či už potvrdený oficiálne na úrade alebo v kostole, prípadne uzavretý iba podľa rómskej tradície, je v podstate monogamný a celoživotný. Môže sa rozpadnúť jedine v prípade, že zostáva bezdetný. Pretože sa vina za bezdetnosť kladie vždy žene, má muž právo ju v takomto prípade opustiť. Ak však deti mal a nestaral sa o ne, pretože mal milenkú, rodina i celá komunita sa snažila ho presvedčiť, aby sa vrátil k žene a deťom. Kládla mu na srdce, že sa musí i on starať o ich výchovu, predovšetkým o výchovu synov.

Otec sa ujímal výchovy chlapcov od ich piateho šiesteho roku. Chlapci sa držali otca pri všetkých prácach okolo domu i mimo dom. Pomáhali otcovi zaobstarávať a rúbať drevo. Ak bol otec hudobník alebo kováč, zaučal ich do remesla. V hudobníckych rodinách chodili chlapci s otcom tak od 12 rokov hrať za peniaze, čím finančne prispievali na chod domácnosti:

„O Vaškus phirlas te bašavel, sar leske sas vaj dešuduj berš. Vaš o love. Bašavlas o dad, jekh čhavo o Bugaris, aver čhavo o Poljakos, trito čhavo o Penkus, o Vaškus, e Pota, ta phirnas šov džene te bašavel. Savore ola love anenas andre jekh kher. Paľi ňila imar kernas cehli, jevende kernas chartíko buťi the te bašavel phirnas.“ (B. Demeter 1982)

„Vašek začal chodiť hrať, keď mal asi dvanásť rokov. Za peniaze. Hral otec, jeden syn Bugar, druhý syn Poliak, tretí syn Penkus, Vašek a Pota, takže chodili hrať šiesti. Všetky peniaze nosili do jednej domácnosti. V lete potom robili tehly, v zime sa venovali kováčskej práci, ale chodili i hrať.“

Ak syn na niečo nemal talent, otec ho do toho nenútil. Snažil sa ho skôr naučiť to, čo mu viac sedelo:

„Man o dad sikhavlas te bašavel, aľe mange na igen džalas, na sas man rat pr'oda, ta phend'a, kaj te sikhľuvav chart'aske. Pre koda god'i man sas. Ta som sikhado avri chart'as.“ (B.D. 1982)

„Otec ma učil hrať, ale mne to veľmi nešlo, nemal som na to nadanie, tak rozhodol, že sa budem učiť za kováča. Na to som sa už hodil. Tak som sa stal kováčom.“

Učenie však neprebiehало tak, že by otec synovi niečo vysvetľoval. Chlapec sa učil tým, že otca pri práci sledoval a neskôr mu robil asistenta:

„Miro dad man sikhavlas buter veci, aľe ov na phenlas mange ňigda - kada the kada, kavka the kavka te kerav. Ov man lelas furt ke peste, aľe na zoraha, maribnaha, me imar korkoro džavas. Na ča me, aľe savore čhave džanas. Te miro dad vareso kerlas, ta amen dikhahas, so kerel, oleha sikhľuvahas. Me kamavas te jel sar jov“. (R.Dz. 1981)

„Otec ma učil viacero vecí, ale nikdy mi nepovedal - urob to a to, tak a tak. Brával ma vždy so sebou, ale nie nasilu, ja som išiel sám. Nielen ja, ale všetky deti sme šli. Keď môj otec niečo robil, pozerali sme sa, čo robí, a tým sme sa učili. Chcel som byť ako on.“

I trestanie chlapcov spadalo do kompetencie otca. Dievčatá naopak mala právo trestať matka.

„K'amende kavka hin: sar tut hin ternechar, t'odi daj hin barikañi. O dad dikhel rado la čha. O dad ñigda pre čhajorate na thovel o vast, marel ča muršoren, sar hine cikne. A e daj palis na marel muršores, ča la čhajora marel, sar hiñi cikñi.“ (J.K. 1981)

„U nás je to takto: keď máš chlapca, matka je naň pyšná. Otec má naopak radšej dcéru. Otec na dcéru nikdy nevztiahne ruku, trestá iba chlapcov, keď sú ešte malí. Matka zasa nebije chlapca, bije iba dcéru, keď je ešte malá.“

K telesným trestom detí však rodičia pristupovali výnimočne - iba v prípade, že nezabralo dohováranie - **lačho lav**.

„Maribnaha ñigda ñič na dokanizeha. Ñigda. Lačho lav te del, na palicaha te marel!“ (F.S. R. džaniben 3/95)

„Bitkou nikdy nič nedokážeš. Nikdy. Vychovávať dobrým slovom, nie biť palicou!“

Avšak i keď sa otec priamo o výchovu dcér nestaral, záležalo mu na tom, aby sa slušne správali, aby nerobili hlúposti, aby boli bezúhonné, pretože hanba padala vždy na celú rodinu, ktorá niesla zodpovednosť za ich výchovu. Ak mal synov, poveroval dozorom nad dcérami najstaršieho z nich. (viď článok „Úloha najstaršieho syna v romskej rodine“)

„Pal o čhaja pes o dad starinel, ča kaj te na keren lubipen. Vaš oda o čhaja daran le dadestar.“ (E.K. 1981)

„O dcéry sa otec staral iba do tej miery, aby nebehali za mužskými. Preto sa dcéry otca boja.“

Otec teda obvykle dcéry netrestal ani nebil. Iba v prípade, že si matka nevedela rady, zasahoval do výchovy dcér i otec. Potrestanie otcovou rukou bolo pre dievča tým najväčším trestom a pohanou:

„Sar o dad imar thovel pes andre čhaj abo la marel ajci, kaj pes ladžal jekh kurko, duj kurke te džal andal o kher, ta paļi kodi čhaj daral le dadestar calo dživipen.“ (E.+J.K. 1981)

„Keď sa už raz otec zamieša do výchovy dcéry alebo ju zbije tak, že sa týždeň či dva bojí vyjsť z domu, taká dcéra sa potom otca bojí celý život.“

Otec mal rozhodujúce slovo i pri výbere nevesty alebo ženícha. I keď to bola záležitosť, do ktorej mohla zasahovať i matka, posledné slovo mal otec:

„Hjaba e daj leske phenlas: ‚Mi džal pal leste, mi džal!‘ Te o dad jekhvar kole čhas na kamelas u phend’a: ‚Na džala!‘, ta na džal.“ (J.K. 1981)

„Darmo mu matka vravela: ‚Len nech si ho zoberie!‘ Keď raz otec toho chlapca nechcel a povedal: ‚Nezoberie!‘, tak si jednoducho nezoberie.“

Keď sa stalo, že syn rodičov neposlúchol, vzal si dievča proti ich vôli a manželstvo sa nakoniec nevydarilo, prichádzal sa kajať za matkou, ktorá mu vždy odpustila. Na znamenie uzmierenia spolu plakali.

Matka bola pre deti tým najväčším zázemím, najväčšou istotou. Keď sa komukoľvek z detí čokoľvek nepríjemného stalo, vždy sa uchýľovali k matke. Najľahšie bolo vyjadriť ľútosť a bezradnosť slovami ‚mamo miri, mamo!‘ a hneď bolo lepšie na duši. U matky našli vždy pochopenie, útechu a odpustenie. Tento vzťah k matke je najkrajšie vyjadrený v textoch piesní. (porov. článok „Obraz matky v romskej písni“)

Dojekh romňi prindžarel le muršeskero vast.

Každá žena pozná mužovu ruku.

Každá rómska žena je zvyknutá na to, že ju muž občas udrie, pretože, ako vraví Ilona Lacková:

„Ajse romňa sas, hoj te la o rom na marlas, ta oj leha na dživlas, bo oj phenlas kavke: ,Te man miro rom na demel, ta džanav, hoj man na kamel'. No a o rom phenlas: ,Vaš oda, hoj me mira romňa igen kamav, vaš oda la the marav.'“

„Boli také ženy, že keď ju muž nebil, tak s ním nežila tvrdiac: ,Keď ma môj muž nebije, viem, že ma nemá rád'. No a muž tiež vravel: ,Pretože mám svoju ženu tak rád, musím ju i biť.'“

Muž bil a bije ženu často zo žiarlivosti. Žiarlivosť je taktiež chápaná ako prejav lásky. Muž, ktorý nežiarli, svoju ženu nemiluje. To isté platí o žene. Napriek tomu dáva žena často verejne najavo, akého má muža sukničkára. Muž je na to hrdý a žena tiež, pretože zo všetkých žien si vybral práve ju za svoju životnú družku.

Zatiaľ čo nevera muža je viac menej tolerovaná, nevera ženy je neospravedlňiteľná a neprijateľná. Pri akomkoľvek podozrení z nevery, musí žena mužovi prisahať. Ak sa jej nevera potvrdí, môže ju muž opustiť, a pokiaľ ju opustiť nechce, napríklad kvôli deťom, veľmi tvrdo ju potrestá bitím a niekedy i ostrihaním dohola. Ženu v takomto prípade nestrihá muž, ale príbuzní z mužovej rodiny, prípadne jej vlastní príbuzní, aby tak dali najavo, že sa od chovania svojej dcéry alebo sestry dištancujú, čím celá *ladž* - *hanba* padla iba na jej hlavu. Nevernú ženu odsudzuje celá komunita.

Žena si voľakedy, najmä na verejnosti, málokedy trúfla mužovi odporovať a - nedaj bože - ho dokonca udrieť, pretože vedela, že by mu tým spôsobila takú hanbu, že by v mužskej spoločnosti stratil akýkoľvek rešpekt:

„Varekana andro gav, imar e romňi te les demađahas, le romes, imar ov andro gav na obačihahas. Bo imar calo gav kerlas lestar čušagos. Imar lestar asanas, imar o murša les maškar peste na lenas. Imar ov našti bavind'a karti lenca, aňi našti lenca gejľa te bašavel, te ov pes diňahas la romňake te demel.“ (I. Lacková 1982)

„Keby voľakedy žena v osade svojho muža udrela, už by v nej neobstál. Celá osada sa mu už potom posmievala. Už sa mu smiali a muži ho už medzi seba nebrali. Už s nimi nemohol hrať karty ani chodiť hrať s nimi nemohol, keby sa bol nechal od ženy udrieť.“

V rámci komunity nebolo ani v záujme ženy, aby svojmu mužovi spôsobila takúto hanbu, pretože:

„Te na obačihahas ov, ta na obačihahas aňi oj, bo mušindahas oj le čhavenca te džal pal leste. No ta vaš oda na tromandiľa.“ (I.L.)

„Keby už neobstál on, neobstála by ani ona, pretože by musela ísť za ním i s deťmi. Takže preto sa (ho udrieť) nikdy neodvážila.“

V prípadoch, kedy muž svoju ženu bil bezdôvodne, len tak zo zlosti, existovala akási ochrana zo strany komunity. Napríklad deti ostatných Rómov z osady sa takému mužovi posmievali a vyprovokovali ho do takej miery, že si nakoniec svoju

zlosť vylial na nich tým, že ich naháňal po celej osade. Keď sa vrátil späť domov, zlosť ho už prešla a nechal ženu na pokoji.

Dôležitým kárnym prostriedkom bola pieseň zaspievaná pri spoločnej zábave. Niektorá z najlepších speváčok v osade predhodila mužovi v piesni jeho chovanie. Jednu z takýchto piesní sme zaznamenali v roku 1966 vo Veľkej Lomnici:

**Gejzo, Gejzo, so tu keres,
raťi d'ives mato phires,
so zarodes, savoro prepíjes,
aves khere, la romňa mares.**

*Gejza, Gejza, čo to robíš,
vo dne v noci spitý chodíš,
čo zarobíš, to prepíješ,
prídeš domov, ženu biješ.*

Kritizovaný muž sa zo zábavy odkradol so sklopenými očami.

Niekedy mohol ochrániť matku pred bitím dospievajúci syn. Vojta Fabián spomína, že keď mal asi 12 alebo 13 rokov, pristihol otca, ako matku bije. Postavil sa otcovi na jej ochranu:

„Chuťilom kijo dad a phenav: ‚Vaš soske la mares? Vaš oda, kaj pre amende kerel sar koda koro graj? Vaš oda, kaj zajdi pre tute hordinel?‘ A ov pre mande kavka dikhľa u ako-restar la imar ňigda na marlas. Imar mandar ladžalas the daralas.“

„Skočil som k otcovi a vravím: ‚Prečo ju biješ? Preto, že na nás robí ako ten slepý kôň? Preto, že ti nosí jedlo v plachte?‘ A on sa na mňa iba pozrel a odvtedy ju už neudrel. Už sa predomnou hanbil a bál sa ma.“

Rómske deti sú od malička vychovávané k samostatnosti a zodpovednosti za rodinu, takže keď jeden z rodičov zomrie, väčšie deti sú schopné sa do určitej miery postarať o chod domácnosti i o mladších súrodencov. Väčšinou si však ovdovelý otec hľadá novú ženu. Ako prvé prichádzajú do úvahy slobodné sestry zosnulej, hlavne kvôli deťom, pretože je tu predpoklad, že sestra matky sa bude k deťom chovať ako k vlastným. Takéto riešenie sa považuje za optimálne. Z jednej výpovede dokonca vyplýva, že muž sa postupne oženil so všetkými sestrami:

„K'amende sas jekh Rom a ov iľa andal jekh familija romňa. Andre kodi familija sas štar čhaja. Koda Rom iľa nekphuredera. Dživlas laha, sas les duj čhave. Sar uľiľa koda dujto, paš o porodoss muľa kodi romňi. Trine štare čhonenca peske iľa lakera ternedera pheňa. Sas les tiš čhave laha. Paľi iľa la tritona, tiš joj leske muľa a štvartona, nekternedera sar iľa, ta kadi les predžidíľa, le romes. A sa kole čhaven, sa likerde avri.“ (J.K. 1981)

Spoločná domácnosť troch generácií

Foto: E. Žlnayová

„U nás sme mali chlapa, čo si vzal ženu z jednej rodiny. V tej rodine mali štyri dcéry. Ten muž si vzal najstaršiu z nich. Žil s ňou a mali dve deti. Pri druhom dieťati mu žena pri pôrode zomrela. Za tri čtyri mesiace si vzal jej mladšiu sestru. I s tou mal deti. Potom si vzal tretiu, tá mu tiež zomrela a potom, keď si vzal tú štvrtú, tak tá ho prežila. A všetky tie deti vychovali.“

Iba v prípade, že zosnulá žiadne slobodné sestry nemala alebo taký zväzok nepripadal do úvahy z iných dôvodov, hľadala rodina vdovcovi ženu inde. I tentoraz mala hlavné slovo vo voľbe novej ženy rodina.

Ovdovelá matka sa skôr dokázala postarať o deti než ovdovelý otec. Preto nebývalo pravidlom, že sa znovu vydala.

„Te hin phureder, kaj lake kavka pal o saranda berš, ta malokana imar džal romeste. Sar terneder, ta mek peske šaj džal, afe imar malosavi, bo pes daral pal o čhave - cudzo dad, cudzo dad pes phenel.“ (J.K.)

„Keď je staršia, ak má už viac než štyridsať rokov, tak sa málokedy znovu vydá. Keď je mladšia, tak sa môže ešte vydať, ale máloktorá tak urobí, pretože sa bojí o deti - cudzí otec je cudzí otec, ako sa vraví.“

Ak sa však chcela znovu vydať, potrebovala k tomu súhlas rodiny, a niekedy dokonca i súhlas svojho najstaršieho syna.

„Sar mula amenge o dad, e daj na džalas pal aver rom. Ačhila korkori. Joj daralas, hoj o čhavo te na la marel. Hjaba hoj sas mek ciknoro - leske sas akor eňa berš - mek na domukla la dake, kaj te džal romeske. E daj les šunelas igen.“ (A. Ferencová 1995)

„Keď nám zomrel otec, matka sa už nevydala. Zostala sama. Bála sa, aby ju syn nezbil. I keď bol ešte malý - mal vtedy deväť rokov - nedovolil matke, aby sa vydala. Matka ho vo všetkom poslúchala.“

V prípade, že zomreli obaja rodičia, deti si brala do opatery babička. Rómska rodina nikdy nedávala z vlastného popudu osihotené deti do ústavov. Ak sa tak niekedy stalo, bolo to z iniciatívy sociálnych pracovníkov alebo školy. Pokiaľ už babička nežila, bolo povinnosťou ostatných členov rodiny, hlavne sestier zosnulej, ale podľa možností i iných členov rodiny, sa o deti postarať. Často sa o mladších súrodencov starajú súrodenci najstarší, najmä vtedy, ak už sami majú vlastnú rodinu.

Žena-matka začína požívať väčšiu úctu, až keď má viac detí. Čím viac detí má, tým silnejšiu pozíciu zastáva, pretože :

„Lači daj hin ča ajsi, kaj hin la but čhave. Te la hin duj čhave, trin čhave, oda nič.“ (R. Dzurko 1981)

„Dobrá matka je iba tá, ktorá má veľa detí. Keď má iba dve deti alebo tri, tak to ešte nie je žiadna matka.“

Z bori-nevesty sa tak stáva matka a s dospievaním najstaršieho syna, ktorý privedie do domu nevestu, priberá i úlohu sasvi-svokry, čím sa rodinný kolobeh završuje.

Dnes je situácia, hlavne v mestách, trochu iná. V prípade neúplných rodín, alebo u rodičov, ktorí vyrastali v detských domovoch, sa stáva, že rodičovstvo nezvládnu, pretože sami nemali možnosť vstrebať vzor otca a matky a hľadajú pomoc u štátnych inštitúcií. Napríklad keď nie sú schopní držať pod kontrolou dospievajúceho syna a chcú sa vyhnúť problémom, ktoré s tým súvisia, dajú ho sami do ústavu, aby mu tam „napravili hlavu“.

Povedomie určitej normy príbuzenskej solidarity a vzájomnej zodpovednosti v rómskej rodine síce pretrváva, avšak realita je trochu iná. Táto solidarita je dnes viac proklamovaná než dodržiavaná. Existuje ďaleko väčšia medzera medzi normou a realitou než v minulosti, ale i napriek tomu je toto povedomie dôležité, pretože pôsobí na to, aby ľudská pospolitosť hľadala v novej situácii nové spôsoby, ako túto myšlienku vzájomnej solidarity uskutočňovať.

RÉSUMÉ

Le statut et le rôle de la femme-mère et de l'homme-père dans la famille rom

Pour qu'elle puisse accéder au statut de "mère respectée", la jeune fille doit avoir reçu une éducation organisée sur différentes étapes. Le passage de chacune de ces étapes doit être rigoureusement observée.

Sa famille commence à l'élever, puis, celle de son mari (qu'elle rejoint à l'âge de 13-14 ans généralement) lui donne une nouvelle éducation, selon ses usages.

En tant que belle fille, la jeune femme est alors absolument soumise à l'autorité de sa belle-mère qui lui apprend à s'occuper du ménage, à se procurer des vivres pour nourrir sa famille et surtout à faire la cuisine. La nouvelle mariée doit apprendre à respecter les règles alimentaires, hygiéniques et rituelles de la nouvelle famille, car ce sont aussi les signes distinctifs de son statut social. Souvent, ces années d'apprentissage étaient particulièrement dures pour la belle-fille et le sont restées dans les villages roms de Slovaquie. Elle doit pratiquement tout faire dans la maison de sa belle-mère. En effet, au début de leur mariage, les jeunes vivent chez les parents du mari, et c'est une fois qu'elle a mis au monde 2 ou 3 enfants que l'on estime que la jeune femme est une mère, le ménage peut alors quitter les parents du mari.

La tradition définissait explicitement les rôles de la femme et de l'homme, notons que les responsabilités et les obligations de la mère étaient beaucoup plus larges et importantes que celles du père. Les hommes ayant rarement un travail régulier ne recevaient que des salaires sporadiques, insuffisants pour leur permettre d'assumer pleinement leur rôle de père de famille. La responsabilité de faire survivre la famille reposait donc souvent sur les épaules de la femme.

La seule obligation qui revenait au père (excepté l'éducation des fils de l'âge de 6 ans) était de procurer du bois pour le chauffage.

Pourtant, même si c'est à la mère qu'incombait la plupart des responsabilités, c'était l'homme qui jouissait du plus grand respect, grâce à son statut privilégié dans la famille.

Si le père ou la mère ne se comportaient pas comme l'exigeait la tradition, ils étaient en butte aux critiques non seulement de leurs familles respectives, mais aussi à celles de la communauté tsigane dans son ensemble.

L'éducation des enfants aussi était sous le contrôle socio-culturel de toute la communauté. Ce phénomène de contrôle commun est en train de disparaître dans les villes où la famille traditionnelle vit dispersée.

La mère, même si elle était maltraitée par son mari, ne pouvait jamais quitter ses enfants. Quand la situation dans la famille de son mari lui était devenue trop insupportable, elle pouvait se sauver chez ses parents. Néanmoins, son exil n'était pas bien long: soit elle revenait pour ses enfants, soit son mari venait la chercher. Le mariage dans la société tzigane est monogamique et dure toute la vie. Alors que l'infidélité de l'homme est tolérée, celle de la femme est sévèrement punie et n'est jamais pardonnée.

Lorsque l'homme maltraitait sa femme sans aucune raison, c'est encore l'ensemble de la communauté qui intervenait. Elle réagissait en ridiculisant publiquement le mari par exemple. On rapportait alors ses actes dans une chanson, afin de les stigmatiser en riant.

En cas du veuvage, la femme se remariait rarement, tandis que l'homme cherchait souvent une nouvelle mère pour ses enfants. La aussi, il était obligé de respecter l'opinion et les conseils de sa famille. D'habitude il cherchait d'abord parmi les soeurs de sa femme décédée. On estimait que cette solution était la meilleure.

Si le père et la mère venaient à mourir, les orphelins allaient vivre chez leur grand-mère ou chez leurs soeurs ou frères aînés, un autre membre de la famille pouvait éventuellement les recueillir.

Aujourd'hui la situation a changé, surtout dans les villes. Il existe déjà des ménages tziganes mal assortis, des enfants placés dans des établissements de rééducation et des femmes "infidèles", voire prostituées...

La réalité est alors différente...

Pourtant, si la conscience de solidarité, de parenté et de responsabilité réciproque reste toujours vivante, il reste de l'espoir.

Malvína LOLOVÁ

ŠIROTY AČHIŁAM

Imar koleske duj berš
sar mira lača dajora
o Devloro ke peste iľa.

Ačhiľa pes oda sombatone tosarla.
Adaďives tiš hin sombat.
Avile mange te phenel,
kaj man dadoro imar nane.

O jilo man dukhal.
Či te rovel?
Či sa te phagerel?
Či tiš te merel?
Bari žaľa, so kerava?
Širota ačhiľom.

Mire pheńenca, le phralenca
le dadores vartinaha,
pal o ochto ďives
les kije dajori ľidžaha.

Ma roven, pheńale,
o roviben predžala,
ča šoha ma bisteren,
ko tumen avri ľikerďa.

Ko hrobos phiras pal e dajori,
pal o dadoro,
le Devlores šukares mangas,
kaj pre aver svetos
pes jekhvar te zdžas.

Veronika KAMENICKÁ

OBRAZ MATKY V ROMSKÉ PÍSNÍ

Jako výchozí materiál k této práci jsem použila texty romských písní, které znamenala a nahrála v průběhu několika let dr. M. Hübschmannová. Z 500 písní jsem vybrala 70 textů, které jsou věnovány matce. Vybírala jsem pouze ty texty, ve kterých je téma matky jako hlavní - v mnoha dalších romských písních se totiž používá oslovení „daje“ nebo „mamo“ bez konkrétního vztahu k dalšímu textu, pouze jako citově zabarvené zvolání (lze srovnat s českým „Bože“).

Z hlediska tematického lze písně rozdělit do několika skupin:

Největší skupinu (25 textů) tvoří písně, jejichž tématem je ztráta matky. Tuto skupinu lze zásadně rozdělit na čtyři části.

Nejčastěji, ve třinácti případech, se o smrti matky hovoří jako o hotové a uzavřené věci. Nosným tématem je tu zejména beznaděj, pocit prázdnoty a neexistence dalšího smyslu života: **Nane man ňiko.** (*Nikoho nemám.*)

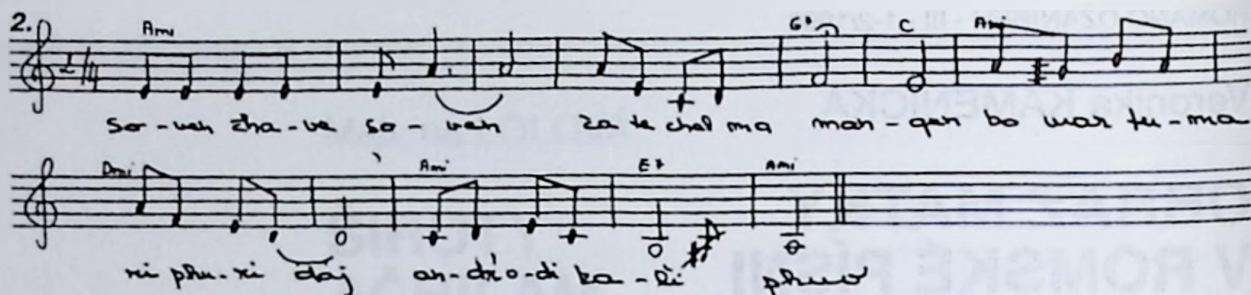
Tento pocit je vyjádřen - ať už přímo nebo nepřímo - v každé z písní této skupiny. Je rovněž zajímavé, že se téměř všechny zmiňují jen o smrti matky a postavu otce zcela opomíjejí. Výjimku tvoří pouze čtyři z nich: Ve dvou případech si otec přivedl domů macechu, v jedné zemřel i on, v poslední se děti utěšují tím, že alespoň otec jim zůstal.

1. Andante

Sos-be bla-re dža-va te man ňi-ko na-ne pja daj mange
mu-ŕa o dad rom-ňa i-ŕa

Soske khere džava,
te man ňiko nane?
E daj mange muľa,
o dad romňa iľa.
Nane man dajori,
nane man dadoro,
ačiľom korkoro
sar čhindo kaštoro.

Proč bych šel domů,
když nikoho nemám?
Matka mi zemřela,
otec se oženil.
Nemám maminku,
nemám tatínka,
zůstal jsem sám
jak podřatý strom.

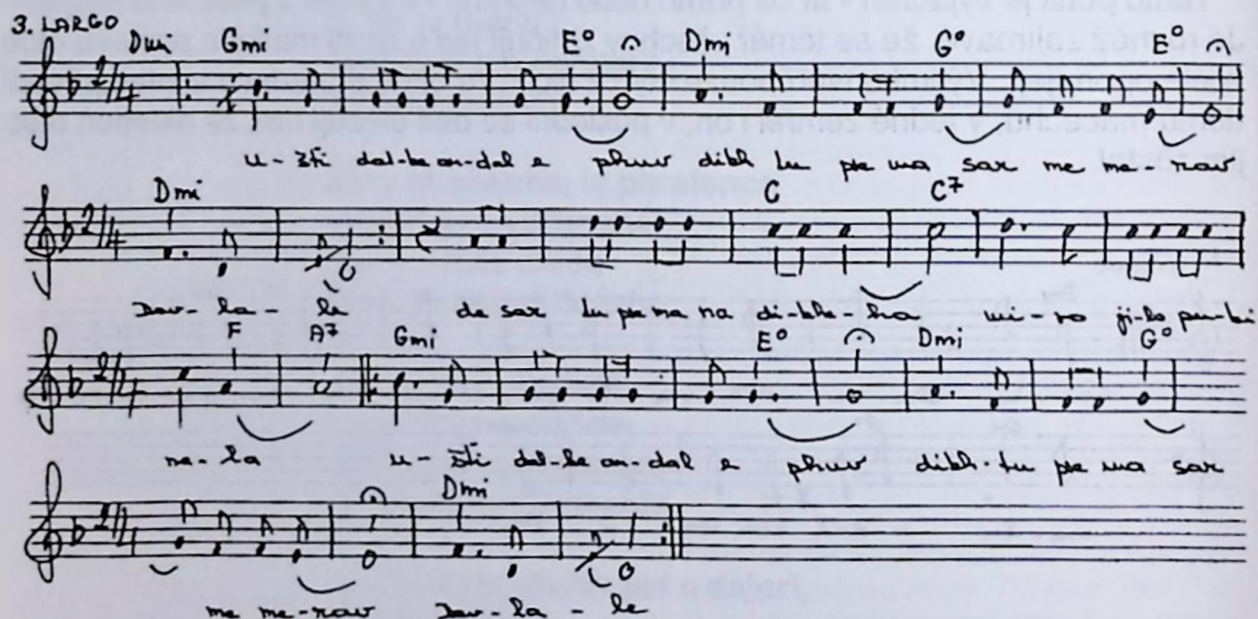

Soven čhave, soven,
ča te chal ma mangel,
bo imar tumari phuri daj
andr'odi kañi phuv.

Spěte, děti, spěte,
o jídlo neproste,
vaše stará matka
leží v černé zemi.

Poněkud paradoxně působí jediná píseň, jež popisuje matčino umírání naprosto reálně, věčně a bez emocí, v reálném čase: **Dža ča, phrala, te dikhel, mri daj merel, bo joj, Devla, mušinel.** (*Pojď se, bratře, podívat, matka umírá, protože, Bože můj, musí.*)

Třetí skupinu, překvapivě též velmi početně zastoupenou (10 písněmi), představuje přímý dialog s umírající matkou. Osířelé děti najednou nevědí, co si bez matky na světě počnou. Samota je pro ně hrozná, je to to nejhorší, co může člověka potkat. Většinou se obracejí přímo k matce a hovoří k ní. Jejich prosba: **Ušťi, daje, andal e phuv!** (*Vstaň, matko, ze země!*) se opakuje v mnoha z těchto písní. Najdeme tu i další často opakované výrazy a obraty, jako: **Dikh, sar me merav andre dukh!** (*Podívej, jak v bolestech umírám!*), nebo: **Mek oda na phend'al, ačhen devleha!** (*Ani jsi neřekla, buďte sbohem!*)

Ušťi, dalke, andal e phuv,
dikh tu pre ma,
sar me merav, Devlale!

Vstaň, maminko, ze země,
podívej se,
jak umírám, Bože!

De sar tu pre ma na dikheha,
miro jilo pukinela!
Ušťi, dalke, andal e phuv,
dikh tu pre ma,
sar me merav, Devlale!

Když se na mne nepodíváš,
pukne mi srdce!
Vstaň, maminko, ze země,
podívej se,
jak umírám, Bože!

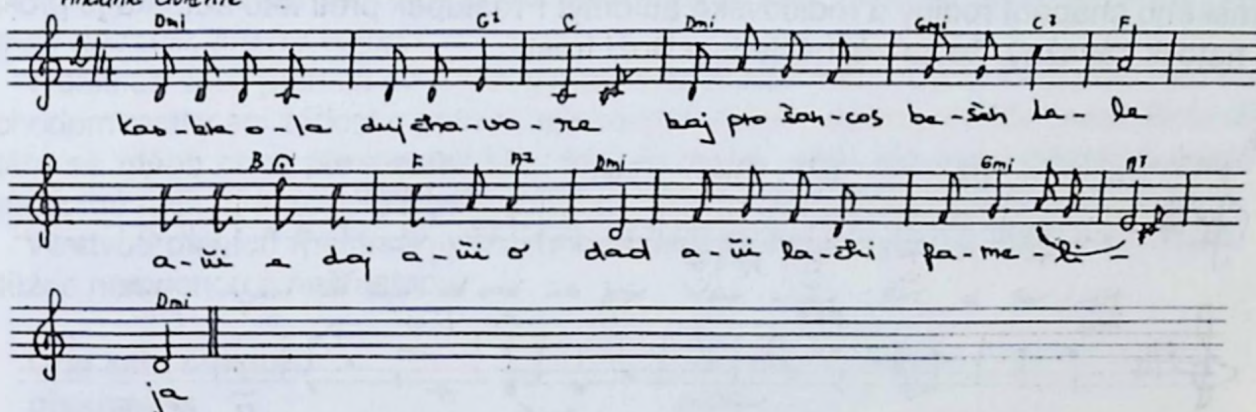
Můžeme se jen domnívat, proč je zde tento typ písně (v české lidové písni netypický) tak hojně zastoupen. Zkoumaný vzorek je již natolik reprezentativní, abycho mohli s určitostí vyloučit náhodu. Popustíme-li trochu uzdu fantazii, můžeme zo vystopovat odlišné chápání smrti u Romů.

Smrt zde není považována za cosi definitivního, nezvratného. Od matky se v několika případech očekává, že se k opuštěnému dítěti vrátí, že o ně bude nadále pečovat. Nemůže to být nějaký skrytý pozůstatek víry v reinkarnaci?

Čtvrtou, nejmenší část této skupiny tvoří jediná kratičká píseň plná naděje, „že matku opět najdu“: **Ola veša čhingerava, mra phura da arakhava!** (*Lesy pokácím, svou starou maminku najdu!*)

Velmi podobné jsou i texty skupiny další. I v těchto pěti písních je motivem samota, i když není přesně řečeno, z jakého důvodu zůstal člověk na světě sám. O smrti matky se konkrétně nehovoří, ze smyslu je však jasné, že k ní došlo. V několika písních nalezneme nápadný kontrast mezi spokojeným životem v kompletní rodině s otcem i matkou a mezi Božím trestem zosobněným ztrátou rodičů - jak se zpívá nejčastěji: **Marel o Del, marel... Trestá Bůh trestá (osaměním)...**

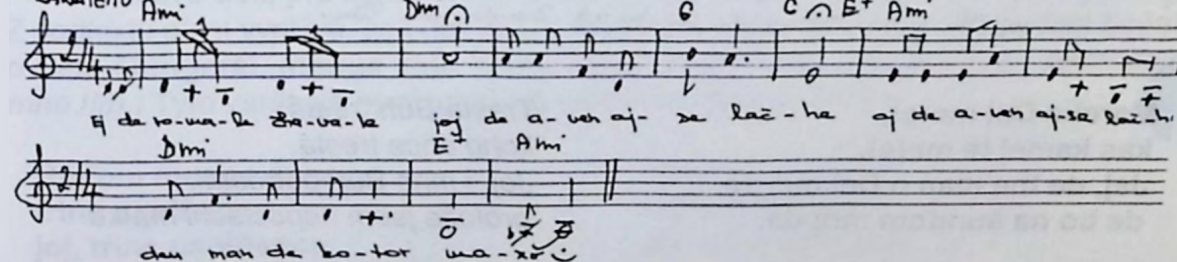
4. *Andante dolente*

Kaskre ola duj čhavore,
kaj pro šancos bešen tele?
Aňi e daj, aňi o dad,
aňi lači famelija!

Čí jsou ty dvě děti,
co sedí v příkopu?
Ani matka ani otec,
Ani žádní příbuzní!

5. *LARAHETO*

Joj, de Romale, čhavale,
joj, de aven ajse lače,
ej, de aven ajse lače,
den man de kotor maro!

Joj, Romové, chlapci,
joj, buďte tak dobří,
ej, buďte tak dobří,
dejte mi kousek chleba!

Jaj, imar na bajinav,
kaj me, Devla, merav.
Dajori man nane,
ňi phral, ňi pheňori.

Jaj, už nelituju,
že, Bože, umírám.
Nemám maminku,
ani bratra nebo sestřičku.

Ej, de marel o Del marel,
the man o Del mard'a,
the man o Del mard'a,
bo man de nane ňiko.

Ej, trestá bůh trestá,
i mne Bůh potrestal,
i mne Bůh potrestal,
protože nikoho nemám.

Syn či dcera, kteří se postavili proti matce, v něčem ji neposlechli, ale teď toho litují a prosí matku za odpuštění - to je námětem dalších 6 písní. Nejčastěji jde o špatnou volbu muže nebo ženy, volbu, kterou matka odsuzovala už před svatbou, ale dítě ji neposlechlo. Teď je nešťastné, zjišťuje, že matka měla pravdu, a hlavně že se provinilo tím, že neuposlechlo její rady: **O Del man mard'a, bo na šundom mra da!** (Bůh mne potrestal za to, že jsem neuposlechl svou matku!)

I zde tedy nalézáme téma v české písni naprosto neznámé - vychází z tradičního romského chápání rodiny a rodičovské autority. Přestupek proti této autoritě je proto natolik závažný, že za něj následuje Boží trest.

6.

Ha-nel o Del na-nel sioj de kas ba-mel te ma-nel
sioj de the man o Del mard'a bo na šundom mra da
sioj ma-nel o Del ma-nel sioj kas ba-mel te ma-nel
ioj the man o Del mard'a ioj bo na šundom mra da

Marel o Del marel,
kas kamel te marel.
Jaj, de the man o Del mard'a,
de bo na šundom mra da.

Trestá Bůh trestá,
koho chce trestá.
Joj, i mne Bůh potrestal,
protože jsem neposlechl matku.

V písních dalšího tematického celku se děti obracejí k matce s prosbou, stížností, se svými problémy, bolestí nebo ji o něco žádají. Můžeme vysledovat dvě významové roviny: Na té první „triviální“ úrovni se zpívá o běžných problémech každodenního života, jako: **De man kejčen deš koruni, hin man khere duj čhavore.** (Půjč mi deset korun, mám doma dvě děti.)

Dalke, dalke, mri dajori,
de man kejčen deš koruni,
hin man khere duj čhavore,
so na chale calo d'ives.

Mámo, mámo, moje maminko,
půjč mi deset korun,
mám doma dvě děti,
které celý den nejedly.

Na druhé úrovni je v písních obsažen i druhý extrém, totiž víra, že matka může zásadním způsobem ovlivnit celý život svého dítěte: **Joj, mamó, darav man te predžal, te na man murdaren, slugadžiske džava.** (*Mámo, bojím se přejít, aby mne nezabili, jdu na vojnu.*)

V dalších šesti písních se vztah k matce radikálně mění. Už tu není pláč nad odchodem matky ani žádost o pomoc, ale naopak aktivní zájem o matčin osud. Role dítěte se mění, chce přestat být tím, kdo od matky stále jen něco očekává. I zde můžeme najít dvě různá témata.

Ve dvou písních (některé jejich varianty se nejednou opakují) nalézáme matku těžce nemocnou a nešťastnou.

Oda kalo čirikloro
piskinel
a miri daj pro vad'ocis
de paš'ol,
šaj joj merel,
šaj o bala čhingerel.

Ten černý ptáček
pípá
a moje maminka na posteli
leží,
může zemřít,
může si trhat vlasy (bolestí).

Druhou skupinu tvoří písně, v nichž je matka nešťastná, trhá si ze žalu vlasy. Pláče pro své děti, pro syna, kterého zavřeli, pro dceru, která se nechová poctivě. Z podtextu písní vyplývá, že i děti jsou z matčina smutku nešťastné: **Tel e fala bešel, o bala čhingerel, mange ža'fa kerel.** (*Sedí u zdi domu, trhá si vlasy, zarmucuje mne tím.*) Tyto verše se opakují skoro ve všech těchto písních.

Gej'om mange suno
trine papiñenca,
joj, trine papiñenca,
mre trine phralenca.

Zdál se mi sen
o třech husách,
joj, o třech husách,
o mých třech bratrech.

Mire trine phralen
o šingune ile,
joj, o šingune ile,
jon len andre phandle.

Mé tři bratry
četníci sebrali,
joj, četníci sebrali,
zavřeli je.

Odi mri phuri daj
tel e fala bešel,
joj, tel e fala bešel,
o bala čingerel.

Odi mri phuri daj
pal o gava phirel,
[:joj, pal o gava phirel,
maro peske mangel.:]

Ola mre čhavore
paš o paňi bešen,
joj, paš o paňi bešen,
churďi poši jon chan.

Moje stará matka
sedí u zdi domu,
joj, sedí u zdi domu,
trhá si vlasy.

Moje stará matka
po vsích chodí,
[:joj, po vsích chodí,
o chleba prosí.:]

Moje děti
sedí u vody,
joj, sedí u vody,
drobný písek jedí.

V dalších 9 písniích se objevuje zcela nové téma: matka špatná nebo zlá, která opustila své děti, nestará se o ně, nedá jim najíst, chodí za mužskými a děti nechává doma samotné. Některé z nich jako by zpívala přímo matka. Verše „**Devla, Devla so me kerďom, štare čhaven khere mukľom, lubariha svetos geľľom!**“ (Bože, co jsem udělala, čtyři děti jsem nechala doma a s jedním sukničkářem odešla do světa!) se zde objevují ve třech variantách. Matka si alespoň uvědomuje svou chybu a očekává, že za ni přijde trest: **Sar mre čhaven na dikhava, an-**

Marynda Kešelová zpívá píseň „Odi mri dajori bares man kamelas...“

(Ta moje maminka mě měla moc ráda...)

Foto I. Stehli

dre žala me merava, de mire čhaven me mukava. (*Jestli své děti neuvidím, umřu žalem, své děti opustím.*)

V jiné písni zakazuje matka svému synovi, aby si vzal chudou dívku, přestože se mají oba rádi.

Poněkud překvapivě vyznívá stará píseň, vyskytující se ve dvou variantách. Jedna z nich zní: **Jaj, daje, jaj, daje, kaj thoďal tre čhaven? Čiďom me len andro paňi, chale len o mače.** (*Jaj, matko, kam jsi dala děti? Hodila jsem je do vody, sežraly je ryby.*)

V poslední trojici písní vyčítá dítě matce, že se o ně nestará: **Na sas man ča jekh dajori, a joj ajsi bari lubňori!** (*Mám jen jednu matku, a ta je velká děvka!*)

**Maminečko miri,
či me na som tiri?
Či ča ola tire,
so paš tute hine?**

**A me tiri na som,
bo paš tute na som.
Či ča ola tire,
so paš tute hine?**

**Man avri na barard'al,
bo tu man zamuk'al,
miro kalo jilo
diňal le rajenge.
Bičhad'al man, mamó,
pro chaňig pašeske,
mek paňi na pherd'om,
mre pindre fad'ind'om.**

**Paňi mandar kames,
me tut paňi dava,
mri phuri dajori,
paľis man tradeha!**

**Ma trade man avri,
me som tro čhavoro,
me som tro čhavoro,
tro čoro čhavoro.**

*Maminko moje,
což nejsem tvá?
Což jsou tvoji jen ti,
kteří jsou u tebe?*

*A já tvoje nejsem,
protože nejsem u tebe.
Což jsou tvoji jen ti,
kteří jsou u tebe?*

*Mne jsi nevychovala,
protože jsi mne opustila,
moje černé srdce
jsi dala pánům.
Poslala jsi mne, mámo,
ke studni pro vodu,
než jsem vody nabrala,
omrzly mi nohy.*

*Chceš ode mne vodu,
já ti ji dám,
má stará maminko,
potom mne vyženeš!*

*Nevyháněj mne,
jsem tvoje dítě,
jsem tvoje dítě,
tvoje ubohé dítě.*

Posledních 11 písní nelze zařadit do výše uvedených tematických celků, neboť se v nich prolínají různá témata. Najdeme tu text o dítěti, které na matku v dospělosti zapomnělo, a teď toho lituje, o jiném, které matku hledá a nemůže nalézt, písně, které jen krátce a prostě vyjadřují matce lásku: **bijal tute našťi avav** (*nemůžu bez tebe být*), popř. prosbu k matce o její lásku.

8. LARGO

De sar ma-mo a-da-nig džav so me tu-be a-daj mu-báv
De mu-kav tuke o čoripen, andro jilo o pharipen.

Sar me, mamó, adarig džav,
so me tuke adaj mukav?
De mukav tuke o čoripen,
andro jilo o pharipen.

Když, mámo, odtud odcházím,
co ti tu zanechám?
Nechávám ti tu bídu
a v srdci žal.

Co říci na závěr? Rozebírat romské písně pouze podle jejich textů je velmi nesnadné. Romská píseň snad více než kterákoli jiná tvoří jeden obtížně dělitelný celek. Romové jsou od přírody muzikální a vyjádření jakékoli myšlenky prostřednictvím písně je jim blízké. Je až fascinující, že romskou píseň poznáme, ať ji zpívá ruský či španělský Rom.

V této práci jsem se zabývala trochu netradičně pouze texty písní. První, co nás napadne ve srovnání s českými písněmi, je zřetelné propojení romských písní s tvrdým každodenním životem. Jen zřídka zde najdeme vzletná básnická spojení, písně jsou většinou inspirovány vlastní životní zkušeností, popřípadě životní zkušeností někoho blízkého.

Řada písní existuje v různých variantách. Na stejnou melodii existuje obvykle několik textových variant. I zde můžeme pravděpodobně vystopovat vliv vlastní životní zkušenosti: Zná-li píseň, v níž se zpívá o něčem, co jsem sám prožil, pak je vcelku přirozené, že se s písní ztotožním a doplním ji o další sloku, ve které vyličím svůj vlastní osud. Takto vytvořené písně se v mnoha případech nalézají i v mnou zkoumaném souboru písní o matce.

Není jistě náhoda, že procento písní věnovaných matce je tak vysoké (celých 14 %!). V mnoha písních je též zřejmé, že ztráta matky je nesena téměř stejně těžce v dospělosti jako v dětství.

Písně nám takto nepřímě vypovídají o tradiční romské rodině: Otec byl jistě uctíván a měl u dětí autoritu, ale o autoritě a úctě se písně na celém světě zmiňují jen zřídka. Píseň je totiž vždy do značné míry emocionální, proto bývá jejím nosným tématem láska, v našem případě pak láska k matce.

Te merel dad, rovel o vodí, te merel daj, rovel o jilo.

Zemře-li otec, pláče duše, zemře-li matka, pláče srdce.

Písně 1., 2., 4., 5. a 7. zpívala Marynda Kešelová (nar. 1933 v Michalovcích) a nahrány byly v Litoměřicích v roce 1970.

Píseň 3. zpíval Jozef Polhoš (nar. 1939) z Rakús (okr. Poprad) v roce 1969.

Píseň 6. zpívali Magda (nar. 1957 v Košicích) a Ján (nar. 1950 v Pardubicích) Slepčikovi. Nahráno r. 1983 v Praze.

Píseň 8. zpívala Ivana Grunzová v doprovodu souboru Khamoro v Praze r. 1983

Notový záznam písní uvedených v tomto článku pořídila Milena Raková

RÉSUMÉ

Thème de la mère dans la chanson rom

Parmi 500 chansons recueillies au cours de plusieurs années par Mme Hübschmannová, l'auteur - étudiante en romistique à la Faculté des Lettres de l'Université Charles de Prague - a choisi et analysé 70 textes, dans lesquels le thème de la mère est central.

Les chansons parlant de la mère peuvent être subdivisées en plusieurs catégories:

La catégorie la plus importante comprend les chansons parlant de la perte de la mère. Lorsque la mort est accomplie et définitive, celles-ci expriment le plus souvent un sentiment de désespoir, de vide, d'absence de sens de la vie.

Une seule de ces chansons parle de la mort de la mère d'une manière réaliste, comme faisant partie intégrante de la vie.

Un autre groupe de cette catégorie est constitué par les chansons reproduisant un dialogue fictif entre les enfants et la mère mourante.

L'échantillon de chansons analysées démontre, entre autre, que la conception même de la mort dans les chansons roms est différente de celle reproduite dans les chansons populaires tchèques: Souvent la mort n'est pas considérée comme définitive et irréversible. Dans quelques cas l'orphelin, l'enfant abandonné attend le retour de sa mère, sa résurrection.

Quelques chansons accentuent le contraste frappant entre la vie insouciant de la famille au complet et la punition que Dieu inflige par la perte des parents.

Une autre catégorie regroupe des chansons dans lesquelles l'enfant confesse la faute de ne pas avoir obéi à sa mère. Il s'agit le plus souvent du mauvais choix du partenaire. L'enfant constate que la mère a eu raison et se sent coupable

de désobéissance ce qui reflète la conception traditionnelle rom de la famille en tant qu'autorité stricte et respectable.

Dans les chansons représentant la troisième catégorie, l'enfant s'adresse à sa mère par une prière, confie ses soucis ou ses douleurs ou se plaint des problèmes quotidiens. Dans la catégorie suivante, par contre, l'attitude envers la mère change radicalement: L'enfant cesse d'être celui qui pleure, qui demande l'aide ou conseil ou qui obéit, mais il prend intérêt au sort de sa maman. Celle-ci est gravement malade ou malheureuse (le plus souvent à cause de ses enfants).

Les chansons de la dernière catégorie évoquent l'image d'une mère méchante ou mauvaise qui s'occupe mal de ses enfants ou les a abandonnés.

Certaines chansons contiennent plusieurs de ces éléments.

En comparaison avec les chansons populaires tchèques, les chansons roms s'inspirent en général plus souvent de la vie de tous les jours et des expériences personnelles de leurs auteurs ou interprètes. Beaucoup de chansons circulent dans d'innombrables variantes: D'habitude, la même mélodie se perpétue en différentes versions reflétant ou actualisant l'expérience personnelle du chanteur.

Ce n'est pas par hasard que le pourcentage de chansons consacrées à la mère est tellement élevé (14 %). Les chansons nous permettent ainsi de nous faire une image de la famille traditionnelle rom: Certes, le père y jouissait du respect et d'une grande autorité, mais dans le monde entier, les chansons ne parlent que rarement de respect et d'autorité. Une chanson, c'est toujours une expression fort émotionnelle, et c'est aussi pourquoi l'amour représente son sujet favori. Dans notre cas, c'est l'amour pour la mère.

HŠ

Hana ŠEBKOVÁ a kol.

ÚLOHA NEJSTARŠÍHO SYNA V ROMSKÉ RODINĚ

Toto pojednání o nejstarším synovi bylo již publikováno v němčině (in: Tsiganologische Studien, 1+2/1992, Justus-Liebig-Universität Gießen, Institut für Soziologie, Gießen 1992, str. 167-174), ovšem vzhledem k poměrně těžké dostupnosti tohoto pramene pro romského, českého a slovenského čtenáře jej zde v mímě zkrácené podobě přetiskujeme.

**Phen tire phraleske pal tiri loš, barola duvar,
phen leske pal tiri dukh, cikňola jepaš.**

*Svěř se bratrovi se svou radostí - bude dvojnásobná,
svěř se mu se svou bolestí - bude poloviční.*

V této stati se budeme zabývat úlohou a postavením nejstaršího syna, pro nějž romština užívá dnes už zřídka tradičního termínu **baro čhavo** (velký syn), jenž je ekvivalentem hindského slova **bará betá**. Pod vlivem sociálního a jazykového prostředí se dnes častěji užívá termínu **jekhbareder čhavo** (nejstarší syn).

Tento nejstarší syn, má-li sourozence, je zároveň nejstarším bratrem, pro nějž se v romštině dodnes dochoval ermín **baro phral** (velký bratr). Jeho hindský ekvivalent **bará bhái** je s ním totožný i ve svém sociálním obsahu.

V romských rodinách panovala vždy touha po tom, aby měla co nejvíc synů. Bylo tomu tak z několika důvodů: Počtem mužských potomků se jednak zvyšovala prestiž celé rodiny, neboť v romské společnosti byl muž vždy společensky nadřazen ženě: **Murš - murš, džuvří ča džuvří**. (Muž je muž a žena je jen žena.), **Murš hordinel**

*Vesnice nedaleko Heydarabadu
(jižní Indie)
Foto archiv*

kalapa pro šero, džuvli ča khosno. (Klobouk nosí na hlavě muž, žena jen šátek.) Zvyšovala se však i fyzická síla rodiny, tak důležitá při nejrůznějších bitkách a sporech, a tudíž i její společenská váha, neboť: **Kaj e zor, odoj e godi.** (Kde je síla, tam je rozum.) U mužů byl dále větší předpoklad, že bude přinášet do rodiny peníze: **Murš kerel buti, anel khere o love.** (Muž pracuje, nosí domů peníze.) Mimoto přivede do rodiny **bori**, nevěstu, obohatí ji tak o dalšího člena - novou pracovní sílu - a o věno, které nevěsta od své rodiny někdy dostává. V neposlední řadě je však narození syna žádoucí také proto, že chlapec nemůže udělat rodině takovou **ladž** (ostudu), jako dcera: **O čhavo našti avel khere pereha.** (Chlapec nemůže přijít domů s břichem.)

Ze všech těchto důvodů je tedy v tradiční romské společnosti - podobně jako v mnoha jiných národních společenstvích - narození syna velmi žádoucí. Dokumentuje to i humorné pořekadlo: **Čhajori mol korunu peděšjať u muršoro ... dve peděšjať!** (Holčička stojí korunu padesát, zato chlapeček ... celé dvě padesát!)

Na rozdíl od dcer se v rodině očekává od syna (a to nejen nejstaršího), že bude odevzdávat veškeré své příjmy rodině, tj. obvykle matce, a to i poté, co se „ožení“, tj. přivede do rodičovského domu **terňi bori** (mladou nevěstu). Svě ženě začne muž dávat peníze teprve tehdy, když už mají spolu dvě nebo tři děti a přestěhují se do vlastního domu. V té chvíli se z **terňi bori** stane **bori** (snacha) a **romňi** (žena, manželka).

Mladším a nepracujícím sourozencům výdělečně činný bratr obvykle peníze do ruky nedává, ale podporuje je jinak: „**K'amende na sas avka, kaj phralestar te las love, te sas mek slobodno. Odi phen ladžalas le phralestar te lel love.**“

„*U nás nebylo zvykem, abychom si vzali od bratra, pokud byl ještě svobodný, nějaké peníze. Taková sestra by se styděla přijmout od bratra peníze.*“

„**Phureder phral, te hin mek kije daj a kerel buti, ta te na del love, ta cinkerele pre koda terneder - abo pre čhaj, abo pre muršeste. A the te lel romňa a nane len čhave, ta furt cinkerele abo dareso del abo prianel dareso. Sar imar les hin leskere čhave, no ta imar na cinkerele.**“

„*Když je starší bratr ještě u matky a pracuje, tak pokud nedává svému mladšímu sourozenci peníze, alespoň mu kupuje oblečení. A i když se ožení a nemá sám děti, pořád na něho kupuje, pořád mu něco dává a nosí. Když už má pak děti sám, no tak už sourozencům nekupuje.*“

Synové, podobně jako otec a ostatní mužští členové rodiny, mají povinnost vykonávat „mužské“ práce, jako je stavba domu, obstarávání a štípání dřeva na topení apod.

Zatímco se předchozí povinnosti týkaly všech synů v rodině, nejstarší syn měl navíc velmi rozsáhlé povinnosti výchovné. Měl mezi ostatními sourozenci výsadní postavení i „titul“ **baro phral**, který jednoznačně určoval jeho nezastupitelnou roli v rodině.

Výsadní postavení má jednak proto, že je muž: **Dojekhe muršes hin bareder lav sar la džuvla.** (Každý muž má větší slovo než žena.), **Phen kerel khatal phraleste sar khatal jandrete.** (Sestra zachází s bratrem jako s vajíčkem.)... a dále proto, že je nejstarší. Jakožto nejstarší má předpoklady k tomu, aby byl fyzicky silnější i rozumnější a zkušenější.

Úlohu nejstaršího bratra může výjimečně převzít i jeden z bratrů mladších, pakliže je nejstarší bratr nemocný, zcela neschopný, psychicky nebo jinak labilní (na-

příklad pije), dále je-li nejstarší bratr v rodině nepřítomen (například ve výkonu vojenské služby), anebo jestliže ho některý z mladších bratrů svou autoritou výrazně převyšuje.

Pokud však není nejstarší bratr výrazně slabší než ostatní, svou roli si zachovává: „**O nekphureder phral, avka sar kaj dad. Te phenlas, ta amen dojekh les šunás. Šunás les, te čačipen, afe choc te nane čačipen, ta avka les šunás, bo na kamás leske te prephagel leskero lav.**“

„Nejstarší bratr je jako otec. Když něco řekl, tak jsme ho všichni poslechli. Poslechli jsme ho, když měl pravdu, ale poslechli jsme ho i tehdy, když neměl pravdu, protože jsme mu nechtěli porušit jeho autoritu.“ (V tomto případě byla tedy role silnější než její skutečný představitel.)

Tento **baro phral** tedy už od svého dětství pomáhá rodičům hlavně při výchově sourozenců: dohlíží na ně, usměrňuje jejich chování, organizuje jejich práci, poskytuje jim ochranu při jakémkoli napadení jinými romskými nebo neromskými dětmi, zastupuje rodiče v jejich nepřítomnosti apod.

Jeho úloha výrazně stoupne tehdy, když asi v patnácti nebo šestnácti letech vstoupí do světa dospělých. Stane se tak tím, že ho otec poprvé vyzve, aby přisedl s ním, případně s dalšími muži ke společnému stolu. Pak už se jeho úloha při výchově sourozenců téměř vyrovná úloze otce: „**O dad, kana na kamelas te chal bida amenca, ta vičinda le bare phrales u ov kerlas kavka sar dad amenge.**“

„Když se s námi otec nechtěl zabývat, zavolal nejstaršího bratra, a ten nám byl jakoby otcem.“

Největší zodpovědnost má **baro phral** za sestry, které střeží, aby byly **pařivale** (počestné). Počestnost děvčat je totiž důležitá z několika důvodů: **Presuťi** (svobodná matka) má společensky mnohem nižší statut, a proto si hůře hledá muže. Většinou musí vzít zavděk ekonomicky nebo sociálně méně výhodné „partii“. Kromě toho nemanželské děti, kterých je rodina dcery povinna se ujmout, jsou pro ni zátěží. A proto je počestnost děvčat v rodině hlídána zpravidla všemi bratry: **Keci sas phrala, ajci pre phen dodikhenas.** (Kolik bylo bratrů, tolik jich svou sestru hlídalo.)

„**Te me gejlomas korkori andal o kher, ta imar mri daj man murdardahas! Vašoda miro phral manca phirlas. Ov manca džalas andre buři, avavas pale, avlas vaš mange, avavas leha khere. Le gavestar bešahas amen vaj jekh kilometros, afe aňi pro kotor man na mukelas korkora.**“

„Kdybych byla šla z domu sama, tak by mě matka snad zabila! Proto všude se mnou chodil bratr. Šel se mnou do práce, a když jsem se měla vracet, přišel pro mě a šla jsem s ním domů. Bydleli jsme jen asi kilometr za vesnicí, ale nedovolil mi jít ani kousek samotné.“

Baro phral má v podstatě stejné pravomoci, podud jde o výchovu mladších dětí v rodině, jako mají rodiče: Smí jim rozkazovat, zakazovat, v případě neuposlechnutí i trestat: „**Baro phral šaj marlas le ternederes, afe o terneder les našti marlas. Amen les likerahas sar dades, le bare phrales.**“

„Nejstarší bratr může mladšího bít, ale mladší ho bít nesmí. My jsme si vážili nejstaršího bratra stejně jako otce.“

Má poradní slovo při výběru partnera pro svou sestru. Toho jí tradičně vybírají rodiče, resp. otec. Na rozdíl od nich ji však **baro phral** nemůže přinutit, aby si vzala, koho nechce, nemůže se v této otázce ani postavit proti vůli rodičů: „**Miro phral pes na spričinlas, kaj me te lav mire romes, ča e daj. E daj na kamelas, bo so-**

Sourozenci ze skupiny Sinti, Berlín 1966
Foto Reimar Gilsenbach

mas terňi. Aľe o phral man zaačholas, bo jov, miro rom, baro lavutaris sas! Anelas love. Na mušindahas e daj te kerel, te ulahas jov k' amende. Aľe joľ na kamelas, e daj."

"Bratr nebyl proti tomu, abych si vzala svého muže, ale matka proti tomu byla. Matka nechtěla, abych se vdala, protože prý jsem ještě mladá. Ale bratr se mě zastával, protože můj muž byl vynikající houslista! Vydělával peníze. Kdyby byl býval žil s námi, tak by matka ani nemusela pracovat. Jenže matka to nechtěla."

Vztah bratrů ke švagrům není zcela vyhraněný a závazný. Setkali jsme se s mnoha případy, kdy si **baro phral** uchoval svou roli i poté, co se sestra vdala a měla děti. Mohl jí tedy nadále rozkazovat, případně ji trestat: **Mek feder šunel e phen le phrales sar peskere romes**. (Sestra poslechne spíše svého bratra než svého muže.) Jindy naopak bratr svou roli ve vztahu k sestře ztrácí ve prospěch jejího muže. Velmi často však podporuje mužovo chování k sestře v zájmu dobrých vztahů v rodině. Zvláště pak v přímém kontaktu k švagrům bývá **baro phral** zdrženlivější: **„Sigeder čhinava mire phrales pal o muj sar le šougoris, bo o phral mange prebačinla, aľe o šougoris mange na mušinel te prebačinel."**

"Spíše bych dal facku bratrovi než švagrovi, protože bratr mi to vždycky odpustí, zatímco švagr mi to odpustit nemusí." (Snaží se tím vyvarovat jakémukoli napětí mezi rodem (fajta) sestry a rodem jejího muže.)

V kontaktu se švagry záleželo také na poměru sil mezi rodinami: Bylo-li silnější příbuzenstvo švagrovo, pak si bratr do rodiny své sestry netroufl zasahovat.

K sestřiným dětem (a vůbec k dětem svých sourozenců) se však **baro phral** chová stejně jako ke svým vlastním - stejně je vychovává i trestá: **„Šaj marel le phraleskere abo la pheňakere čhaven avka sar peskeren."**

"Smí bít bratrovy nebo sestřiny děti stejně jako svoje."

„Imar akana, sam romenca, imar amen hin čhave, aľe te o phral phenel vare-so, ta les šunas. Bo jov phenel: „Sar na kereha kavka - the o čhave, the tu - ta imar kadaľ na avava!" Ta šunav. Jekhvar les na šundom a n'avlas maj berš andro kher! **„Mi kerel, so kamel," phendā. Aľe akana oda phral avel arde, kaj man love te el, lel andal e žeba či tranda, či saranda koruni, phenel: „Le!"** A šunav les... Abo demela mire čhaven, na phenava leske nič. A o čhave šunenl"

"Dokonce i teď, když všechny máme svoje muže a děti, jestliže bratr něco řekne, tak ho poslechneme. Přijde a řekne: 'Když neuděláš to a to, anebo když to neuděláš děti, tak už sem víckrát nepřijdu.' No a tak ho poslechnu. Jednou jsem ho neposlechla a nepřišel ke mně skoro celý rok. Řekl: 'Ať si dělá, co chce!' Ale teď už k nám zase bratr chodí, a abych měla peníze, vždycky vytáhne z kapsy třicet nebo čtyřicet korun: 'Tady máš!' A tak ho poslouchám... Anebo když uhodí děti, tak mu nic neřeknu. I děti ho poslouchají!"

Bratrova ochranná úloha však v každém případě přetrvává i po sestřině sňatku, stejně tak jako úloha podporovatele v době manželovy nepřítomnosti.

Baro phral, podobně jako ostatní sourozenci, poskytuje útočiště sestřiným nebo bratrovým dětem, a to i v tom případě, když jednají proti vůli svých rodičů - např. postaví se proti sňatku s partnerem, kterého mu vybrali.

Mladší sourozenci obvykle nejstaršího bratra poslouchají, respektují a váží si ho: **„Te les o dad čhindā pal o muj, ta o terneder čhave pal leste roven, bo kerel pre lende buti."**

„Když mu otec jednu vrazí, tak mladší sourozenci pro něho pláčou, protože na ně pracuje.“

Mezi sourozenci mohlo dojít ovšem i k vzájemnému hlídání (mladší mohli žalovat na staršího rodičům, starší mohl žalovat i trestat), nebo mohlo naopak dojít ke komplotu: **„Miro baro phral manca sovlas pro vad'os, me leske phundravás e blaka, kana phirlas pal o piraña.“**

„Můj nejstarší bratr spal se mnou v posteli a já jsem mu otevíral okno, když chodil za děvčaty.“

Největší autoritu získá ovšem **baro phral**, zemře-li otec, kdy se stává hlavou rodiny. Této jeho autoritě se mnohdy podřizuje i matka. V takovém případě rozhoduje i o tom, smí-li se matka znovu vdát: **„Sar imar o čhavo baro, ta e daj mušinel te šunel les - te la romňaha ke late bešel.“**

„Když je syn dospělý a žije se svou ženou u matky, pak ho matka musí poslouchat.“ (Předpokládá se nepřítomnost otce.)

„Te e daj phivli, ta rozkazel o čhavo, či e daj šaj džal romeste abo na. Odi daj na džalas bi romeste imar ladžatar.“

„Když matka ovdoví, tak rozhoduje syn, zda se může znovu vdát nebo ne. Matka by se sama styděla znovu vdát.“

ZUSAMMENFASSUNG

Die Rolle des ältesten Sohnes in der traditionellen Romafamilie

Wie jedes andere in irgendeiner Form herausragende Glied der Roma-Großfamilie hat auch der älteste Sohn (**baro čhavo** - „großer Sohn“) eine eng definierte Stellung. Als zukünftige Arbeitskraft und Beschützer, dem später kein Brautgeschenk gemacht zu werden braucht, der keinem Risiko der Schande (**ladsch**) durch ungewünschte Schwangerschaft ausgesetzt sein wird, wird der Sohn lieber gesehen als eine Tochter. Richtig unabhängig wird er erst nach dem Wegzug von den Eltern, bis dahin hat er, selbst mit eigenen Kindern und eigenem Einkommen, kein Recht auf sein Budget. Außer in höchst außerge-

wöhnlichen Umständen (komplette Unfähigkeit des Ältesten, seine Rolle wahrzunehmen) geziemt es dem **baro phral** („großer Bruder“, die ursprüngliche indische Bezeichnung ist noch teilweise erhalten), als Mann und als Ältester, seine Geschwister durch Befehl und Strafe zu erziehen und auf sie aufzupassen, vor allem auf die Schwestern im nachpubertären Alter. Er vertritt die Eltern in weitem Umfang, bei der Wahl der Ehepartner der Geschwister partizipiert er, und in der Familie der Schwestern übt er ein Mitspracherecht aus, das das Recht ihrer Ehemänner übertreffen kann. Im Falle des Todes des Vaters gehen dessen Kompetenzen auf ihn über. Er entscheidet dann auch über eine erneute Heirat der Mutter.

P. Wagner

Matěj ŠARKÖZI

MIRI FAMILIJA III MOJE RODINA III

Džal dureder andal o gin 3/1995

SAR ME PHIRAVAS TE BAŠAVEL

Sar mange has ochto eňa berš, o dad man diňa te sikhfol pro akordeonos. Na somas lavutaris Devles-tar, aľe le gadženge has miro bšaviben lačo a mange džalas pal oda, kaj te anav khere love.

Kamavas te phirel mire bare phralenca, kajča on man na kame-nas peha te lel, hoj som řimalo. Ta man řfa peha e daj. Geřřam Kozarov-cende, oda has baro gav. Me baša-vavas a e daj mangelas perdal mande love. Sar adařives la řunav, sar phenlas: „Len dajte decku peňařky, darmo vam hrac nebude“.

O gadže denas deř, varekhaj he biř koruni. Te delas biř, ta bařavavas mek jekh giřori. Phiravas la daha dži ko eňa ori, pařis džanas o gadže an-dre khangeri, ta pes na oplacinlas pal o gav te phirel. Beřahas amenge la daha pro kařta a užarahas, ař o gadže džana andal e khangeri khere.

So ča mange beřřom, takoj mange rachinavas (ginavas), keci hin man love. E daj mange phenlas: „Ma rachin, mer amen na ela bacht!“ Me la na řunavas a baripnaha phen-řom: „řmar man hin řtar řel koruni!“

Phirahas pař dži kijarařř pal o gav. Avřam khere, e daj anelas chaben, boke-řa, mol, savoro, so amen khere na has. Me mange zarodřom maj ezeros koruni!

Pokračování z čřsla 3/1995

JAK JSEM CHODIL HRÁT

Kdyř mi bylo osm nebo devět ro-ků, otec mě dal učit na akordeon. Nebyl jsem hudebník od pánaboha, ale pro gádže bylo to mé hraní dobré a mně řlo o to, abych domů donesl peníze.

Chtěl jsem se přidat k starřím bratrům, ale ti mě s sebou vzít nechtěli, ře jsem usmrkánek. Tak mne s sebou vzala matka. řli jsme do Kozárovců, to byla veliká vesnice. Já jsem hrál a matka si pro mne vyprořovala pení-ze. Jako dnes ři slyřím, jak řřkala: „Len dajte decku peňařky, darmo vam hrac nebude!“

Gádřové dávali deset, někdy také dvacet korun. Kdyř dali dvacetikorunu, tak jsem zahrál jeřřtě jednu písničku. Chodil jsem s matkou ař do devřti ho-din, potom řli gádřové do kostela a po vesnici se nevyplatilo chodit. Usadili jsme se s matkou na klády a čekali, ař se gádřové vrátř z kostela domů.

Sotva jsem dosedl, hned jsem se pustil do počřřání, kolik jsem vydělal. Matka mi řřkla: „Nepočřřej, nebo nebu-deme mít řřřřřřř!“ Neposlechl jsem ři a s pýřhou jsem řřkl: „Mám už čtyřřista korun!“

Potom jsme chodili po vesnici ař do veřera. Dořli jsme domů, matka do-nesla jídlo, koláče, víno a dalřř věci, které doma chyběly. Vydělal jsem si hnedle tisřc korun!

Khere avle he o phrala, o bare lavutara, a rachinenas, keci zarodle on. Zarodle aňi na pandž šel. Me lendar asavas: „Ta tumen san bare lavutara! Ajci love and'an? Dikhen ča, keci and'om me!“ Sikhad'om lenge mire love. Ča dine avri o jakha.

O love diňom le dadeske, mer jov mange cind'a nevi harmonija andal e sklepa. Diňa vaše jekh ezeros the tranda koruni. Ta leske poťind'om pale.

Phiravas la daha može trin berš. Ale na sako d'ives. Čak sar has Karačoňa, Nevo berš, hodi. A has mange la daha lačhes.

Sar mange has dešuduj berš, imar ladžavas la daha te phirel. Te amen arakhahas avre Romenca, ta mandar asanas, phenenas: „Romale dikhen, lavutaris! La daha phirel te bašavel!“

E daj lenge phenlas: „Buter love peske zarodel niž tumen! Pherdo žebici love!“ O Roma ča poravenas o jakha. Ale he avka imar ladžavas la daha te phirel.

Chudňom te phirel le phralenca. Avahas andro kher ko gadže, o gadžo delas love he te pijel. O phrala pije-nas, ale mange na dovolinenas te pijel, bo mange has ča dešuduj berš.

Amaro primašis has o baro phral. Nekphureder phral hin baro phral. Le bare phrales hin maškar o Roma jekhbareder lav. Hin les angluno than andre savoreste. Ale hin les tiš nekba-reder zodpovednosť a pro šero.

Ladžav pal ada duma te del, ale kamav te phenel sa, so hin čačipen. So kerelas amaro baro phral? Sar chudahas love vaš amaro bašaviben, o phral len čoral thovkerlas pal savore žebi. Ale le lovenca pes kerel avka, hoj len o primašis thovel ča andre jekh žeba a paľi len ulavel maškar savoredžene. O phral, sar o love ulavlas, ta lelas ča andal jekh žeba, a so has andro aver žebi, ačhiľa leske.

Domů došli i bratři, velcí muzikanti, a počítali, kolik si vydělali oni. Právě se dělili o peníze. Nedonesli ani pět stovek! Posmíval jsem se jim: „Vy jste opravdu muzikanti k pohledání! Jen tolik peněz jste donesli? Podívejte, kolik jsem donesl já!“ a ukázal jsem jim své peníze. Jen kulili oči.

Peníze jsem dal otci, protože mi koupil v obchodě novou harmoniku. Dal za ni tisíc třicet korun. A tak jsem mu splácel dluh.

S matkou jsem chodil skoro tři roky, ale ne každý den, jen o Vánocích, na Nový rok, když byly hody. A dařilo se nám.

Když mi bylo dvanáct let, tak už jsem se s ní styděl chodit. Když jsme se potkali s cizími Romy, byl jsem jim pro smích, říkali: „Jen se koukněte na toho muzikanta! S matkou chodí vyhrávat!“

Matka jim odsekla: „Vydělá si víc než vy! Plné kapsy peněz!“ Romové jen valili oči. Přesto jsem se už s matkou styděl chodit.

Začal jsem tedy chodit s bratry. Přišli jsme do domu ke gádžovi, gádžo nám dal peníze i napít. Bratři pili, ale mě to nedovolili, protože mi bylo teprve dvanáct let.

Naším primášem byl nejstarší bratr. U Romů má nejstarší bratr vždy největší autoritu. Má ve všem přednost. Má také největší zodpovědnost.

Stydím se o tom mluvit, ale chci říct všechno po pravdě. Co dělal nejstarší bratr? Jakmile jsme dostali za naše hraní peníze, potají je rozstrkal po všech kapsách. S penězi se to ale dělá takto: primáš je shromáždí do jedné kapsy a potom je rozdělí mezi všechny. Když bratr dělil peníze, tak bral jen z jedné kapsy. A to, co bylo v ostatních, zůstalo jen jemu.

Me na phendom nič, bo somas nekterneder, ľimalo. Na tromavas te phenel. Aľe aver ďives na kamavas te džal le phralenca te bašavel. Has kalo jevend, baro šil - aľe me na vaš oda, kaj hin šil - mange has pharo, hoj amen o phral občorkerel, hoj amaro baro phral nane paľivalo.

O phrala pre ma vičinenas: „Sar tromas kajso lav te phenel, hoj amenca na džaha? Tu, ajso ľimalo!“

„Soske na kames te džal, mro čho?“ phučelas mandar o dad.

„Bo šil avri!“ phendom me. Na tromavas te phenel avri čačipen.

„Ča džal, mro čho“, phendľa o dad ľačhe laveha, „ľikereha avri. Dikh, khere nane so te chal.“

Nic jsem neprozradil, protože jsem byl nejmladší, takový usmrkánek. Netroufal jsem si to říct. Druhý den jsem ale s bratry nechtěl jít hrát. Byla tuhá zima, ostrý mráz, ale já nechtěl jít hrát ne kvůli zimě, nýbrž proto, že mi bylo líto, že náš bratr okrádá, že náš nejstarší bratr není poctivý.

Bratři na mě křičeli: „Jak si vůbec dovolíš říct, že s náma nepůjdeš? Ty, takový usoplenec!“

„Proč nechceš jít, synku?“ ptal se mě otec.

„Protože je venku zima!“ odpověděl jsem. Netroufal jsem si povědět pravdu.

„Jen jdi, synku,“ pobízel mě laskavě otec. „Vždyť to vydržíš! Koukni, doma není co k jídlu!“

Foto: Pavel Hroch

„Lačhes,“ phend'om me le phralenge, „džava tumenca, aľe o love kidava me!“

„No čak dikhen! Kajso ľimalo a kamel te kidel love? Kada nane paťivalo, so tu keres!“ U o phrala gele te bašavel bi miro.

O dad manca delas duma, hoj našťi avav ajso čhibalo, hoj som nektenereder a o phrala hine bareder. O terno phral na tromal le bare phraleske lav te phenel. Akor me phend'om le dadeske, so o baro phral kerel. Aľe o dad na phend'a, hoj man hin čačo. Na. Phend'a avka: „Džanes, mro čho, hoj som bare berša nasvalo, na birinav butĩ te kerel a tiro phral kerel pre ma butĩ. Kerel butĩ pre amende savorende.“ Oda has čačo. O baro phral kerlas sar graj. Andre butĩ has baro paťivalo. Phirlas sako dĩves.

Aver dĩves phend'om, hoj džava le phralenca te bašavel he me. Avri has baro šil. Zafadĩnenas mange o klapki pre harmoňija, o angušta has mange sar kašt, rovavas andre dukh. (Amen, le romane čhavoren na has ňigda šoha vastale - rukavici! Ajso rajkaňiben me andre mire čhavorikane berša ňigda na dikhľom.) Sar avľom andro kher ko gadžo, o phrala phende: „Le, pij thardĩmol, na ela tut ajso šil!“

Me čepo piľom, maťiľom. O phrala man ande khere pro dumo. Akorestar thardĩmol na pijav.

Pregeľľa jevend, užarahas, sar avela linaj - mer linaje hin hodi. Pre sako gav has o hodi pre kole svatoskero dĩves, so leske has zasvjeťimen e khangeri. Ke amende Čaradcate hin hodi ešebno kurko andro majos.

Amen džahas te bašavel kher kherestar, o gadže has rado, kaj na obdžas lengero kher, o kapuri has phuterde, zarodľam dost. (O gadže paťan, hoj te len o Rom obdžal, na ela len bacht.)

„Dobrá,“ řekl jsem tedy bratrům. „Půjdu s vámi, ale peníze vezmu k sobě já!“

„No jen se podívejte! Takový prťous a chce inkasovat peníze? To je drzost, co děláš!“ A bratři odešli hrát beze mne.

Otec se se mnou dal do hovoru, že ze sebe nesmím dělat takového velitele, že jsem nejmladší z bratrů. Mladší bratr nesmí nejstaršímu odmlouvat! Tehdy jsem otci pověděl, co dělá nejstarší bratr. Otec mi nedal za pravdu. Podal to takhle: „Víš, synku, že jsem dlouhá léta nemocný, práci už nezvládám a tvůj bratr dělá místo mě. Pracuje na nás všechny.“ Byla to pravda. Nejstarší bratr dřel jako kůň. V zaměstnání byl velice poctivý. Chodil tam každý den.

Nazítřĩ jsem hlásil, že s bratry půjdu hrát i já. Venku byla velká zima. Zamrzly mně i klávesy na harmonice, prsty jsem měl jako dřevěné, plakal jsem bolestí. (My, romské děti, jsme nikdy neměly rukavice! Takový přepych jsem během svého dětství nikdy nezažil). Jak jsme vešli ke gádžovi do domu, bratři mě vybídli: „Na, lokni si kořalky, nebude ti taková zima!“

Trošku jsem se napil a stouplo mi to do hlavy. Domů mě bratři nesli na zádech. Od té doby kořalku nepiju.

Přešla zima a netrpělivě jsme čekali, až přijde léto, čas hodů. V každé vesnici byly poutě vždycky na svátek svatého, jemuž byl zasvěcen kostel. U nás v Čaradicích byla pouť poslední květnovou nedělí.

Chodili jsme hrát od domu k domu a gádžové byli rádi, že jsme jejich dům neminuli. Všechny brány byly otevřené, dost jsme si vydělali. (Sedláci věří, že když Rom jejich stavení vynechá, nebudou mít štěstí).

Kavka čhoneha hin hodi Něm-
cate (Tekovské Nemce). Gejlam te
bašavel odoj. Arakhlam amen jekhe
phure Romeha. Phuroro lavutaricis,
phirelas korkoro - afe te bašavel dž-
nelas, jojoj!

„Čhavale, šaj bi phiravas tu-
menca? Korkoro te bašavel, oda na-
ne lačhes. Len man tumenca!“

Dičhila pes amenge le Romes
phares, ta o baro phral phenda:

„Aven, bači, bašaven amenca!“

Phirahas kavka duj ori, afe
o phuro Rom dikhla, so kerel
o phral, hoj thovkerel o love pal sa-
vore žebi.

O phuro Rom phučel: „Khatar
san, čhavale?“

O aver phral phenel: „Čaradcatar.“

„Na san tumen le Feriskere čhave?“

„Ha, bači, čačo, amen sam le
Feriskere čhave.“

„Tumare dades lačhes džanav.
Valamikor, sar samas terne, ta leha
phiravas te bašavel. Tumaro dad hin
lačho Rom. Pařivalo Rom!“

Me somas barikano andre miro
dad. Bares lošanas, bo achafilom
avri, so oleha kamel te phenel. Ka-
melas, kaj amen te džanas, hoj di-
khla, so kerel o baro phral u hoj
amaro dad kajso řigda šoha na ker-
dahas. Me igen ladžandilom, afe na
phendom lav, bo pes na patrinel, kaj
o řimalo te del duma, kana vakere
phureder manuř.

Avka o Rom phenda: „Džanen,
čhavale, me som phuro manuř, me
imar na birinav te phirel sar tumen,
mi čhivel o primařis love, me mange
phirava korkoro.“

Sar me ladžavas, oda pes na del
te phenel! O phral diřa le Romeske
love a jov peske phirelas korkoro.

Me phendom le phralenge, hoj
mange nane lačhes, hoj mange džav
khere.

Takhle koncem měsíce je pouř
v Tekovských Nemcích. řli jsme tam
hrát. Potkali jsme jednoho starého Ro-
ma. Byl to stařický houslista a chodil
hrát sám. Jak ten vám uměl hrát!

„Mládenci, mohl bych se k vám
přidat? Hráť samotný, to není ono. Vez-
měte mě s sebou!“

Zželelo se nám ho, tak mu nej-
starří bratr řekl:

„Jen pojděte, strýčku, budete hrát
s námi.“

Chodili jsme tak dvě hodiny, ale sta-
rému Romovi neuřlo, co nejstarří bratr dělá
- že zastrkává peníze po všech kapsách.

A pak se ten starý Rom ptá:
„Odkud jste, mládenci?“

Jeden z bratrů odpoví: „Z Čaradic.“

„Nejste Feryho synové?“

„Ano, strýčku, skutečně! Jsme sy-
nové Feryho.“

„Vařeho otce já dobře znám. Od
mládí jsme spolu chodřvali hrát. Váš
otec je dobrý Rom. Čestný Rom!“

Byl jsem hrdý na svého otce! Veli-
ce mě těřilo, že o něm ten starý Rom
tak mluvil. On nám řím však naznačo-
val, že si všiml počínání starřího bratra
a že by náš otec něčeho takového
schopen nebyl! Strařně jsem se za-
styděl, ale neřekl jsem ani slovo, pro-
tože se nesluřší, aby se takový
usmrkánek mřsil do hovoru, když mluví
starří osoba.

A potom ten Rom řekl: „Vřte, hoři,
jsem už starý člověk, nestařím už va-
řemu tempu. Ař mi primáš vyplatř peníze,
já si zase budu chodřt sám.“

Jak já jsem se styděl, to se nedá
ani vypovědět! Bratr dal Romovi peníze
a on chodřl dál zase sám.

Řekl jsem bratrům, že mi není dob-
ře, že se vrátřm domů.

Avlom khere, maj na rovavas
ladžatar. O dad diňa avri o jakha:

„So pes ačhiľa? So na bašaves
le phralenca?“

Phendom le dadeske, hoj amen-
ca phirelas phuro Rom. „Tiro čhavo
les kamelas te občorel, ta o Romoro
gejľa peske te bašavel korkoro.“

O dad ča phučľa, sar pes koda
Rom vičinlas. Me le dadeske phen-
dom, sar dičholas avri.

„Ta oda has Matěj. Sar me, sar
tu. Ale les prezvinen Matko Sap. Hi-
no Ribňikostar.“ Buter o dad na
phenda.

Ale jekhe kurkeha, sar avľa
o phral ko dad, šundom, sar o dad
phenlas le phraleske paťivale lava pro
jilo. „Kajso pes maškar o Roma na ke-
rel! Oda bari ladž! Rom Romestar na
čorel! Rom te občorel Romes, nane
Rom - hin jekhgoreder degešis!“

Dži adadives - hin man saran-
dathešov berš - našti dikhav, te Rom
Romes občorel. Kamel pes mange te
čandel. Oda nane Rom, so Romes
občorel.

Přišel jsem domů, hanbou jsem
div neplakal. Otec byl překvapený.

„Co se stalo? Proč nehraješ s bra-
try?“

Řekl jsem otci, že s námi chodil
starý Rom. „Tvůj syn ho chtěl okrást,
a tak šel pak zase raději hrát sám.“

Otec se jenom zeptal, jakže se
ten Rom jmenoval. Popsal jsem otci,
jak vypadal.

„Tak to je Matěj. Tak jako já i ty.
Ale říká se mu Matko Sap. Je z Rybní-
ka.“ Víc už otec neřekl.

Jednu neděli, když přišel bratr za
otcem, jsem zaslechl, jak mu otec pro-
mlouvá do duše. „Něco takového se
mezi Romy nedělá! To je velká ostuda.
Rom Roma neokradá! Když Rom okra-
de Roma, tak už to není Rom - je to ten
nejhorší degeš (sprosták)!“

Až dodnes - a je mi čtyřicet šest
let - nemůžu vidět, když Rom okrade
Roma. Chce se mi zvracet. To není
Rom, kdo dovede okrást Roma..

přeložila Anna Žigová

SUMMARY

My Family III

In this third part of his recollections, 46 year old Matěj Šarközi recounts his experiences as a young musician. He lived with his family in a small Romani settlement on the outskirts of a Slovak village. At the age of eight or nine, his father taught him to play the accordion. He had no great talent, but it was enough to earn good money playing for the gadže (non-Roma).

At first his brothers, also musicians, didn't want him to join them since he was so young. So Šarközi went with his mother to play in Slovak villages. They earned good tips, more than his brothers.

By the time he was 12, he was embarrassed to go with his mother and started accompanying his brothers playing door to door. It was a terribly cold winter; he and his brothers had no gloves.

Šarközi was deeply disappointed when he noticed that his oldest brother, the one responsible for collecting the money, hid some of it away in several pockets and only divided part of the earnings among the brothers. One day the brothers played at a fair. An old Romani musician asked to join them. He too noticed what the older brother was up to and walked away. Young Šarközi went home embarrassed and told his father what had happened. The father said: „This is a great disgrace. A Rom does not steal from another Rom!“

B. Bollag

Foto: Pavel Hroch

Idea příbuzenské soudržnosti a sounáležitosti je vyjádřena i připomínána specifickou výzdobou romských domácností: Téměř všude visí na stěnách fotografie členů rodiny a příbuzenstva.

Orámovaná tabla, na nichž jsou fotografie rodinných přílušníků umístěny, jako by ještě více zdůrazňovala uzavřenou celistvost romské rodiny - „familija“. Fotografie se mohou přidávat, s rozrůstáním rodiny se pořizují další tabla. V případě, že se některý člen hrubě zpronevěří rodinné pospolitosti, je z tabla vyjmut nebo - v případě skupinové fotografie - ze snímku odstřižen na znamení ostrakizace.

Foto: Pavel Hroch

Anna ŽIGOVÁ a kol.

NEJSTARŠÍ SESTRA A JEJÍ POSTAVENÍ V TRADIČNÍ ROMSKÉ RODINĚ

Jekhfeder častka: perňica tel e khak the paťiv.

Nejlepší věno je peřina pod paždí a poctivost.

Nejstarší sestra - **bari phen** (pro srovnání hindsky *bari bahan*) - je označována též jako **nekphureder/jekhpureder/najphureder phen**, vzácněji jako **puraňi phen**. Nejstarší dcera - **bari čhaj** - je nazývána též **nekphureder/jekhpureder/najphureder/puraňi čhaj**.

Na rozdíl od jednoznačně definované role nejstaršího bratra (**baro phral**), nejsou funkce nejstarší sestry orámovány tak ostrými konturami a mohou být v různých lokalitách poněkud odlišné, i když se nejedná o rozdílnosti zásadní. Spočívají spíše v míře a šíři kompetencí přiznávaných nejstarší sestře.

Memoráty, které nám sloužily jako podklad k definování a zhodnocení role nejstarší sestry, jsme sbírali od sedmdesátých let až po současnost mezi Romy pocházejícími převážně z východního Slovenska.

Výpovědi se vztahují hlavně k meziválečnému období a k éře přibližně prvních dvou poválečných dekád.

Jisté změny v roli nejstarší sestry jsou způsobeny sociálními podmínkami, jejichž působení byla v dobách asimilační politiky tradiční romská rodina vystavena.

Podobně jako u většiny jiných populací, je i u Romů jako prvorozené dítě preferován chlapec. Děje se tak z různých důvodů: **murš ča furt murš** (chlap je chlap), **buter murša - buter zor** (více mužských - větší síla), **o murš sigeder kerel pre familija** (chlap spíše dělá na rodinu)...

Chlapec byl upřednostňován zejména proto, že se mohl dříve a významněji podílet na finančním zajištění rodiny a díky svým fyzickým předpokladům se starat i o její ochranu.

Přesto byla v rodině vítána i prvorozená dcerka, a to zvláště matkami, neboť v její osobě přibyla do domácnosti i budoucí chůva a pomocnice: „**Kaj man te avel peršo čhaj, bo avla man aver (čhavoro), ta kodi peršo kole ciknes imar kolisinla.**“

„*Kéž se mi narodí první děvče, poněvadž budu mít i další (dítě), a ta první bude to malé už kolébat.*“

K narození dalšího děvčátka zaujímalí Romové vesměs smířlivý postoj: „**Ta so, imar uřila e čhaj, diňa o Deloro, jekha diňam amen te chal, ta daha the dujtona.**“

„*No co, dal Bůh, že se narodilo děvče, jednu jsme nakrmili, dáme jíst i té druhé.*“

Pokud v řadě sourozenců následovaly další sestry, mohl se stát terčem posměšků muž, ale častěji se kladla vina matce: „**Odi romňi mušinel te hel došaři, že aňi jekhe muršes na and'a.**“

„Ta žena musí být nečím vinna, že neporodila ani jednoho chlapce.“

Jen zcela vyjímečně se však stalo, že by muž opustil ženu proto, že mu neporodila syna.

Rodiče na možný příchod vytouženého mužského potomka nerezignovali: **„Ta murš ajci kerlas čhaven, kim len na esas muršoro.“**

„Mužský dotud dělal děti, dokud neměli chlapečka.“

Pokud nebyla prvorozená dcera ještě schopna samostatně pomáhat rodině a v příbuzenstvu nebyl nikdo, kdo by dohlédl na děti, byla matka nucena je brát na obchůzky za obživou s sebou: **„Kajso dujeberšengro čhavoro, no ta iľa e daj peha pro dumo. Kala chudenas pen rokľendar, kala ciknore. E daj paš lende a sako božno dïves phirelas.“**

„Takového dvouletého caparta si vzala matka na záda, ostatní se chytili sukní. Matka s nimi takto každý boží den chodila.“

Sociální situace na slovenském venkově byla v meziválečném období velmi svízelná, „bohatších“ Romů bylo velmi málo. Patřily mezi ně rodiny zavedených řemeslníků - kovářů, vyhledávaných hudebníků nebo handlířů s prasaty. Ostatním mužům - průměrným hudebníkům, výrobcům nepálených cihel, košíkářům, atd. - se naskýtal pouze občasný příležitostný výdělek, a tak ženy, matky malých dětí nevyjímaje, obtarávaly pro rodinu denní živobytí tím, že chodily po vsích (**phirenas pal o gava**). Tu vymazaly pec, jinde vykonaly selce nějakou službu doma či ve dvoře. Za tyto úsluhy byly odměňovány potravinami (brambory, tvaroh, slanina, kyselé mléko apod.), které rodina zkonsumovala za den.

Symbióza prostých venkovanů s místními Romy umožňovala uspokojovat potřeby obou zúčastněných stran. Ustálil se jev jakéhosi protektorského postoje sedláků, výraznější po ženské linii: každá selka měla „svou“ Romku, která jí pomáhala s prací a již za odvedený výkon odměňovala jídlem: **„Sakona romaňa džuvľa sas peskeri gadži. Ola gadžija na kamenas aňi te bikenel avrake nič, hoj te ačhel pre lakeri, so ke late phirkerel. E daj pomangelas la gora, kaj te del la vareso, kaj te lidžal khere le čhavorenge, kaj peske vareso te tavel. Paľis džalas te kerel buři ke koja gadži.“**

„Každá romská žena měla svou selku. Ty selky nechtěly ani jiné nic prodat, jen aby zbylo na tu „její“ Romku, co k ní chodívá. Matka ji poprosila, aby jí něco dala, co by mohla odnést domů dětem, aby něco uvařila. Potom šla k té selce pracovat.“

Pro ženu-matku se tedy stalo téměř životní nutností přenést záhy značný díl povinností spojených s péčí o domácnost a o malé děti na svou nejstarší dceru. Nejčastěji k tomu docházelo, když děvče dosáhlo 8 - 9 roků: **„E daj lake čhivlas le čhavoren andre angaľi, joj musinlas te khosel len. Imar šaj pre late mukelas o kher.“**

„Matka jí vrazila děcka do náruče, musela je utírat, hlídat je. A už na ní mohla nechat starost o domácnost.“

K pracovní náplni nejstarší dcery patřil úklid, praní i vaření, ale především dohled nad mladšími sourozenci. Zatímco nad mladšími bratry měla pouze dozor, mladší sestry mohla i výchovně usměrňovat: **„Peršo čhajori ľikerlas savore čhajoren. The marlas len, the košelas len, the khoselas len. O muršora na, o muršora denaškernas avri.“**

„Nejstarší sestra vychovávala všechny mladší sestřičky. Trestala je, domlouvala jim, utírala je. Kluci ne, kluci pobíhali venku.“

Jinde vychovávala bez rozdílu všechny mladší sourozence: „**So e jekhphureder čhaj phenlas, mušinlas te avel čačipen. Pal lakero mušinlas te jel. Sako la mušinlas te šunel, ole terneder phrala pheña. Sako mušinlas te del pre lake-ro čačipen.**“

„Co nejstarší sestra řekla, to platilo. Muselo být po jejím. Každý ji musel poslouchat, ti mladší sourozenci, bratři i sestry, každý jí musel dát za pravdu.“

Primárními znalostmi ji vybavila matka, dcera je pak v rámci zástupné role uplatňovala dále: „**Ta sako jekh dajori musaj te sikhavel te tavel, te pratinel le čhajan. O phureder čhaja sikhaven terne pheñen.**“

„Každá maminka musí své dcery naučit vařit a uklízet. Starší dcery pak učí své mladší sestry.“

Matka nejstarší dceru zaučuje nejen pro bezprostřední pomoc v rodině, ale připravuje ji zároveň i na vlastní poslání manželky, matky a snachy, která by svou výchovou neměla zahanbit rodiče. Šikovná a samostatná dcera byla matčinou chloubou i vizitkou jejích pedagogických, a zejména hospodyňských schopností: „**Dičha, man hin čhaj, savoro kerel. O dad barikano andro murša, e daj barika-ňi andre čhaj.**“

„Podívejte, jakou mám dceru! Ve všem se vyzná! Otec je pyšný na syny, matka na dceru.“

Pokud by dcera neuspěla v rodině svého budoucího partnera, byla by její matka **pre ladž** (pro ostudu) a obava před ostudou fungovala jako mocný korektor sociálního chování.

Výsledky výchovy byly prověřovány nastávající tchýní: „**E sasuj la mušinel te skušinel avri, či džanel te tavel, či na, savi la hin daj, či kerel kavka sar amen, či na.**“

„Tchýně ji musí vyzkoušet, zda umí vařit, nebo ne, jakou má matku, jestli to dělá tak jako my, nebo ne.“

„Te e čhajori na džanel buťi te kerel, nane lachi!“

„Když neumí děvčátko pracovat, není dobré!“

Nejstarší dcera nebyla záměrně posílána do školy, aby stačila plnit celý rozsáhlý rejstřík svých povinností. Matka před odchodem z domova pověřila děti jednotlivými úkoly, vždy se zřetelem k jejich věku a fyzickým možnostem.

Už v nižších věkových kategoriích se začínalo rozlišovat mezi mužskou a ženskou prací, ovšem téměř všechny domácí činnosti spadaly do okruhu ženských povinností. Výjimkou bylo obsatarávání a štípání dřeva na topení. Chlapci dovedně používali sekery už od deseti, jedenácti let. Ostatní úkony zaopatřovala převážně nejstarší sestra: „**Prekal o dīves khere chulajinlas nejphureder phen. Ča oj sas igen cikñi, ta mušindā lake o dad te kerel kajso kaštuno stolkocis, kaj te dochudel pre šparheta, kaj te dikhel andre piri.**“

„Přes den doma hospodařila nejstarší sestra, jenomže tehdy byla ještě velmi malá, takže jí musel otec udělat takovou dřevěnou stoličku, aby dosáhla na sporák a viděla do hrnce.“

Snídat v romských rodinách nebylo zvykem. Matka musela jít napřed **pal o gava** (po vesnicích) sehnat denní potravu výměnou buď za mužovy kovářské výrobky nebo za drobnou posluhu v selských dvorech. Ze svých obchůzek se obvykle vracela teprve k polednímu. Odtud plyne zvyklost nesnídat, která přetrvává v romských rodinách překvapivě dlouho, třebaže se situace již dávno změnila. Hluboko zakořeně-

ný jídelní řád narážel často na odlišný stravovací program ve školách a školních družinách. Skutečnost, že romské děti přicházely do školy, aniž by snídaly, si učitelé neznalí romských tradic mylně vysvětlovali jako zanedbání rodičovské péče.

Ve sledovaném období měla nejstarší sestra na starosti přípravu jídla pro celou rodinu. Ve vzácně ojedinělých případech odmítal otec tyto pokrmy jíst, neboť ještě nedůvěřoval dceřině kuchařskému umění.

Věk mladších sourozenců odkázaných na bezprostřední péči své sestry se pohyboval okolo dvou tří let, tedy od doby, kdy je matka přestala kojit. Pokud byl mezi sourozenci větší věkový rozdíl a sestra měla už sama vlastní dítě, mohla matku zastoupit i v této roli.

Nejstarší sestra se těšila přirozené autoritě svých mladších sourozenců. Směla je, když to situace vyžadovala, i tělesně trestat: „**Pekelas, te kampelas le čhavoren. Kana esas terneder, ta šaj, aľe phureder na, ta kaj! Aľe te sas čhavoro, ta les šaj pekelas. Te imar sas ternechar, ta na tromadilahas.**“

„Pleskla, když bylo potřeba. Když byli mladší, tak mohla, ale starší už ne. Dokud byl malý chlapeček, mohla ho uhodit, ale na staršího si už nedovolila.“

Na druhé straně se mladších sourozenců mohla účinně zastat, aby byly ušetřeny rodičovského trestu.

Za upozornění stojí specifický sourozenecký vztah mezi nejstarší sestrou a v pořadí nejstarším bratrem. Musela jeho osobu respektovat, byť by byl mladší než ona: „**E phen šunel le phrales, choc hiňi phureder sar o phral. Mušinel les te šunel, duj trin berš phureder. Aľe sar imar hin phureder šov eľta berš, ta imar les na šunel, aľe ani ov la na šunel.**“

Nejstarší dcera se svým mladším sourozencem

Foto: H. Šebková

„Sestra bratra poslouchá, přestože je starší než on. Musí ho poslouchat, i když je o dva tři roky starší než on. Ale když už je starší o šest sedm let, tak ho neposlouchá, ale ani on neposlouchá ji.“

Ke zvláštním povinnostem nejstarší sestry patřila starost o oblečení dopívajícího nejstaršího bratra, zejména když se začínal živit jako hudebník nebo se zúčastňoval společenského života: „**Te sas andro kher terno čhavo, so phirlas pre zabava, ta oj biglinlas leske o gada, e cholov. A tiž sas lake ladž, te phirlas koda ternechar melalo. Savi tut phen ehin?**“

„Když byl v domě mladý chlapec, který chodil na zábavy, tak mu žehlila košile, kalhoty. Byla by to pro ni ostuda, kdyby bratr chodil špinavý. (Hned by se ptali:) Co to máš za sestru?“

Pokud byl nejstarší bratr výdělečně činný, kupoval své sestře na oplátku parádu a usiloval o to, aby sestra dobře reprezentovala rodinu: „**O Rudis takoj delas la da love, kaj te džal la Veronaha andro foros te cinkere peske gada. E daj lake cinelas gada, topanki, savoro. No u palis topanki, sar o štikliki sas fest uče - va-rekana pes hordinenas - no ta phirlas laha pal o dvori, sikhavelas la te phirel pro uče štikliki. Imar sar avlas maškar o Roma, ta imar e Verona na ladžalas, kaj na džanel andre te phirel.**“

„Ruda dal hned matce peníze, aby šla s Veronou do města nakoupit šaty. Matka jí koupila oblečení, boty, všechno. Přišla domů a musela se mu předvést. A potom boty, tehdy se nosily pořádně vysoké podpatky! A tak s ní chodil po dvoře a učil ji chodit na těch vysokých podpatcích. No a když přišla mezi Romy, tak už se Verona nestyděla, že v nich neumí chodit.“

Bratr zpravidla nejstarší sestru všude doprovázel a dohlížel, aby její počínání ani v nejmenším nevybočilo z ustálených představ o bezúhonném chování: „**Dešuštarberšengeri čhajori imar našti phirlas korkori. Imar furt vareko mušinelas laha te phirel: abo phral, abo andal e famelija vareko.**“

„Čtrnáctileté děvče už nemohlo chodit samotné. Vždycky ji někdo musel doprovázet - buďto bratr, anebo někdo z příbuzenstva.“

Tuto dohlížitelskou aktivitu rozšířil nejstarší bratr postupně i na své další dospívající sestry a do jejich sledování zapojil i ostatní bratry. Zajímavá je informace pana Petra Stojky v příspěvku „*Románe sokáša pe la Nitrakero telepo II - Bijav*“ (*Romano džaniben* 3/95, str. 57): Když při zasnubním jednání u olašských Romů matka obřadně vychvaluje svou dceru, uvádí při výčtu jejích předností, že **či phirel korkouri** (nechodí nikam sama).

Pokud je dospívající děvče viděno někde samo, okamžitě se o něm rozšíří řeči, že je **lubni** (děvka), a hanba padá na celou rodinu. Ještě dnes mezi **pařivale Roma** (slušnými, počestnými Romy) zabraňuje tento přísný tradiční zákaz mnoha romským děvčatům navštěvovat různé nepovinné vzdělávací kurzy a kroužky (jazykové, hudební, taneční), protože je tam nemá kdo doprovázet. Často se bohužel stává, že když se dívka tomuto tlaku vzepře a chce následovat **raklija** (neromské dívky) v jejich samostatnosti a „modernosti“, zavede ji nezvyk se v této „modernosti“ sama pohybovat k napodobování toho nejhoršího.

Z případně nekorektního chování nejstarší sestry však mohl vyvodit důsledky pouze nejstarší bratr. Toto řešení leckdy přetrvávalo i do dospělosti: „**Has man čhavoro pro vasta, has leske trin čhon, the mek man o phral marlas.**“

„Měla jsem mimino v náručí, tak tříměsíční, a ještě mě bratr bil.“

Když se nejstarší sestra vydala pryč z domova, zaujala její zodpovědnou pozici sestra v pořadí následující, nebo si přivedl některý z bratrů ženu, která svou činností

zaplnila vzniklou mezeru po vypadlém článku v rodinném řetězci. Pokud se dceři nevydařilo manželství, i nadále byla původní rodina ochotna nabídnout jí svou pomoc.

Právě tak jako si nejstarší bratr v tradiční romské rodině podržel po celý svůj život právo rozhodovat a zasahovat do vnitřních záležitostí nejbližších příbuzných (sourozenců, jejich partnerů, dětí i vlastních rodičů), zrovna tak si i nejstarší sestra uchovála své výsostné postavení. Cítí se spoluzodpovědná za osudy sourozenců, avšak v duši je determinována více mateřskými povinnostmi než sesterskou vazbou. Přesto pomáhá, je-li třeba, svým dospělým sestrám i bratřím. Častokrát je ochotna se spolu s nejstarším bratrem přistěhovat k stárnoucím rodičům či k ovdovělé matce a obnovit službu intenzivní a bezprostřední pomoci.

Sourozenci jí do vysokého věku prokazují úctu, protože **jekhpureder phen amenge sas sar aver daj** (nejstarší sestra pro nás byla jako druhá matka).

ZUSAMMENFASSUNG

Die älteste Schwester und ihre Stellung in der traditionellen Romafamilie

Trotz der finanziellen und sozialen Nachteile der Geburt eines Mädchens für die weitere Entwicklung der Familie wurde ein solches mit Gelassenheit aufgenommen, solange es nicht allzu häufig geschah, da das Mädchen mit acht bis neun Jahren für fähig befunden wurde, sich während der Arbeitsgänge der Mutter zu den Bäuerinnen im Dorf um die jüngeren Geschwister zu kümmern und den Haushalt in Gang zu halten. Im Falle der jüngeren Schwestern, teilweise auch der Brüder, war sie auch erzieherisch tätig. Diese Tätigkeiten gehen nahtlos in die Vorbereitung ihrer Rolle als Ehefrau und Mutter über, wo sie schon möglichst selbsttätig sein soll (andernfalls

droht der Familie ladsch - Schande). Nach Hochzeit und Geburt eigener Kinder hält diese Funktion noch an, dehnt sich auf jüngere als nur zwei- bis dreijährige Geschwister aus und erlischt auch nach einem Wegzug nicht völlig. Sie konnte allen Strafen austeilen außer dem ältesten der Brüder, soweit er nicht mehr als ca. sechs Jahre jünger war. Nur dieser war befugt, ihr auch noch als im Sinne der Roma Erwachsenen (dh. als Mutter mehrerer Kinder) Befehle zu erteilen. Zu ihren Aufgaben gehörte auch die Auswahl und Pflege einer angemessenen Kleidung für die älteren, teils arbeitstätigen Brüder. Ab ihrem vierzehnten Lebensjahr durfte sie nicht ohne Begleitung aus der Familie ausgehen. Mit dem ältesten Bruder teilte sie die Pflicht, den Eltern im hohen Alter beizustehen.

P. Wagner

Helena ŠAMKOVÁ

SOMAS JEKHPHUREDER PHEN BYLA JSEM NEJSTARŠÍ SESTRA

Kana le Romen thode te bešel pro brehos pal o gav, kada tumenge na džanav te phenel. Ča kada džanav, so mange vakernas o dad e daj.

Anglo mariben o Roma bešenar maškar o gadže andro gav. Ale palis, sar avla o mariben, e fronta, ta savoro sas opre labardo. Na ča romane khera, ale the le gadžengere, sa sa sa. Ta palis sar avle o nipi khera - garuvkernas pes pal o veša - ta o gadže peske bu-dinde o khera andro gav a le Romen thode te bešel pro brehos pal o gav. Kada me na leperav, na pametina, bo uliřom andro 1959 berš.

Ale pametina, sar le čhibaleske o kher čhindila, le romaneske, amareske. Bo koda brehos sas pošuno, pošendar. Sar delas briřind, ta kola pošavaresar morlas avri. Le čhibales sas rajkano kher tele, amen sas ča kajse kolibici až palal, tel o veš. Jekhvar delas briřind pro trestos, o paňa čhordonas opral: „Romale, le Bujkuske perel o kher!“ Sar avlam te dikhel, imar jekh fala sas aradi, o dachos, sa. Mek pr'oja bacht pes řikaske řiř na ačhila, ale o gavutno čhibalo phenel: „Ta kaj! Kadaj na san hodno te bešel, džana pro Čechi!“

Akor amen bičhade pro Čechi. Sas varese paragrafi pr'oda akor - „Družobné okresy“ či sar. Thode amen andre mařina, bičhade kije Jičina. Sako famelija andre aver gav. Amen thode Spyřovate te bešel. O dad, e daj, me - akor samas řtar čhave. Abo pandž? Ča-čo, pandž, la Hařičkake sas berš.

Kdy Romy přestěhovali na kopec za vesnicí, to vám nepovím. Vím jen to, co mi vyprávěli rodiče.

Před válkou Romové bydleli mezi gádži, ve vesnici. Ale potom, když přišla válka, fronta, tak bylo všechno vypálené. Nejen romské domky, ale i gádžovské, všechno, všechno. Když se pak lidé vrátili domů - do té doby se schovávali po lesích -, postavili si gádžové domy ve vsi a Romové vykazali na kopec za vesnicí. Já to nepamatuju, protože jsem se narodila v roce 1959.

Pamatuju si ale, jak se starostovi, našemu, romskému, zřítel dům. Ten kopec byl totiž písčový, z písčovce. A jak přšelo, tak se ten písek nějak podemířal. Starosta měl pěkný, panský domek dole, my měli takové malé koliby až vzadu, pod lesem. Jednou byl hrozný liják, voda se lila proudem: „Lidičky, Bujkovi padá dům!“ Když jsme tam přiběhli, jedna stěna už byla zřícená, střecha, všechno padalo. Ještě štěstí, že se nikomu nic nestalo, starosta vesnice povídá: „Kdepak! Tady nemůžete bydlet, pojedete do Čech!“

A tak nás poslali do Čech. Tenkrát na to byly nějaké paragrafy. „Družební okresy“, či co. Naložili nás do vlaku a poslali k Jičínu. Každou rodinu do jiné vesnice. Nás usadili ve Spyřově. Otec, matka, já - tehdy jsme byli čtyři děti. Anebo pět? Jasně, pět, Haničce už byl rok.

Pre Slovensko dživahas lačhes!
Devla, lačhes dživahas! Ňiko amendar
na bajinlas - o gadže, samas korkore pe-
ske, gil'avahas, pherasa kerahas, phira-
has andro veš, o murša vakerenas
paramisa - jekhfeder pro paramisa sas
miro dad. Te na sas pre buti pro Čechi, ta
maj sako rat vakerlas paramisa dži tosa-
ra. Bokhale samas dost, bo na sas buťa,
aľe te merel bokhate, na muľam - furt
e daj dareso stradelas.

La da sas gadži andro gav. Doje-
kha Romňa sas peskeri gadži. E daj
phirelas ke late te kerel, te rajbinel, te
šulavel, the la gurunňa došelasi. E gadži
phirelas andro foros te kerel - učtovňička
sas - aľe gurunňora peske ľikerlas. Sar
la ľikerďahas, te na e daj? Ča amara da-
ke šaj palikerďa, hoj lake kerelas khatar
e gurunňi. Vaš oda amen delas e gadži
thud, khil, bandurki, ciral, sojegaver.

Me ačhavas khere paš o čhave, bo
somas jekhpħureder. Me khere keravas
sa, so kampelas. Pratinavas, šulavavas,
imar sar mange sas šov berš, ta man
e daj thovlas kije šparheta, pekavas ma-
rikľa pre šparheta. Rajbinavas o pherne
pal o čhavore. O gada, o rokľa na, o vi-
gani na. Kada rajbinelas e daj, aľe pal
o cikne čhavore kampil te rajbinel furt,
the duvar trival dīveseste, ta kala cikne
kova rajbinavas me. Kampelas mange
imar andre škola te phirel, aľe ko kerd'a-
has khere, andro kher, khatar o čhave
te na me? Ko dodikħlahas le ciknoren?
Ke amende buťa na sas, o murša phire-
nas pro Čechi, pojekh phirenas te kerel
Kašate, Žilinate, aľe jekhbuter pro Če-
chi. Amen samas khere korkore bijo
dad. Kada tiš na sas lačho la dake.
Jekhvar le dades mukelas, jekhvar phe-
nlas: „Na! Ačħ khere, me khatar e gadži
anav dost, bokhate na meraha.“ Kajča
o dad daralas le šingunendar. Akor ko
na ker-las, ta les phandenasi andre.

Me somas zapisimen andre škola,
aľe jekh dīves džavas, štar dīves na

Na Slovensku se nám žilo dobre!
Jej, Bože, jak jen se nám tam krásně ži-
lo! Nikdo z gádžů se o nás nestaral, žili
jsme si pěkně sami, zpívali jsme si, děla-
li legraci, chodili do lesa, muži vyprávěli
pohádky - na ty byl nejlepší můj táta.
Když nebyl na práci v Čechách, vyprávěl
skoro každou noc pohádky. Až do
rána. Hladu jsme užili dost, protože ne-
byla práce, ale umřít hladem - to jsme
neumřeli, vždycky máma něco sehnala.

Máma měla ve vesnici svoji gá-
džovku. Každá Romka měla svoji gá-
džovku. Matka k ní chodila dělat, prát prá-
dlo, zametat, i krávu dojila. Gádžovka jezdi-
la pracovat do města - dělala účetní - ale
držela si ještě kravičku. Jak by se o ni mo-
hla starat, kdyby neměla moji mámu? Jen
naší matce vděčila za to, že bylo o krávu
postaráno. Dávala nám za to mlíko, má-
slo, brambory, tvaroh, všechno možné.

Já jsem zůstávala doma u dětí,
protože jsem byla nejstarší. Dělala
jsem doma všechno, co bylo potřeba.
Uklízela, zametala, a když mi bylo šest
let, postavila mě máma k plotně, pekla
jsem na plotně placky. Prala jsem
plenky. Košile a sukně ne, šaty taky
ne. To prala matka, ale na malé děti se
musí prát pořád, i dvakrát třikrát za
den, takže tohleto jsem prala já. Měla
jsem už chodit do školy, ale kdo by dě-
lal doma, kdo by se staral o děti, když
ne já? Kdo by dával pozor na ty nej-
menší? Práce u nás nebyla, muži jez-
dili do Čech, někteří jezdili do Košic,
do Žiliny, ale nejvíc do Čech. Byli jsme
doma sami, bez otce, to taky matce
přitěžovalo. Někdy tátu pustila, jindy
zas řekla: „Ne! Zůstaň doma! Já od
gádžovky nosím dost, hladu neumře-
me.“ Jenže táta se bál četníků. Tenkrát
kdo nedělal, toho zavřeli.

Byla jsem zapsaná do školy, ale
vždycky jsem jeden den šla a čtyři dny

džavas. E učitelka amendar na bajinlas. Može aňi mange na pisinlas kola „neomluvené hodiny“. Na džanav, bo ňič olestar na sas, hoj na phiravas andre škola. Me na achaľuvás, so pes delas duma, bo amen khere vakerahas ča romanes. Varese gadžikane lavora imar džanavas, bo te phiravas la daha ke lake-ri gadži, ta šunavas, so den duma, si-kihľiľom dareso, aľe na but. Andre škola rado maľinavas. Kada sas miro radiša-gos. E učitelka man davkerlas farbički, igen man ašarlas, hoj šukares maľinav.

Sar avľam pro Čechi, ta mange an-ďom kola pastelki manca. Thode amen te bešel andro cikno kheroro, ča jekh cimra the kuchňica, aľe o kher sas žu-žo. O gav les diňa te vakinel, kaj t'avas andro žužo. A so me kerďom? Me ole pastelkenca malindom o kher avri. Avral. Malindom o tulipani th'o mačhe. Kodi gadži, la dakeri gadži, la sas tuli-pani andre bar. Pherdo tulipani. Sar avľam pro Čechi, ta vakerlas o dad, hoj o gadže pes podpisinde pr'amende, hoj na kamen le Romen andre peskero gav. Mek amen aňi na dikhle, imar pr'amende kerde protestos. Aľe palis avenas te dikhel pr'ola tulipani the pr'ola mačhe, so me malindom, phenenas: „Šukar!“

Sar avľam pro Čechi, ta o dad calkom našaďa peskero vodi. O dad sas ciknoro. Sas jekh šereha cikne-der la datar. Bange pindre les sas, na dophirlas lačhes. Aľe kana vakerlas paramisa, ta ačhelas baro. Ačhelas vi-tejzis. Pro Čechi na sas kaske te va-kerel. Samas ča jekh Roma andro gav. O dad phirelas upre tele, pal aver gava, kaj sas Roma, igen pes zabajin-ďa pal o Roma. Chudňa te pijel. Pre Slovensko šoha ňigda na pijelas. Te imar vareko avľa, našťiva, ta jekh duj poharici, aľe sar vakerlas paramisa, ta phenlas: „Na! O palňiki suňaren e godi. Te vakerel paramisi, kij'oda kampel godi.“

nešla. Učitelka o nás nedbala. Snad mi ani všechny ty neomluvené hodiny ne-psala. Nevím, ale nikdy z toho nic nebylo, že jsem nechodila do školy. Nerozumě-la jsem, o čem se hovořilo, protože jsme doma mluvili jen romsky. Některá gá-džovská slovíčka už jsem znala, protože když jsem chodila s mámou k té její gá-džovce, slyšela jsem, jak mluví, a něco jsem se naučila, ale ne moc. Ve škole jsem ráda malovala. To bylo moje potě-šení. Učitelka mi dávala barvičky, moc mě chválila, že hezky maluju.

Když jsme pak odešli do Čech, tak jsem si ty pastelky vzala s sebou. Nastě-hovali nás do malého domku, jen jeden pokoj a kuchyň, ale byl to čistý domek. Vesnice ho dala vybít, abychom bydleli v čistém. A co já udělala? Já jsem ho tě-mi pastelkami celý pomalovala. Zvenčí. Namalovala jsem tulipány a ryby. Ta gádžovka, mámina gádžovka, měla totiž tulipány v zahradě. Spoustu tulipánů. Když jsme přijeli do Čech, tak tatínek vy-právěl, že se proti nám gádžové pode-psali, že Romy ve své vesnici nechtějí. Ještě nás ani neviděli, a už proti nám protestovali. Ale pak se chodili dívat na ty tulipány a na ty ryby, co jsem namalo-vala, a říkali: „Pěkné, pěkné.“

Když jsme přišli do Čech, ztratil táta úplně duši. Byl maličký. O hlavu menší než matka. Měl křivé nohy, špatně chodil. Ale když vyprávěl po-hádky, tak vyrostl. Stal se z něj hrdina. V Čechách nebylo pro koho vyprávět. Byli jsme jediní Romové ve vesnici. A tak tatínek chodil všude možně, po okolních vesnicích, kde byli Romové, hodně se na Romy upnul. Začal pít. Na Slovensku v životě nepil. Když už někdo přišel, nějaká návštěva, dal si jednu dvě sklenky, ale když vyprávěl pohádky, tak říkával: „Ne, pálenka za-temňuje rozum. A vyprávět pohádku, k tomu je potřeba mít všech pět pohro-madě.“

Jekphureder phen
Foto: archiv

Ta le dades phandle andre, bo na kerlas buti. E socialka avla pal amende, terňi rakli diliňi sar talpa, so andre cik pašol. Vičinlas pre daj, hoj o Roma „svý práva znají moc dobře, ale povinnosti neznají!“ Tradňa la da andre buti. Ale e buti sas lachi, e daj kerlas andro bufetos, morlas grati, pira, tepši, sojegaver. Sas lake laches, bo mira da rado dikhenas. Oj hiňi ajsi kovli, lachori, daral te vakerel, na del pale lava. Te lake vareko nalaches phenel, oj na phenel pale. The o gadžija la da rado dikhen.

E daj sas širota. O dad lake muľa, sar uľiľa. Lakeri daj la diňa romeste, pal o dad, sar la da sas dešujekh berš, bo o dad sas andal e barvali fajta. E daj geľa te bešel ke lende, ale na dživlas le dadeha, ta kaj! Sovlas paš e sasvi. Marlas pes la šoukorkiňaha, la sasakera čhaha, ko sovela le dadeskera dake andre angali. Miri baba, le dadeskeri daj, amara da igen rado dikhelas. E daj chudňa te dživel le dadeha ča sar lake sas dešuštar berš. Le dadeske sas dešocho. No a e daj barifa, o dad na. O dad achiľa ciknoro. Ale sas baro lachipen maškar lende. Sar mek dživahas pre Slovensko, ta igen paťivales dživenas. Ta talam vašoda e daj ajsi la džangutňi, darangutňi, bo sas širota.

E daj phirelas te kerel andro foros - oda ča duj kilometri, le čhavoren thoďa e socialka pal o školki, me the duj phrala phirahas andre škola. Trin sas mek ciknore, bo jekh uľiľa pro Čechi. Ale so, te o cikne sas nasvale a našti džanas andre školka? E daj phendä: „Mri čhaj, ač tu khere paš o čhave, me džav andre buti.“ Bo e daj phiravlas khere chabena, knedliki, salami. Na ča joj, sako anelas khere. Dojekh. Mek o gadžija la dake denas buter, bo la rado dikhenas, phenenas: „Le, hin tut but čhave, an le čhave.“ Te e daj na phirdahas andre buti, ta na uľahas chaben. Ta achiľom khere me, ačhuvás paš o čhave, te sas nasvale.

Nakonec otce zavřeli, protože nepracoval. Přišla k nám sociálka, mladá holka, blbá jak necky (dosl. podešev v blátě). Křičela na mámu, že „Cikáni svý práva znají moc dobře, ale povinnosti neznají!“ Poslala matku do práce. Ale práce byla dobrá, máma dělala v bufetu, myla nádobí, hrnce, pekáče, všechno možné. Měla se dobře, protože si jí všichni oblíbili. Je taková mírná, laskavá, bojí se promluvit, neodmlouvá. Když jí někdo řekne něco ošklivého, nehádá se. I gádžovky ji mají rády.

Matka byla sirotek. Otec jí zemřel, sotva se narodila. Její matka ji zaslíbila mému tatínkovi, když jí bylo jedenáct, protože tatínek byl z bohatého rodu. Matka k nim šla bydlet, ale s otcem ještě nežila, kdepak. Spávala u tchýně v posteli. Prala se vždycky se švagrovou, tchýninou dcerou, která z nich bude spát tatínkově matce v náručí. Moje babička, tatínkova matka, měla maminku moc ráda. S otcem začala maminka žít, teprve když jí bylo čtrnáct. Otcí bylo osmnáct. No a maminka ještě vyrostla, otec už ne. Otec zůstal malinký. Ale měli k sobě krásný vztah. Dokud jsme žili na Slovensku, žili spořádaně. Snad proto je maminka taková stydlivá, bázlivá, že byla sirotek.

Matka pracovala ve městě - jen dva kilometry od nás, děti dala sociálka do školky, já a mí dva bratři jsme chodili do školy. Tři byly ještě malí, jeden se dokonce narodil až v Čechách. Ale co, když ti malí onemocněli a nemohli do školky? Maminka řekla: „Zůstaň, holčičko, doma s dětma, já jdu do práce.“ Matka totiž nosila domů jídlo, knedlíky, salámy. Nejen ona, všichni si nosili domů. Každý. Mámě ještě gádžovky dávaly víc, protože ji měly rády, říkaly: „Jen si vezmi, máš hodně dětí, tak vezmi dětem.“ Kdyby matka nechodila do práce, nebylo by jídlo. Tak jsem u dětí musela zůstávat já, když byly nemocné.

Kajča pro Čechi na sas sar khere pre Slovensko. E učitelka delas „neomluvené hodiny“. Vičinde le dades andre škola - bo imar les premukle khere andal e bertena - vičinde les: „Te tiri čhaj na phirela andre škola, ta na chudeha pridavki, čhavengere love!“ Mange akor sas imar dešuduj berš, ale phiravas andre štarto. Somas imar džuvli maškar ola līmale raklora. Igen ladžavas te phirel andre škola! Gadžikanas imar sikhliŕom - jepaš slovenski jepaš čechika - ale th'avka na džanavas, pal soste e učitelka del duma. Ča koda malīšagos man furt bavinlas. E učitelka thovkerlas avri mire „výkresy“ pre „výstava“, phenlas mange: „Ča te tu phirehas andre škola! Šaj aves „malírka“ abo učitelka abo „aranžérka“! Ale sas chochadi! Pre jekh sera šukares ke ma vakerlas, pre aver sera mange pisinda „neomluvené hodiny“, kaj man te den andro d'ecakos.

Jekhvar pre rat ačhila paš amaro kher šinguňiko motoris. Na džanav, sar e daj šaj džanelas, hoj aven pal mande. E daj mange phend'a: „Garuv tut tel o had'os!“ Cirdňom man tel o had'os. Me la da furt šunavas. Na džanavas, soske oda e daj phend'a, ale šund'om la. Avla e sociálka, kodi diliňi rakli, avla e učitelka, avle duj šingune. Kikidavas man kije fala, ale so, te ande rikones! O rikono bašolas pro trestos, cirdelas pes tel o had'os pal mande. Ča kada šund'om, hoj o šinguno phenel: „To nemá cenu! Vylez ven!“ O dad ila tover, kamelas les te daravel abo te murdarel, so me džanav.

„To máte útok na veřejného činitele!“, vičinelas kodi rakli.

E daj rovelas, o čhave gravčine-nas, rovenas, jagatinenas. O dad ča vičinlas: „Murdarava tut, beštijo!“

E učitelka phenelas: „Já chci, aby z vaší holky něco bylo. Když nebude chodit do školy, bude zaostalá jako vy. Dyť se vaše paní neumí ani podepsat!“

Jenže v Čechách to nebylo jako na Slovensku. Učitelka mi dávala neomluvené hodiny. Zavolali tatínka do školy - už byl propuštěný z vězení. Zavolali ho: „Jestli nebude tvoje holka chodit do školy, nebudeš dostávat přídavky na děti. Mně už tenkrát bylo dvánáct, ale chodila jsem do čtvrté třídy. Mezi těmi usmrkánky jsem už byla dospělá. Hrozně jsem se styděla chodit do školy! Gádžovsky už jsem se naučila - napůl slovensky, napůl česky - ale stejně jsem nevěděla, o čem učitelka mluví. Jen to malování mě pořád bavilo. Učitelka pořád dávala moje výkresy na výstavky a říkala mi: „Jen kdybys chodila do školy! Mohla by z tebe být malírka nebo učitelka nebo aranžérka!“ Ale byla to faleš. Na jedné straně ke mně takhle hezky mluvila, na druhé straně mi psala neomluvené hodiny, aby mě dali do děcáku!

Jednou v podvečer zastavilo před domem policejní auto. Nevím, jak mohla matka vědět, že jedou pro mě. Povídá: „Schovej se pod postel!“ Zalezla jsem pod postel. Maminku jsem vždycky poslouchala. Nevěděla jsem, proč to říká, ale poslechla jsem. Vešla sociálka, ta blbá holka, vešla učitelka, vešli dva policajti. Přitiskla jsem se ke stěně, jenže oni s sebou přivedli psa. Ten štěkal jako pomínutý a vlezl za mnou pod postel. Zaslechla jsem, jak policajt říká: „To nemá cenu! Vylez ven!“ Táta popad sekeru, chtěl je postrašit nebo zabít, co já vím.

„To máte útok na veřejného činitele!“ křičela ta holka ze sociálky.

Máma plakala, děti křičely, brečely, nařikaly. A táta křičel: „Zabiju tě, ty bestie!“

Učitelka říkala: „Já chci, aby z vaší holky něco bylo. Když nebude chodit do školy, bude zavostalá jako vy. Dyť se vaše paní ani neumí podepsat!“

E daj džanelas ča križiki te kerel. Me la sikhavavas, ale joj savoro kerlas ľevone vasteha: „Na, mamó, andro pravo vast, andro pravo!“ A joj phenďa: „De man smirom, mri čhaj!“ Na sikhľiľa, ča križiki.

No ajci ajci, cirdne man le pindrestar avri. Me man muterďom andre daratar, sar o rikono bašolas. Sas mange dešuduj berš. Imar na dživavas. Somas muľi. Imar mange sas jekh, so manca keren. E daj peha marlas pal e phuv, le dadeske sas trasta pro vasta. Sar man thovnas andro motoris, o šinguno phučľa, ko malindľa kola tulipani the kola mačhe pre fala. E učitelka phenďa, hoj me, hoj vašoda man kamel te del andro ďecakos, kaj vareso te sikhľuvav avri, te man hin ajso talentos. Me akorestar na ľľom o farbi andro vast. Sar dikhavas o farbi, lelas man o čandľipen.

Le dades dine pale te bešel - „útok na veřejného činitele“. E daj bi miro na birinlas. Pal ma, terneder mandar hin duj phrala. O čhavo na džanel te kerel andro kher, the ladž kada, na. Ta palis the le ciknen ile andro ďecakos, hoj e daj na birinel pal lende pes te starinel. E daj mange palis vakerlas, hoj pes kamelas te umblavel. Čak e baba, le dadeskeri daj, la avľa te daravel andro suno. Akor imar na dživlas e baba. Muľa, sar avľam pro Čechi. Phenďa mira dake andro suno: „So sal diliňi? Hin tut čhavoro, eňa čhon leske, pre kaste ačhela? Te tut umblaveha, chava tut pal o svetos! Tasavava tut! Jekhfeder tut dikhavas maškar savore borija, ta ma ker diliňipen!“

Palis amen kerďa avri andal o ďecaka jekh raňi, so phirelas te chudel pro magnetakos le dadeskere paramisa. Sas lachi, jileskeri sar Romňi. Pisin-kerďa okle arde, pophirdľa la daha ola ďecaki, mukle amen khere. Avľom khere, sas mange dešupandž berš. Chudňom te dživel romeha. O Del man diňa lačhe romes, paťivales, kerel pre ma

Máma uměla jen tři křížky. Učila jsem ji, ale ona všechno dělala levou rukou: „Ne, mami, do pravé ruky, do pravé!“ A ona řikala: „Dej mi pokoj, holka!“ Nenaučila se. Jenom křížky.

No, nakonec mě zpod té postele vytáhli za nohu. Počurala jsem se strachy, jak ten pes štěkal. Bylo mi dvanáct let. Už jsem nežila. Byla jsem mrtvá. Už mi bylo jedno, co se mnou dělají. Maminka sebou mlátila o zem, tatínek měl na rukou želízka. Když mě strkali do auta, zeptal se policajt, kdo maloval ty tulipány a ryby na zdi. Učitelka řekla, že já, že proto mě chce dát do děcáku, abych se něco naučila, když mám takový talent. Od té doby jsem barvičky nevzala do ruky. Když jsem viděla barvy, chtělo se mi zvracet.

Tátu zase zavřeli - za útok na veřejného činitele. Máma to beze mě nezvládala. Ze starších dětí zbývali dva bratři. No ale kluk se neumí starat o domácnost, taky by to byla ostuda, ne? Takže pak vzali do děcáku i ty malé, že se o ně máma nedokáže postarat. Maminka mi pak vyprávěla, že se chtěla oběsit. Ale babička, tatínkova matka, ji přišla ve snu strašit. Tenkrát už babička nežila. Umřela brzy po tom, co jsme přišli do Čech. V tom snu mámě řekla: „Zbláznila ses? Máš dítě, je mu devět měsíců, co s ním bude? Jestli se oběsíš, vlastnoručně tě sprovedím ze světa! Uškrtím tě! Měla jsem tě nejradši ze všech snach, tak neblázni!“

Nakonec nás z děcáků dostala jedna paní, co chodila nahrávat tatínkovy pohádky. Byla hodná, upřímná jako Romka. Psala všude možně, objela s matkou všechny ty děcáky, a tak nás pustili domů. Když jsem přišla domů, bylo mi patnáct. Začala jsem žít s mužem. Bůh mi dal hodného muže, poctivého, vydělává na mě i na děti. Má

buti, pro čhave. Igen rado dikhel la da, the e daj les rado dikhel. Hin amen trin čhave, andre škola phiren, imar džanen buter sar me. Imar som pro than. Ča te mange avel pre godi sa, so predžidilam, kana avlam pro Čechi, furt mange džal andro roviben. Jekhgoreder rovav pal e daj, hoj pes kamla te umblavel, sar ačhila korkori le phraloreha. Sa, so hin lacho andre mande, man sikhada miri daj. Furt phiras pal e daj pal o dad, abo jon phiren ke amende.

moc rád mou maminku, i maminka ho má ráda. Máme tři děti, všechny chodí do školy, už umějí víc než já. Už je všechno v pořádku. Jenom když si vzpomenu, co jsme prožili, když jsme přijeli do Čech, pořád je mi do pláče. Nejvíc pláču kvůli mamince, že se chtěla oběsit, když zůstala sama s bratříčkem. Všechno, co je ve mně dobrého, mi dala matka. Stále chodím k rodičům, anebo oni chodí k nám.

Přeložil Jan Červenka

SUMMARY

I was the eldest daughter

One of the first major events in the life of Šamková, born in 1959, was flooding caused by a heavy rain storm when she was a child. She lived in a village in Slovakia. The Romani quarter had been moved up onto a sandy hilltop after the destruction of WW2. Now the heavy rains washed it away. The authorities decided to move the Roma to the Czech Republic. Each family was sent to a different village there.

Šamková regretted leaving Slovakia, where life was good. They were poor and there was often no work, but no one died of hunger. Her mother, like the other Romani women, each had "their own gadži" (non-Romani woman) who provided food in exchange for domestic chores. The men told tales to entertain their little community. The only bad thing was that many of the men had to go to the Czech Republic for work—or face arrest for social parasitism.

Little Šamková painted tulips and fish on the outside of the little house where they received a one-room apartment in a Czech village. But the move had a demoralizing affect on her father who now

had no audience for his Romani tales. He took up drinking and was imprisoned for not having a job.

At the age of 12, Šamková was embarrassed to be the oldest of her fourth grade classmates. By now she more or less understood Czech, but still had trouble understanding the lessons. Since her mother was the only bread winner, Šamková missed many days of school by having to stay home and care for her younger siblings. One evening the police came by with a dog and, despite her protests and the family's pleading, took her away to a children's shelter. The social worker said this was so that she could develop her talent in painting and "become something." Yet she was so revolted at being torn from her family, that she stopped painting. The authorities then decided her mother could not care for the other children and took them all away.

Her mother, who had herself been an orphan, was so distraught she wanted to hang herself. She was saved only when her mother-in-law came to her in a dream and calmed her. Three years later Šamková and her siblings were allowed to return home. With God's help Šamková married a good Romani man. Her three children are in school and already have a better education than she had.

B. Bollag

Můj Rodina

Můj rodina je krásně bobáda ale já si
sobe nic nedělám. Máma je hodně velká
ale natom ~~me~~ nezabíjí. Můj vlastní táta
neměl a mě se někdy poněm stýskat
někdy bych chtěla aby se krásně vrátil
ale to asi už nepude proto že zemřel
ale i když zemřel mě to nevadí já si
myslím že fuck říje a já ho miluju
a žádnýho nevlastního táta mám mil.
táda ne ne já mám jenom jednoho
vlastního táta a ten už nežije i když
nežije mě to nevadí já ho mám rád.
Máma když můj táta. Říká tak to
mám rád říká na celém světě.
Je to krásně škodas že zemřel a když
já budu řík bych říkal bobáda. Já
uplně nektejím kolikam i zongolím
že můj svojího vlastního táta. Máma
táda celou rodinu ale stě vše rodiny
mám rád jenom Maminku když
me máma táta ~~apod~~ apod maminku
mám moc rád. Máma mi koupí
vše na co si vzpomenu tak to mám

a to díky ~~Mamě~~ mojí milovaný Monice.
Tože asi vše co sem vám chtěla napsat
má díl - nemohu psát proto že se
tady asi rozplácus: Tak zkrátím tože má
rodina a můj přítel.

Moje rodina

Moje rodina není bohatá ani chudá tak stará
maminka se mnoho prací ale později se dostala podpořu,
babička z námi nežijí v rodině, byli na slovensku ale
jezdí se mamí dítat někdy mi něco koupí ale nemám
radost protože mám latinské chytí byli byme rádi kdyby
se k nim vrátili mám ještě dva bráčky Štěpán a Milan
Mikšan je 15 let a Karel je 13 let, já a Štěpán
bydlíme s maminkou a Milan bydlí s tatínkem
a byli by spíše veliční rodi by kdyby jsme byli
pohodlní. Štěpán má svůj bráček Karel má má
milkovku má svůj byt každý v chůvě ale ošle ještě
nemá, maminka si zvolala a má si vodivka se kufinka
manovky se sním ková jak stromádlem ani je a manovkám
mamince to ani nepůde že je chytí bábě, ale mám bábě
chytí polda že nejme vichři pohomade byli by se jsme
má rádi vichři bábě.

Svetislav KOSTIĆ

PŮVOD ROMSKÝCH PŘÍBUZENSKÝCH TERMÍNŮ

Základní termíny pro označení příbuzných osob v romštině jsou staršího - indo-íránského původu. Do této nejstarší vrstvy patří i termíny jako latinské: *māter* (matka), *pater* (otec), *soror* (sestra) aj.; české: *sestra*, *bratr*, *syn*, *dcera*, *snacha* atd., romské *phral* (bratr), *džamutro* (zeť), *sastro* (tchán), *sasvi/sasuj* (tchyně). Pro nejbližší příbuzné (otec, matka, syn, dcera) má romština termíny odvozené z jiných indo-íránských slovních kořenů. Základní příbuzenské termíny se svými variantními tvary se používají téměř ve všech romských dialektech (viz 1). Další termíny jsou výpůjčky z jiných jazyků, se kterými romština byla nebo je v kontaktu. Jsou to termíny označující jak přímé příbuzné: dědeček, babička, vnuk, vnučka, švagr, švagrová, tak spřízněné osoby: kmotr, svak a podobně.

1. Matka - *daj* (*dej*, *de*) je podstatné jméno, které má původ v indo-íránském slovesném kořeni *dhe-dhaj* (*dhajati* = *kojit*, *dojit*) a je příbuzné i se staroslovanským *doiti*, ruským *doit'*, lotyšským *det* (pít mléko z prsou nebo z vemene). Arménsky *diem* znamená totéž (*piji mléko z prsou*).

Romové mají označení pro matku pravděpodobně z perského období svého stěhování, neboť *daj* (matka) má své paralely právě v íránských jazycích, kde označuje především *kojnu* a *chůvu*, ale někde i *matku*. Tak v perštině *daje* znamená matka, *chůva* (a z toho je odvozené *daji* - strýc, bratr matky). Obdobně je to v kurdštině - *dáe* a v osetštině *dejin*, *dejun*. I hindské *dáf* (*chůva*, *kojná*) je perského původu.

Mamo! (matko!, maminko!) je pravděpodobně výpůjčka z některého slovanského jazyka, s kterým Romové byli v kontaktu. Svědčí o tom vokativní ukončení na -o (srovn. český, ale i slovenský tvar!).

Dad (vokativ *dade!* *dado!*) patří svým původem do skupiny slov z takzvané dětské řeči (*Lallwort*), jakými jsou např. i česká pojmenování *táta*, *máma*, *děda*, *baba*. Tento obecný jev je známý ze všech jazyků. V sanskrtu je *táta* také *táta*. Ve skupině íránských jazyků je podobnost s romským termínem nejmarkantnější. Tak např. v pamírštině a šungánštině je otec *dád* nebo *dód*. V hindštině *dádá* znamená dědeček z otcovy strany, zatímco bengálsky je to - *starší bratr*. (Srovnej též ruské *djadja*, *djadjka* - strýček).

Romské *apo!* je výpůjčka z maďarštiny, kde je *apa* - otec.

Pro syna a *dceru* zvláštní označení v romštině není, užívá se slov, která obecně znamenají *chlapec* (*čhavo*) a *dívka* (*čhaj*). Ze sociálního hlediska je pak zajímavé, že tato dvě podstatná jména mohou označovat jen romské děti, syny a dcery, nikoliv neromské. Pro ty jsou termíny: *raklo* a *rakli*. **Čhavo** (mužské dítě, syn) je etymologicky málo průhledné. Spojuje se s prákrtskými slovy *čháva* (mládě), *čhápa* a *sáva* (dítě, chlapec) a s hindským *čhává*, *čhavRá*, márvarským *sáv*, nepálským *čhá-*

va, bihárským *čhává* a ásámským *sáv*, *sává*, která mají tentýž význam. Tato substantiva jsou patrně odvozena od sanskrtského slovesného kořene - *sú*, *su* (*súte*, *sauti*) - porodit. Tvary na *sáv* jsou deriváty uvedeného slovesa, ale u jejich paralel na *čháv*- můžeme dost těžko vysvětlit důvod velké hláskové změny [s] > [čh].

Čhaj je ženský ekvivalent a odvozenina od podstatného jména *čhavo*. Hlávka [o] je typickým ukončením pro podstatná jména mužského rodu, hlávka [i] charakterizuje ženský rod (srovn. též *raklo*, *rakli*). Stejně koncovky charakterizují mužský a ženský rod i v některých dalších západoindických jazycích. Samohlávka [i] na konci slova a před jinou samohlávkou se v romštině mění v [j]. K této změně došlo oslabením a zánikem plynulé samohlásky [v]: *čhavi* > *čhavi* > *čhaji* > *čhai* > *čhaj*/čhaje.

V podstatných jménech **raklo** a **rakli** (neromský chlapec a dívka, syn a dcera) snadno poznáme hindské *laRká* a *laRkí* (téhož významu). Indické cerebrály [D], [R] se ve většině romských dialektů změnily v plynou hlávku [r] a došlo i k metatezi kořenné slabiky: *la-rak*- > *rak-la*. K tomu máme typické romské a západoindické ukončení pro maskulina -o. Hindské *laRká* se odvozuje od sanskrtského podstatného jména *láDaka*, *láDika* - *dítě*, *chlapec* a také *sluha*, které má souvislost se slovesným kořenem *laD*-*la*- hrát si, poskakovat. Dvojí význam chlapec/sluha nás neudivuje, vždyť kašubské a slovinšské *otrok* znamená *dítě*, zatímco v češtině je význam výrazu *otrok* bližší *sluhovi*. Taktéž francouzské *garçon* (*sluha*, *poskok*, *číšník*) má primární význam *chlapec*.

Pro dvojčata se v romštině používá termín **dujore**, což je logicky odvozeno od číslovky *duj* (*dva*) deminutivního sufixu -or a plurálového sufixu -e.

Manžel a **manželka** jsou totéž co *muž* (*člověk*) a *žena* - **rom** a **romni**. *Rom* není etymologicky zcela jednoznačné slovo. Většina autorů se přiklání k názoru, že je odvozeno od indického označení kasty *Dom* (původně kasta hudebníků).

Terno (mladý) a **terni** (mladá) jsou romské výrazy pro *ženicha* a *nevěstu*. Může jít o kalk z některého z kontaktních jazyků, např. na Balkáně, kde se mladý manželský pár těmito přívlastky rovněž označuje. Přídavné jméno *temo/terni* je sanskrtského původu, a to ze slova *taruNa* - mladý.

2. Svým původem jsou nejstarší termíny, které označují bratra (**phral**), sestru (**phen**), zetě (**džamutro**), tchána (**sastro**), tchyni (**sasvi**, **sasuj**) a snachu (**bori**), neboť jsou odvozené přímo ze staroindických označení těchto příbuzenských jmen.

Phral je přímým odrazem sanskrtského *bhrátá*. Zde došlo k následujícím fonologickým změnám:

a) ke ztrátě znělosti kořenného [bh] > [ph], příznačné pro západoindické dialekty, paňdžábí a lahndá, kde *bhrátá* dalo *bhrá* (*p'rá*);

b) k oslabení a cerebralizaci zubného [t] mezi samohláskami; tato změna proběhla už v prákrtech, kde [d] a [t] daly někdy [l], [L] (např. *SátyaváhaNa* <!\s>*Sálaváha-na*); tímto procesem prošlo i slovo *devel* <!\s>*devatá*;

c) k oslabení a zániku koncového [-á]: [á] > [a] > [0], obdobně jako u *de(ve)l* <!\s>*devatá*.

Phen (sestra) má podobný osud. Ze sanskrtského *bhágini* ztrátou [g] vzniklo *bha'iní*. Po ztrátě koncového [-i] a po metatezi aspirace kořenného [bh] vzniklo hindské *bahin*, *bahan*. V západních jazycích - v paňdžábštině, v lahndá a jiných, nedošlo k metatezi, ale k oslabení znělosti dyšného [bh]. Tak vzniklo paňdžábské *bhain*, vyslovované *p'ein*, a romské *phen*.

Bori (snacha) povstalo ze sanskrtského minulého pasivního přičestí slovesa *vah-* (vodit, nosit, vozit) - *voDha*, v ženském rodě *voDhí* ('odvedená' [domů]; samozřejmě do domu ženicha). Indické cerebrální hlásky znělé dávají v romštině zpravidla [r] a změna [v]>[b] není v novoindických jazycích neobvyklá. Vyskytují se ovšem i jiné tvary označující *snachu*, *nevěstu*, a to v sanskrtu *vadhúTí*, v prákrtech *vahuliá* a v sanskrtu i v hindštině *vadhú*. I tu je patrná souvislost se slovesem *vah-*. S ním souvisí i sanskrtské *viváha*, hindské *viváh* (svatba, doslova - odvádění, únos), které se skládá ze slovesné předpony *vi-* (od-, vy-) a zesíleného *kmene váha*. *Toto je základem i pro romské bijav* (svatba). Zde došlo opět ke změně [v] > [b]. Změny proběhly následovně: *viváh* > *vi'áh* > *vjáh* > hindsky *bjáh* > *bjá*, > *bjav* > *bijav*.

Džamutro (zeť) je ze sanskrtského a hindského *džámátá* (kmen *džámátr*). Hindština má oproti romštině i stažený tvar *džamáí* a perskou výpůjčka *dámád*. Sanskrtské a romské slovo se skládají z kořene, jehož významem je buď:

a) *džňá-/džán-* (znát), nebo

b) *džan-* *rodit/plodit*, (srovnej *džanman* - *narození*) a činitelského sufixu *-tar*.

Pro starší výklad původu slova *zeť*, resp. pro a) *džňá-* svědčí balto-slovanské tvary: litevsky *žentas*, a slovansky *zet* (*e* je nosové), odvozené z litevského *žinóti* a slovanského *znát*. Podle toho by *zeť* mělo označovat osobu 'známou', 'příbuzného, kterého rodina poznává', nebo 'uznávaný, přijímaný rodinou'. Pro původ z b) *džan-/gen-* 'rodit/plodit' > 'roditel', 'ploditel' může svědčit latinské *gener*/**gemer* a sanskrtské *džanman* - narození. Řečtina nám poskytuje na věc komplexnější pohled. Tam je *zeť* označován slovem *gambros* (znamená též manžel sestry), snad z **gamos*, a to je ze slovesa *gameó/gamó* - *ženit se*. V nové řečtině stejné sloveso znamená *mít pohlavní styk*. Není vyloučeno, že tento druhý význam byl primární. Když vyloučíme původ slova *džámátr* ze slovesa *džňá-/džán-* (znát), pak zbývají slovesa s významy: *rodit/oplodňovat*, *ženit se*, *mít pohlavní styk*. Je otázkou, který z těchto významů je bližší původnímu významu a který z nich určil vznik termínu *džámátr* a *gambros*.

Pro *rodit/plodit* mají řečtina a latina slovesný kořen *gen-* (řecky *gignomai* a latinsky *gigno*, [g]nascor). Z něj se odvozují termíny *genos* - rod, *genetór* - rodič atd. Odlišnost tohoto kořene od *gameó* (ženit se a podobně) není jenom významový, ale i - jak patrně - v kořenné souhlásce [n] - [m].

Řeckou nevyrovnanost mezi *gameó* a *gambros* by mohla vysvětlit existence sanskrtského kořene - *jabh-* (srovn. slovansky *jebati*) se svými varianty *džabh-/džambh-* a odvozeným podstatným jménem *džambhana* (pohlavní styk, jebání). Na základě toho by pak sanskrtské *džámátr* mohlo být z **džám(bh)atr* a řecká paralela s vloženou hláskou [b] - *gam-b-ros* by mohla vzniknout z původního předpokládaného **gambeó*.

Tím by indické *džámátr* a romské *džamutro* znamenalo z aspektu rodiny dívky, skutečně *ženich, ten který je ženatý a obcuje s jejich dcerou*. Že je už *známý a uznávaný*, to je samozřejmost.

Tchán neboli **sastro** je ze staroindického *švašura*, které je asi z původního *švašura*. Odpovídající označení v jiných indoevropských jazycích jsou patrně ze stejného kořene. Jsou to: latinské *socer*, řecké *hekyros*, slovanské *svekr* (rusky - *svěkor*, srbsky *svekar*), baltské *šėšuras*, germánské *sweher*, *Schwäher*. Toto slovo může být etymologizováno následovně: *sva-* (svůj, vlastní) + *šúra* (hrdina, pán; totéž co řecké *kyrios* [z *kyros* - rozhodná moc]), resp. ve vztahu k nevěstě - 'svůj/můj pán', 'své-mocný'. Obdobně také řecké *he-kyros* < *sve-kyros*. Výskyt hlásky [t] v romském tvaru *sastro* je také vysvětlitelný. Pripomíná činitelské jméno typu *kartr* (činitel), *šastr*

(vladař) nebo příbuzenské *mátr* (matěť) a *pitr* (otec). V indických jazycích slovu *sastro* odpovídají prákrtské *sásura* a hindské *sásrá*.

Ženský protějšek - *švašrúh* - *tchyně* je stejného původu jako *švašura* a má paralely v řeckém *hekyra*, latinském *socrus* a slovanském *svekry* (srovn. ruské *svekróv* a srbské *svekrva*). V práktrech *švašrúh* dalo *sussú* a v hindštině *sás*. Romské tvary jsou *sasvi*, *sasuj*, oba z kořene *švašr-* > *sas-*. K původnímu sufixu *-uh* se přimkl novoindický/romský sufix *-i*, a to konsonantizovalo předcházející *[u]* {*u* > *v*} - *sasu-i* > *sasvi*, nebo se samo konsonantizovalo po *[u]* v *[j]*: *sasu-i* > *sasuj*.

3. Pro některé příbuzenské vztahy, zvláště pokud jde o páry příbuzných osob, nemá romština, obdobně jako i jiné novoindické jazyky, zvláštní slova, nýbrž užívá viceslovních pojmenování.

Pro rodiče se užívá pojmenování složeného ze dvou podstatných jmen (e) *daj* (o) *dad*. Tento jev existuje i v jazycích novoindických, např. v hindštině - *má-báp*, *má-tá pitá* nebo v bengálštině - *mátá-pitá*, *má-bábá*.

Sourozenci, resp. bratři a sestry, se řekne *phrala-pheña*. Hindský ekvivalent je *bháí-bahin* (bratr-sestra), paňdžábský *bhrá-bhain* a bengálský *bháí-bón*.

Uvedli jsme zde výčet hlavních příbuzenských termínů nejstaršího původu, starých výpůjček a kalkovaných pojmenování. O novějších výpůjčkách se zmíníme v příštím čísle.

Poznámka: Indické cerebrály (předopatrové souhlásky) jsou označeny velkými písmeny.

ZUSAMMENFASSUNG

Herkunft bestimmter Verwandtschaftsbezeichnungen im Romanes

Die Bezeichnungen für die allerengsten Familienmitglieder gehen auf indoiranische Wurzeln zurück. *Daj* „Mutter“ kommt wie teils im Persischen aus der indoiranischen Wurzel **dhe-/dhaj-* „säugen“, „melken“, bedeutete also urspr. „Amme“. *Mamo*, das Appellativum für „Mutter“, dürfte slawischen Ursprungs sein. *Dad* „Vater“ stammt aus der Zeit des Verweilens im iranischen Sprachraum und leitet sich wohl von einem Lalwort her. *Čhavo/čhaj* (< \s > *čhavi) „Romajunge“ / „Romamädchen“ hat Bedeutungsparallelen in indischen Dialekten, die *éhává* und *sáva* lauten, welches letztere sich mit Sanskrit *sú/su* „gebären“ erklären lässt. Eine Postulierung von [s] > [éh] wäre aber zu gewagt. *Raklo* „Gadschojunge“ (entsprechend *raklī* „-mädchen“) kommt von Sanskrit *ládaka*, *ládika* „Junge“, „Diener“, was zur Wurzel *laD-/la-* „spielen“ gehört. *Dujoro* „Zwilling“ ist mit dem Bildungssuffix *-or-* von rom. *duj* „zwei“ abgeleitet, rom „Ehemann“ bzw. romñi „Ehefrau“ wird traditionell mit der Kastenbezeichnung Dom verbunden, *terno* (-i) „jung“, „Bräutigam“ („Braut“)

legt eine Lehnübersetzung mit dem aus dem Sanskrit *taruNa* „jung“ entsprungenen Wort nahe.

Eine weitere Wortgruppe lässt sich bis auf indoeuropäisches Gemeingut zurückverfolgen: *Phral* „Bruder“ klar aus Sanskrit *bhrátá*, dazu parallel verlief *pheñ* „Schwester“ aus Sanskrit *bhágini*, sowie *bori* „Schwiegertochter“ aus Sanskrit *voDhi* „(weg)geführt“ (der Wortstamm *vah-* „fahren“, „führen“ war in indischen Dialekten für den mit der Heirat zusammenhängenden Wortschatz produktiv). Sanskrit *džámátá* gab rom. *džamutro* „Schwiegersohn“. Dies kann entweder der Sanskrit-Gruppe *džñá-/džán-* „kennen“ zugeschrieben werden, wie slawische und baltische Entwicklungen nahelegen, oder Sanskrit *džán-* „gebären“, „zeugen“, wie es die griechische oder lateinische Linie fordern würden. Das Griechische bietet noch eine Variante über *gameó* „heiraten“, was sich wieder mit Sanskrit *džabh-/džambh-* „Geschlechtsverkehr haben“ erklären liesse. *Sastro* (bzw. *sasvi*) „Schwiegervater“ („-mutter“) hat sich ergeben aus altind. *švašura*, vermutlich *sva šúra* „sein eigener Herr“ (analog im Griechischen).

Die Benennung von Gruppen im Romani wie *e daj o dad*, wörtl. „die Mutter der Vater“ oder *phrala pheña*, wörtl. „Brüder Schwestern“ folgen dem Altindischen.

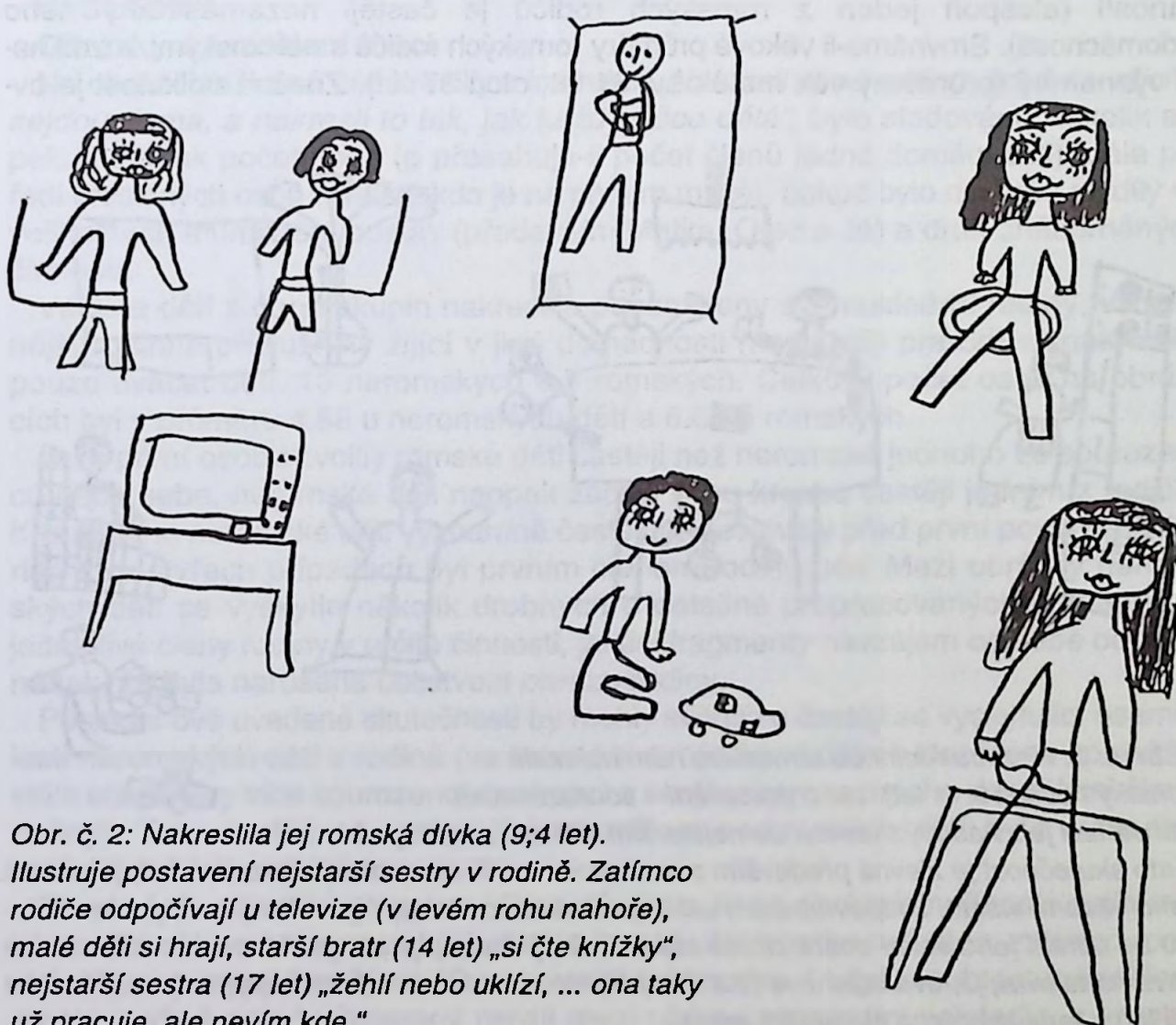
P. Wagner

Lada VIKOVÁ

ROMSKÁ RODINA Z POHLEDU DĚTÍ VE VĚKU 9 - 10 LET

(předběžné výsledky diplomové práce na katedře psychologie FF UK, vedoucí:
Doc. Pavel Říčan, konzultant: Milena Hübschmannová)

K závěrům sociálně psychologického srovnávacího výzkumu romské a neromské rodiny je nutné podotknout, že oba vzorky respondentů (romské i neromské děti ve věku 9-10 let) byly vybrány z rodin žijících v Praze. Výsledky tedy není možné zobecňovat na vesnické či jiné rodiny. Cílem výzkumu bylo doložit obraz současné romské rodiny ve srovnání s rodinou neromskou pouze ve velkoměstě. Sa-

Obr. č. 2: Nakreslila jej romská dívka (9;4 let).
Ilustruje postavení nejstarší sestry v rodině. Zatímco rodiče odpočívají u televize (v levém rohu nahoře), malé děti si hrají, starší bratr (14 let) „si čte knížky“, nejstarší sestra (17 let) „žehlí nebo uklízí, ... ona taky už pracuje, ale nevím kde.“

možřejmě si jsme vědomi bohaté různorodosti jednotlivých sledovaných aspektů v obou skupinách i velmi malé početnosti vzorků. Přesto však některé rysy byly v jednom ze sledovaných vzorků častější než v druhém, popř. se v druhém vůbec ne-vyskytly. Statisticky nejvýznamnější rozdíly nyní předkládáme.

Výzkum probíhal v období od června 1995 do ledna 1996 za spolupráce 10 základních a zvláštních škol z různých pražských obvodů. Rádi bychom poděkovali vedení těchto škol, učitelům a všem dětem za ochotnou spolupráci, bez které by se tento výzkum nemohl uskutečnit.

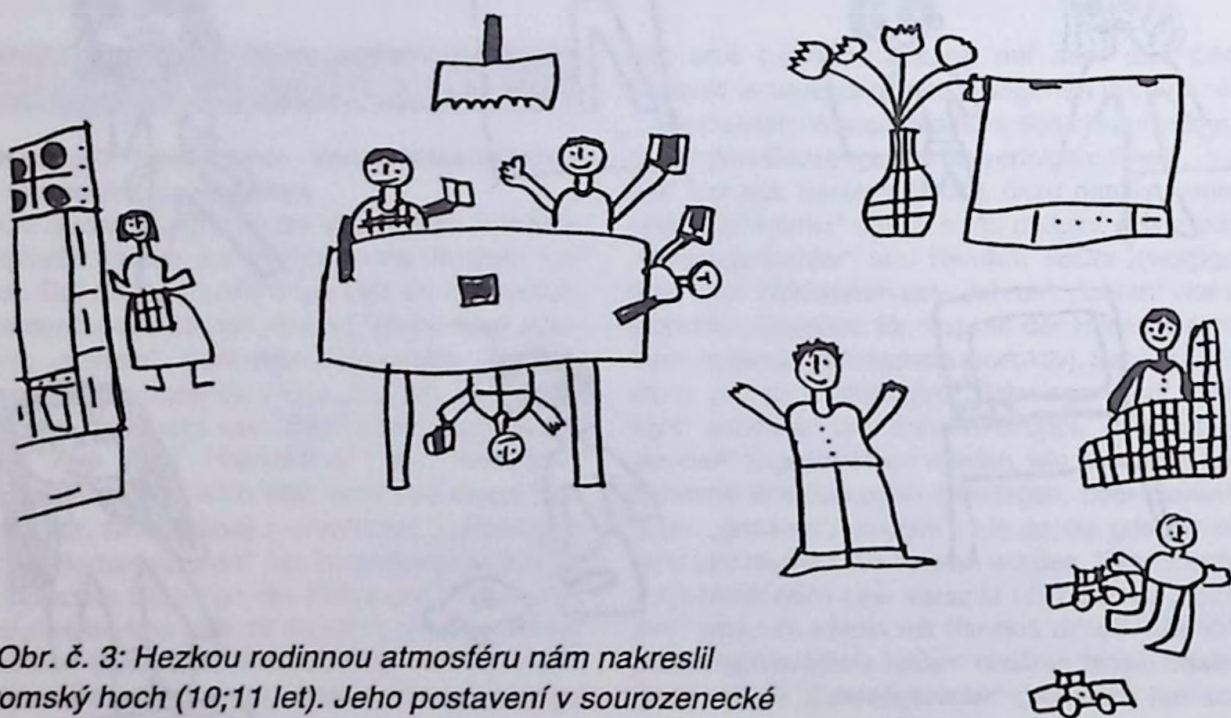
(Pozn.: vzhledem k tomu, že šetření probíhala anonymně, neuvádíme u autorů obrázků jména)

Popis vzorků

Oba vzorky (romské i neromské děti) byly navzájem vyrovnané počtem dětí (50 romských a 50 neromských), zastoupením obou pohlaví (25 dívek a 25 chlapců) i věkem (9-10 let - věková kategorie charakteristická pro 4. ročník základní školy).

Kritériem výběru byl pouze věk dítěte a úplná původní rodina.

Rodiče vybraných dětí se liší především ve stupni dosaženého vzdělání (u romských rodičů převažuje základní vzdělání, u neromských středoškolské) a v zaměstnanosti (alespoň jeden z romských rodičů je častěji nezaměstnaný nebo v domácnosti). Srovnáme-li věkové průměry romských rodičů s neromskými, rozdíl není významný (průměrný věk matek byl 34 let, otců 37 let). Značná odlišnost je ov-

Obr. č. 3: Hezkou rodinnou atmosféru nám nakreslil romský hoch (10;11 let). Jeho postavení v sourozenecké konstelaci je zvlášť významné: Je nejstarším dítětem z pěti synů.

Tato skutečnost je zjevná především z rozhovoru a z Testu rodinných vztahů, kde je patrné jeho vědomí vlastní zodpovědnosti i určité preferovanosti dospělými členy rodiny. Na obrázku se odráží jeho velmi dobré citové zázemí. Svoji kresbu popisuje: Maminka vaří, táta se dívá na televizi, já, dva bráchové (9 a 7 let) a jeden kamarád hrajeme karty, tady stojí brácha (5 let) a tady je brácha malej (2;5 roku).

šem v rozptýlu věku rodičů: Ve skupině romských dětí se vyskytuje více starších i mladších rodičů. Obě skupiny se liší též počtem sourozenců. Průměrný počet dětí v rodině byl ve skupině neromských dětí 2,24, zatímco v romských rodinách 4,78. Opět je zde významně rozdílný rozptyl: Nejvyšší počet dětí byl ve sledovaném vzorku neromských rodin 4 děti, mezi romskými rodinami však 13 (ve třech případech).

Metody výzkumu

Poznatky o pohledu dítěte na jeho rodinu byly získávány hravou, pro dítě zábavnou formou. Byla to jednak modifikovaná verze *Testu rodinných vztahů* autorů Bene a Anthony, dále kresba obrázku rodiny, projektivní způsob zjišťování rozdělení moci v rodině, částečně řízený rozhovor na základě nedokončených vět, *Tři přání* (opět modifikovaná verze) a volba rodiny v případě znovuzrození. Z časových důvodů bylo nutné pořídit z celého rozhovoru zvukový záznam. Celkem jsem nahrála 1890 minut, z nichž bylo přepsáno a zpracováno 900 minut.

Sezení s jedním dítětem trvalo 40-60 minut, obecně bylo sezení s romskými dětmi delší než s dětmi neromskými. Hlavním důvodem je vyšší počet členů nukleární rodiny, přičemž při hře i na obrázku bylo nutné všechny jednotlivé členy rodiny charakterizovat.

VÝSLEDKY

Obrázky a rozdělení moci

Na obrázcích, které děti kreslily s instrukcí „*Nakresli svou rodinu, když se všichni sejdou doma, a nakresli to tak, jak každý něco dělá*“, bylo sledováno několik aspektů: jednak počet osob (a přesahuje-li počet členů jedné domácnosti), dále pořadí kreslených osob (zvláště kdo je na prvním místě), pokud bylo možné i rozdíly ve velikostech a umístění postav (především Matka, Otec a Já) a druh znázorněných činností.

Většina dětí z obou skupin nakreslila pouze členy své nukleární rodiny, vzdálenější rodinné příslušníky žijící v jiné domácnosti (nejčastěji prarodiče) nakreslilo pouze dvacet dětí, 13 neromských a 7 romských. Celkový počet osob na obrázcích byl v průměru 4,88 u neromských dětí a 6,88 u romských.

Jako první osobu zvolily romské děti častěji než neromské jednoho ze sourozenců nebo sebe, neromské děti naopak začaly svou kresbu častěji jedním z rodičů. Kromě toho neromské děti významně častěji vykreslovaly před první postavou interiér a ve čtyřech případech byl prvním členem rodiny pes. Mezi obrázky neromských dětí se vyskytlo několik drobných a detailně propracovaných pohledů na jednotlivé členy rodiny v určité činnosti, jakési fragmenty navzájem od sebe oddělené tak, že byla narušena celistvost obrazu rodiny.

Poslední dvě uvedené skutečnosti by mohly svědčit o častěji se vyskytující osamělosti neromských dětí v rodině (ve srovnání s romskými dětmi, které jsou zpravidla stále obklopeny více sourozenci, bratřenci a sestřenicemi a mnoha dospělými členy rodiny). Tato častěji se vyskytující osamělost neromských dětí byla evidentní i z dalších částí šetření.

Porovnání velikosti a postavení Otce, Matky a Já na obrázcích přineslo zajímavý závěr: Na obrázcích neromských dětí je častěji větší matka než otec, zatímco romské děti prezentují častěji většího otce a menší matku. I když v subtestu rozdělení moci v rodině nebyl významný rozdíl mezi oběma skupinami, výsledky z kresby

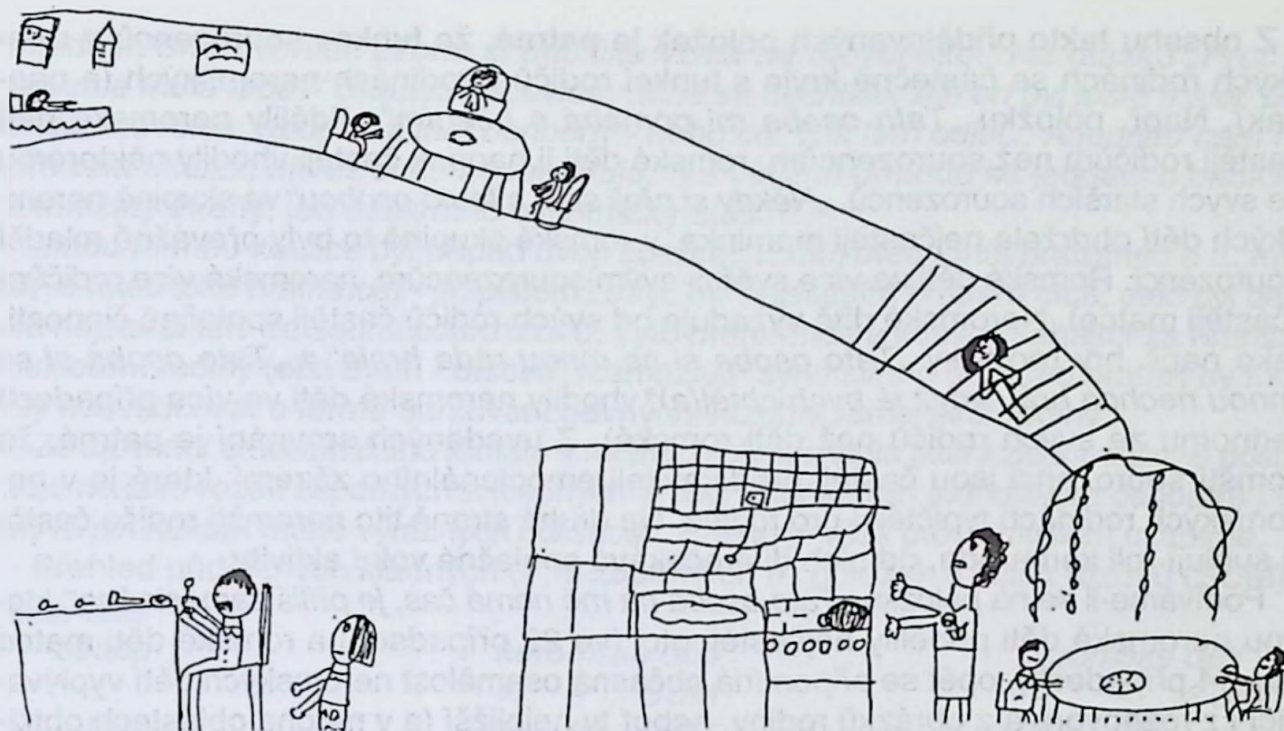
obrázků by mohly podpořit hypotézu, že postavení otce v romské rodině je stále tradičně dominantnější než v rodině neromské. Je ovšem třeba podotknout, že velikost postav mohla být měřena pouze u 70 % obrázků. U ostatních se projevila snaha o řešení perspektivy, letecký pohled do prostoru, příp. sledované osoby nestály vzpřímeně (např. při určité činnosti).

„*Jak každý něco dělá*“ vyjádřilo 60% dětí. Ostatní zdůvodňovaly neplnění úkolu tím, že je to moc těžké. Vyskytly se i nápady typu „*My se zrovna fotíme*“ (dvě romské dívky). Těchto 40% dětí nakreslilo všechny členy rodiny vedle sebe v jedné, popř. ve více řadách. V analýze činností jednotlivých osob není významný rozdíl mezi oběma skupinami. Typické postavení matky je u vařiče (polovina neromských a třetina romských matek), otcové jsou v obou skupinách velmi vzácně v pracovní činnosti, daleko častěji se jedná o odpočinkovou činnost (sledují televizi, čtou noviny). Ač se pracovní činnost otců na obrázcích vyskytla pouze v devíti případech (4 romské a 5 neromských obrázků), je možné konstatovat odlišnost v jejich činnostech: romští otcové opravují a nakupují, neromští pracují u počítače nebo se zabývají jinou činností spojenou se zaměstnáním. Toto srovnání připomíná častěji se vyskytující pracovní přetíženost či - vyjádřeno z pohledu dítěte - zaneprázdněnost neromských rodičů a zvláště otců (viz dále).

Obr. č. 5: Tento výčet rodinných příslušníků se zdaleka nevztahuje pouze na nukleární rodinu, neboť ta sestává pouze ze čtyř osob (matka, otec, bratr ve věku 19 let a dívka 10 let), které

jsou na obrázku vyznačené. Dále jsou to „dva dědové, švagrová táty, pět tet (dvě sestry matky a tři otce) a jeden strýc (bratr otce)“.

Obr. č. 12: Zajímavé řešení prostoru na obrázku vymyslela romská dívka (9;6 let). Umožnila nám pohled do kuchyně, do pokoje i na patro. Autorka je nejmladší z osmi dětí. „Maminka na obrázku vaří, tatínek opravuje, já volám tátu, aby šel jíst, ostatní už sedí u stolu, jedna sestra jde po schodech a jiná sestra spí (přišla z práce).“

Test rodinných vztahů (modifikovaná verze)

Tato hra spočívá v přidělování „dopisů“ s různými obsahy jednotlivým členům rodiny (sem dítě přibírá i prarodiče, bratrance, sestřenice aj.) nebo v zavedení fiktivní postavy Nikdo. Zvolené členy rodiny dítě vybere z obrázkových karet (celkem 50 ks), „dopisy“ jsou malé kartičky (48 ks), na každé z nich je napsaná věta typu „Tato osoba je velmi veselá“. Takto se střídají emoce vycházející a přicházející, kladné a záporné. Respondent dále přiděluje jednotlivým členům rodiny kompetence, preference a jiné doplňkové položky, které mohou poukázat na původce konfliktu.

Při analýze byly sledovány rozdíly mezi oběma skupinami především v přidělování jednotlivých položek (typický adresát) i v celkovém obrazu jednotlivých členů rodiny. Při následujících charakteristikách užíváme místy pro přehlednost následujících zkratk: M (matka), O (otec), J (já), N (nikdo), S (sourozenec) a D (další).

Nejvýznamnější rozdíl mezi romskými a neromskými rodinami, jak je tímto způsobem prezentovaly oba vzorky dětí, byl v postavení sourozenců a rodičů (ve vztahu k dítěti). Již samotný počet „dopisů“, které obdrželi neromští rodiče a sourozenci, se velmi liší od počtů položek adresovaných romským rodičům a sourozencům (viz přehled).

Přehled počtu položek přidělených M,O a S

osoba	neromské děti	romské děti
M	565	424
O	414	396
S	395	715

Z obsahu takto přidělovaných položek je patrné, že funkce sourozenců v romských rodinách se částečně kryje s funkcí rodičů v rodinách neromských (a naopak). Např. položku „*Tato osoba mi pomáhá s učením*“ přidělily neromské děti častěji rodičům než sourozencům, romské děti ji naopak častěji vhodily některému ze svých starších sourozenců. „*Někdy si přeji spát s touto osobou*“ ve skupině neromských dětí obdržela nejčastěji maminka, v romské skupině to byly převážně mladší sourozenci. Romské děti se více svěřují svým sourozencům, neromské více rodičům (častěji matce). Neromské dítě vyžaduje od svých rodičů častěji společné činnosti, jako např. hry (položky „*Tato osoba si se mnou ráda hraje*“ a „*Tato osoba si se mnou nechce hrát, když já bych chtěl(a)*“ vhodily neromské děti ve více případech jednomu ze svých rodičů než děti romské). Z uvedených srovnání je patrné, že romští sourozenci jsou častěji představiteli emocionálního zázemí, které je v neromských rodinách typičtější pro rodiče. Na druhé straně tito neromští rodiče častěji suplují roli kamaráda, od nich dítě očekává společné volní aktivity.

Podíváme-li se na položku „*Tato osoba na mě nemá čas, je příliš zaměstnána*“, kterou neromské děti přidělily nejčastěji otci (ve 22 případech) a romské děti matce (ve 14 případech), opět se připomíná občasná osamělost neromských dětí vyplývající i z rozhovorů a z obrázků rodiny, neboť ty nejbližší (a v mnoha oblastech obtížně nahraditelné) osoby jsou zároveň zaneprázdněné.

Velmi odlišně byly přiřazovány též položky vyjadřující preference rodičů („*Tuto osobu má maminka (/tatínek) nejraději*“ a „*Tuto osobu maminka (/tatínek) moc rozmazuje, všechno jí dovolí*“) a preference přicházející „ke mně“ („*Tato osoba rozmazuje mě*“ a „*Tato osoba mne nepotrestá, i když něco provedu*“). Neromské děti je mnohem častěji (81 položek) než děti romské (23 položek) vhodily do schránky postavy Nikdo.

Ještě důležitější než číselné údaje jsou závěry pozorování ohledně těchto položek. Romské děti tyto položky přijímaly v naprosté většině jako pozitivní emoce, vhadzovaly je do krabiček některých z dětí (Já, Sourozenci nebo i Bratřenci/Sestřenice, v několika případech i jednomu z rodičů - to ovšem méně častěji než neromské děti) bez váhání a s naprostou samozřejmostí, kterou vyjadřovaly svůj postoj „*Tak to má být*.“

Z dětí byly tyto položky přiděleny častěji nejmladšímu dítěti v rodině (8 položek obdrželi synovci nebo neteře dítěte), ovšem poměrně často také nejstaršímu dítěti vůbec (15 položek).

Z rodičovských preferencí přidělily romské děti celkem 88 položek některému ze sourozenců a 64 položek sobě. Naopak neromské děti tyto „dopisy“ přijímaly ve velké většině velmi kriticky, spatřovaly v nich projevy nespravedlivého chování rodičů a často při jejich přidělování některému ze sourozenců byla z komentářů těchto dětí patrná sourozenecká rivalita (např. „*Ten si může dovolit všechno*.“ - proneseno lítostivě).

Z nastíněných výsledků vyplývá, že v romské kultuře (na rozdíl od neromských norem prezentovaných padesáti dětmi z Prahy) preference není tabuizována, utváření koalic dospělý-dítě je poměrně častý a přijímaný model. Do těchto koalic vstupuje ve funkci dospělého výrazně často prarodič (nejčastěji babička dítěte). Dokládá to několik výpovědí romských dětí, které nemohly s určitostí nic říct o svém nejstaším sourozenci, protože „*si ho nechala babička*“. Nebo jinde: „*My jsme bydleli u babičky, a když jsme se stěhovali do Prahy, tak ona (sestra) tam zůstala. Ona už tam byla zvyklá*.“ V jednom zaznamenaném případě se nejednalo o nejstarší dítě, ale o druhého syna, nejstarší syn se účastnil výzkumu a o svém

mladším bratrovi říká: „Toho si babička vzala na Slovensko.“ Na otázku „Proč si nevzala třeba tebe?“ chlapec odpovídá: „Mně se nechtělo. Ale on byl ještě malej. Babička mu řekla: Koupím ti tam bonbóny - nebo co. Tak tam odjel... A jednou nám ho přivezla ukázat, ale už si ho nepamatuju.“ Ve většině případů se jednalo o babičky z matčiny strany, jen dvakrát to byly matky otců.

Jinou formou koalice byl případ dvojí koalice: 1. můj otec - můj bratranec a 2. můj strýc (otec toho bratrance) - já, přičemž strýc byl nejstarším bratrem otce, otec byl druhé nejstarší dítě ze sedmi sourozenců. Tyto preference a koalice sahající za hranice nukleární rodiny (oba bratři - otcové „rozmazlují“ syna svého druhého bratra) by mohly nasvědčovat o formě udržování pevných vazeb v rámci širší rodiny.

Ze srovnání emocionálního klimatu v rodinách obou skupin (který zjednodušeně posuzujeme jako rozdíl záporných a kladných emocí přidělených jednotlivým osobám) vyplývá jen několik méně výrazných odlišností. Přesto je však pro zamyšlení uvádíme.

Přehled přidělených kladných (+) a záporných (-) položek a jejich rozdílů (SUM):

osoba	neromské děti			romské děti		
	+	-	SUM	+	-	SUM
M	79	82	97	126	72	54
O	78	77	1	88	59	29
S	100	154	-54	191	185	6

Obr. č. 14: Nejpočetnější rodinu nám nakreslila romská dívka (10;5 let). Je ze třinácti dětí a na žádného sourozence nezapomněla. Dokonce kromě výčtu osob znázornila i interiér, aby bylo vidět, že jsou všichni doma.

Z výše uvedených údajů vyplývá, že záporné emoce celkově převažují pouze v kartičkách obdržených neromskými sourozenci, což opět svědčí o zmíněné sourozenecké rivalitě, která se ve skupině neromských dětí projevila častěji. Nejvíce pozitivních vazeb přidělily neromské děti svým matkám, romské děti svým sourozencům. Rozdíl mezi romskými a neromskými otci vyplývá z odlišného přiřazování tří položek jednotlivým osobám. Již zmíněný dopis „*Tato osoba na mne nemá čas, je příliš zaměstnána*“ přidělilo otci 22 neromských dětí (romských dětí 8). Pozitivně emocionální položky „*Tato osoba mne často chválí*“ a „*Tato osoba mne má velmi ráda*“ byly u neromských dětí nejčastěji vhozeny do krabičky M, romské děti je přidělily osobám M a O téměř bez rozdílu.

Celkovou atmosféru v rodině je nutné doplnit požadavky rodičů na dítě. Na prvním místě jsou to úspěchy ve škole. Mnohé neromské děti ze sledovaného vzorku jsou finančně odměňovány za dobré známky a v případě neúspěchu musí naopak ze svých úspor zaplatit. Tlak rodičů k dokonalosti jejich dětí v mnoha případech hraničil s únosností, zaznamenán byl dokonce i jeden případ fyzicky týraného dítěte ze skupiny neromských dětí, kde důvodem byly právě neúspěchy ve škole.

Obr. č. 15: Autorkou je romská dívka (10;11 let) z pěti dětí. Maminka s tatínkem jdou z nákupu (tatínek nese tašku, maminka květiny), větší děti (tj. ty, které již chodí do školy) zatím uklízejí, malé děti si hrají.

Celkově pevnější rodičovské řízení v neromských rodinách ovšem s sebou nese i mnohostrannější rozvoj dětí. Vedení k aktivitám, jako je sport, hra na hudební nástroj, skaut aj. se ve skupině romských dětí vyskytl pouze v jednom případě (romský chlapec, který se dva roky učil hře na piano, ovšem již ve třetí třídě této činnosti zanechal a začal se věnovat fotbalu). Ostatní romské děti, pokud měly zkušenosti s podobnými aktivitami jen sporadicky (ze skautu nebo z náboženství organizovaných školou, kde se byly několikrát „podívat“). Vyjimku tvořily romské dětské soubory (z toho dva organizované školou a dva romskými aktivisty). Celkem ovšem několik romských hochů přiznalo, že nejraději tráví svůj volný čas „u automatů“.

Poměrně značný rozdíl mezi romskými a neromskými rodinami je v jejich výraznější orientaci na původní rodinu otce nebo matky.

Svědčí o tom především rozdíly v celkových počtech položek přidělených příbuzným z matčiny a z otcovy strany:

<i>osoba</i>	<i>neromské děti</i>	<i>romské děti</i>
<i>D(M)</i>	252	117
<i>D(O)</i>	113	143
<i>rozdíl</i>	139	- 26

Rozšíříme-li významové pole pojmu patrilokalita a matrilokalita také na tento druh orientace rodiny (rodina dítěte se stýká více s příbuznými jednoho, anebo naopak druhého z rodičů), pak můžeme konstatovat, že romská rodina v Praze je spíše patrilokální, zatímco neromská pražská rodina je častěji matrilokální.

V první části rozhovoru bylo úkolem dětí doplnit nedokončené věty tím, co je napadne. Jedna z nedokončených vět byla „*Naše rodina je hezká v tom, že...*“ a jejím nejčastějším dokončením v obou skupinách byla formulace zabarvená pozitivní emocí (*je hodná, je v ní hodná maminka a hodný tatínek...*). V několika případech z romské skupiny byl kladně hodnocen způsob oblékání (2 hoši) a čistota oblečení a bytu (2 dívky). Toto zdůrazňování čistoty rodiny u romských dětí se opakovalo i na několika obrázcích (viz obr. č. 15). Oba uvedené typy odpovědí (čistota a hezké oblečení) nasvědčují o dalších hodnotách, které mají v romské kultuře vyšší postavení. Děti svými odpověďmi akcentují vyšší status své rodiny.

Znovuzrození

Na otázku „*Představ si, že by ses mohl(a) narodit ještě jednou a mohl(a) by sis vybrat, jestli se narodíš ve stejné, nebo v jiné rodině, jakou rodinu by sis vybral(a)?*“ převážná většina dětí z obou vzorků si zvolila pro potenciální další život opět svou rodinu. Jinou zvolily pouze tři děti (dvě neromské a jedno romské), všechny tři spojovalo velmi špatné emocionální ovzduší v rodině.

Zajímavější jsou ovšem odpovědi na doplňující otázku v případě, že si respondent zvolil svou vlastní rodinu, „*A představ si, že bys mohl(a) na své rodině něco změnit, třeba někoho pozměnit, vyměnit, nebo dokonce vynechat, či naopak přidat někoho dalšího, co bys udělal(a)?*“ Zde naopak většina dětí v obou vzorcích vyjádřila některé požadavky na změny. Na rozdíl od neromských dětí, které si přály především zlepšení ovzduší v rodině (*Aby se u nás nikdo nehádal, aby byla sestra hodnější...*), mezi přáními romských dětí zaznívalo častěji zlepšení sociálně ekonomické situace rodiny: (*Abychom byli bohatší, abychom bydleli v jiném domě, např. s výtahem...*)

Speciální změnu si přálo několik neromských dětí, které zažily smrt některého z prarodičů. Jejich požadavkem bylo prodloužení života zemřelého člena rodiny, popř. aby smrt ve svém životě nezaznamenali vůbec. Takové přání se u romských dětí nevyskytlo, ač se i v jejich vyprávěních smrt některého z členů rodiny často vyskytla.

Důležitým rozdílem je i forma, jakou romské děti o zemřelých hovoří. Při charakterizování těchto osob velmi často užívají přítomného času, např.: „*Jsme pět dětí. Já, Míša, Honza, Monika a Jaroušek, ale ten už umřel. A Míša umřela, když byla ještě miminko.*“ Nebo: „*Dědeček mě má moc rád... On umřel - je to už asi rok.*“ Takový způsob hovoru o zemřelých nebyl u neromských dětí zaznamenán. Patrně to svědčí o tradičním pohledu na smrt v romské kultuře, kde zemřelí jakoby dále žili s rodinou, přicházejí za svými dětmi a jinými příbuznými (např. ve snech). Svět živých a svět mrtvých není striktně oddělen. Navštívení zemřelého se též v několika výpovědích romských dětí vyskytuje: „*K nám chodí dědeček každý den. On měl maminku moc rád*“ (zde se jedná o dědečka z matčiny strany).

Závěr

Z pohledu padesáti romských a padesáti neromských dětí z Prahy vyplynuly rozdíly mezi romskou a neromskou rodinou především v aspektech: početnost rodiny, rozdělení funkcí a rolí, mezisourozenecké vztahy, vztah ke vzdělání a k aktivitám ve volném čase, vztah k preferenci dospělého k určitému dítěti.

SUMMARY

The Romani family from the point of view of 9 and 10 year old children.

The article presents the results of the diploma work of the author, a psychology student at Charles University's Philosophy Faculty. The project examined the attitudes of 100 children living in Prague: 50 Romani and 50 non-Romani, evenly divided between boys and girls. The Romani families had, on average almost five children, more than double that of the non-Romani families.

Several methods were used. A modified version of the Bene and Anthony test of family relations, and drawings representing family members, helped discern the division of power inside the families. Also used were partly directed discussions, unfinished sentences and wishes the children were invited to make about how the children might want to change their families.

The non-Romani children were found to experience solitude much more often. Their parents were in many ways the most emotionally significant people in their lives. The Romani children, on the other hand, were often in the company of siblings or other family members such as cousins. Older siblings often filled the role that parents filled in the non-Romani families. This included playmate and the person who helped the child with homework.

The Romani children tended to believe that it was natural and acceptable that certain of their siblings were the favorites of parents, grand parents, uncles, etc. Sibling rivalry was much more common among the non-Romani children, as were complaints that they were being treated unfairly. Asked what they would change if they could in their families, the non-Romani children wished for better relations and less discord. The Romani children wished for a better economic situation or a better apartment.

B. Bollag

Margita REIZNEROVÁ:

LE DADESKERO BOVORO

**Han šuke phusora,
thov andro bovoru,
ker jagori, pek marik'ori.
Imar čirla na cha'om
marik'li peki pro bovoru.**

**Bovoru, savo miro dad
avri thovelas,
peskere vastenca
la čikaha makhelas,
jilestar koda bovoru kerelas.**

**Andro vasta peske demelas,
sar o bovoru dokerlas.
Asabnaha pre amende vičinelas:
„Čhavale, hanen kaštora,
dikhaha, sar andro bovoru labola!“**

**O dad e lavuta andro vast lelas,
bašavelas, pre daj vičinelas:
„Romñije mirije, han ča kola pa'lenkatar,
so la labarahas.“
Čhivelas la dake, peske the le boveske.**

**Leha peske čirkinelas,
andro bov leske čhivelas.
E jag radoscatar khelelas.
Miro dad baro lavutaris na sas,
a'e le boveske bašavelas.**

Eva Bajgerová

PROŽITEK Z TĚHOTENSTVÍ

Jeden z nejkrásnějších darů přírody pro ženu je, že může - pouze ona a nikdo jiný - přivést na svět to, co je pro rodinu nejvzácnější - dítě. To si žena obvykle uvědomí až s odstupem doby.

Já jsem otěhotněla ve svých 19 letech, v době svých studií v Praze. Otec dítěte byl člověk, kterého jsem milovala, a mám ho ráda doposud. Stal se mým manželem a nejlepším přítelem.

Tehdy jsem dítě chtěla i nechtěla. Pro normální chod rodiny existovalo mnoho překážek. Když jsem se dozvěděla, že jsem těhotná, trochu jsem se trápila, zato ON se zachoval báječně! Měl ohromnou radost a neviděl žádné překážky. Vytvořil atmosféru pohody, takže jsem si nakonec řekla: „Jaký problémy? Vždyť je to nádherný! Já v sobě nosím živé dítě!“

Horší však bylo říct to rodičům. Mámě jsem to řekla - nadšená nebyla, ale otci jsem se to říct neodvážila. Byl to někdo, koho jsme všichni poslouchali a měli před ním respekt. Vážili jsme si ho. Při obědě nebo večeři dostal vždycky jídlo jako první. Tím nám matka dávala najevo, že manžel musí mít respekt. Ohledně vyřízení té zprávy jsem tedy vše přenechala matce.

Otec to však přijal nad očekávání dobře: Přišel za mnou, a že ať si dítě nechám, i kdyby se ON o ně nechtěl postarat.

Podle matky bylo mých 19 let dost vysoký věk na to, abych se vdala. Kdybych tak neučinila, asi bych už zůstala na ocet.

Po celou dobu těhotenství o mě všichni velmi pečovali: Otec mi sháněl ovoce, všechno, na co jsem měla chuť. Nesměla jsem si ublížit, nesměla jsem hlavně nikam spadnout nebo se odřít. Dítě by totiž mohlo mít následky. A hlavně jsem se nesměla dívat na žádné příšery, hady, žáby a podobně, na oheň, povodeň ani jiné živelné pohromy, a to ani v televizi! I takto jsem musela bránit dítě ve svém těle! Nesměla jsem si hrát se zvířaty - dokonce ani pohladit štěně, kotě apod.

Co se týče jídla, od všeho jsem musela ochutnat, i když jsem třeba ani nechtěla. Existuje totiž taková báhorka, že když žena v pozeňnaném stavu neochutná nebo nedostane to, na co má chuť, může „zabahnout“ a po narození dítěte se mu může jevit jizvička nebo znaménko ve tvaru jídla, na které měla těhotná chuť.

Štalo se mi, že jsem v době těhotenství viděla u jedné paní v tašce zavařované červené třešně. Měla jsem na ně chuť, ale nikde je neměli - k dostání byly jen žlutočervené. A já pak měla stále představu, že vidím všude červené!

V těhotenství se zkrátka všechno točilo kolem mne, jen aby se děťátko narodilo zdravé a pěkné.

Potom se přiblížil termín porodu a začaly se objevovat různé rady „zkušených“ žen: „Při porodu zavři oči, aby ti nezčervenaly!“

„Porodní bolesti, to je hrozný! To budeš chtít skákat z okna!“

A to mě provázelo během posledních dnů. Konečně přišel můj čas a ON byl v bundě připraven volat sanitku. V té bundě chodil kolem mé postele v ložnici, kde jsem, hloupá husička, čekala na ty bolesti, „až budu skákat z okna“. Potom přišla matka a na její slova do smrti nezapomenu: „Vždyť ty si klidně ležíš v posteli!“

Hodinu po převozu do porodnice se mi narodila ta nejkrásnější, růžovoučká, bez jediné chybičky a se všemi prstíky na rukách i na nožičkách - holčička!

Eva Bajgerová (nar. 27. 2. 1963 v Ústí nad Labem) i její muž pocházejí z romské rodiny. Autorka vystudovala gymnázium a sociálně právní nástavbu. Pracuje v Poradně pro manželství, rodinu a výzkum mezilidských vztahů v Ústí nad Labem.

Berty ŽIGA

MIRI BIBI E ŠIVO

E Šivo, mra dakeri phureder phen, pejľa andro kartišagos. Oj igen rado bavinlas o karti, nekfeder o filki. Kij'oda pes thovkernas šovdžene. Sar on chude-nas te bavinel, e nena cirdelas andal e žeba avri e čhuri, kajsi cikñori, so pes lake phenelas „mačhori“, demelas la andro skamind, hoj sako te bavinel paťi-vales o karti, te na sthovkerel ñiko o filki ča pre peskere džene, te na ačhen ko-la aver bavipnaskere nange. On bi našadehas e zor bijo trumfi. E Šivo has igen choľamen, te prekhelenas lakeri sera. Daravkerlas len, kole avren, la čuraha: „Mek jekhvar avke bavinena, ta tumen primará kijo stolkos kala mačhoraha!“

Jekhvar pes zgele pale te bavinel kola filki. Bešle pašal o skamind, jekhdženo lendar cirdľa avri tiž e čhuri, aľe kajsi bari. Demadľa la andro ska-mind: „Ta Šivo, davker!“

E Šivo, mra dakeri phureder phen, avľa jekhvar pal e Slovensko Prahate mira dake pro parušagos. Has šukar ješeňa. O khamoro mek delas taťipen. E nena kidľa peske avri pal e daj e guba, „kaj pre miri phen te na bisterav,“ phendľa.

Sar pes o Roma rozdžanas pal o parušagos khere, takoj e Šivo urďa pre peste kodi perzijanovo guba u zaphandľa pes zorales šeleha, pašal e meň prečhiďa la dakeri kabelka, andro vast iľa e paca: „Mre čhe, lidžan man pre štacija kije mašina!“

Avke la iľom, džavas laha le metroha pre štacija. U oj, čori, sar dikhľa e mašina andro metros, džanľa, hoj džala laha dži kije Kaša. Geľlam andre - o vudar pal amende phandľiľa. E Šivo daratar zavičindľa: „La dake andre...! Kaj džaha tu, mro čho, akanak tele?“

Teta Šivo v roce 1989
Foto: E. Žlnayová

Elemír BALÁŽ

MURDARĎI DAJ ZABITÁ MATKA

Sas na sas, mre gule Devla bachtaleja the čačeja, sas jekh čorikano, cikno romano kheroro pro agor andro foros. Odoj bešelas jekh Rom peskera romňaha the le čhavenca. La romňa sas but gondolatos, sar le čhaven sako dīves te del te chal. Sako dīves phirelas pal o gadže, kerlas lenge butī, šulavelas o dvori, čhingelras kašta, rajbinlas lenge u vaš oda la denas te chal, kompiri, aro, ciral vaj šutlo thud. E romňi pes vičinlas Eržika u sas la bare šukar kale bala.

Kecivar avlas e romňi khere pal o gava, o rom la daravkerlas u marlas.

Jekhvar phendā o rom: „Eržo, av, džas andro veš kaštenge.“

Avke gejele so dujdzane u kerđa o rom andro veš bari jag, čhidā la Erža andre u joj labiā.

Kaj odi jag labolas avri, bariā igen šukar ruža. Jekh grofos kerđa bari polovačka le rajenca u odoj dikhľa šukar ruža. Sako raťi, sar chalas, čivlas pre late paňi, te na merel. Sar džalas o grofos te sovel, pro skamind ačhelas but lače chabena. Jepaša ra-
ha avelas avri andal e ruža romňi - Eržika. Oj chalas ole chabenestar, o grofos mukelas. Aver raťi tiž avke is. Le grofos oda meržinlas. Ta trito raťi vartinlas, u sar sas dešuduj ori, ta dikhľa, sar pes e ruža kerel šukara džuvľake. Chudľa la le bare balendar u má la na mukľa. E romňi ačhiľa pale romňake. Sas mek šukareder sar angloder. Avke o grofos la liľa romňake.

Byl nebyl, můj sladký Bože, požehnaný a spravedlivý, na kraji jednoho města stál chudý malý romský domeček. Bydlel v něm jeden Rom se ženou a s dětmi. Žena měla dost starostí, jak dát dětem každý den najíst. Každý den chodila ke gádžům, sloužila jim, zame-tala dvory, štípala dříví, prala jim a do-stávala za to jídlo: brambory, mouku, tvaroh nebo kyselé mléko. Jmenovala se Eržika a měla krásné dlouhé černé vlasy.

Kdykoli se však vrátila z vesnice domů, muž jí udělal žárlivou scénu a zmlátil ji.

Jednou jí povídá: „Eržo, pojd', jde-me do lesa na dříví.“ A tak šli spolu, v lese muž rozdělal veliký oheň, hodil Eržiku do ohně a ona uhořela.

Když oheň dohořel, vyrostla na tom místě překrásná růže. A jeden hra-bě byl s ostatními pány na lovu a uviděl tam krásnou růži. Každý večer, když je-dl, ji zaléval, aby nezahynula. Když šel hrabě spát, zůstalo vždycky na stole spoustu dobrot od večeře. O půlnoci se z růže vynořila žena - Eržika. A ujedla kus jídla, které hrabě nechal. Příští noc tomu bylo zrovna tak. Hraběti to vrtalo hlavou. A tak zůstal třetí noc vzhůru, a jakmile odbilo dvanáct, uviděl, že se růže mění v krásnou ženu. Chytil ji za ty dlouhé vlasy a už ji nepustil. Ze ženy byla zase žena. A byla ještě mnohem krásnější než předtím. Tak si ji vzal hrabě za manželku.

E romňi pes šukares opre urďa u dičholas sar bari raňi. Ale pal o čhave lake sas pharo. Bičhaďa le sluhās pal peskero rom, hoj kampil ko grofos sako d'ives te šulavel e dvora u te čhinel kašta.

Avke o rom phirelas te kerel buťi ko grofos u oj bičhavlas bare zajdi le chabnenca, hoj te jel le čhaven so te chal. Ale o rom bajinlas, hoj so kerďa peskera Eržikaha. Jekhvar, sar na sas o grofos khere, e Eržika pes pre dvora kerďa ajsake, sar sas angl'oda. O rom diňa te denašel pal late, u sar la kamelas te chudel, e romňi pes pale kerďa grofkake. La romňake sas pharo pal o čhave.

Jekhvar gejl'a o grofos pro dugo drom le kočariha, ale o graja pes igen rozdenašle u o grofos pes la kočijaha previsaľiľa tele pal o baro partos u mundard'a pes.

Sar pes e Eržika dodžand'a, so pes ačhiľa le grofoha, ta ľiľa ke peste andre kaštila le čhaven the le romes, mer savoro barvaľipen ačhiľa lake.

Te na mule, dži adadives dživen.

Krásně se oblékla a opravdu vypadala jako hraběnka. Ale po dětech se jí stýskalo. Poslala pro svého muže sluhu, že je u hraběte každý den třeba zamést a našťípat dříví.

A tak chodil Rom každý den pracovat k hraběti a ona posílala domů plné rance jídla, aby měly děti co jíst. Ale muž litoval, co to udělal se svou Eržikou. Jednou, když nebyl hrabě doma, změnila se Eržika tak, že vypadala jako dřív. Muž se za ní rozběhl, ale když ji měl už už chytit, změnila se zpátky v hraběnku. Stýskalo se jí po dětech.

Jednou se hrabě vypravil na dalekou cestu kočárem, koně se nějak rozeběhli a hrabě se s kočárem převrátil, zřítíl se z vysokého svahu a zabil se.

Když se Eržika dozvěděla, co se s hrabětem stalo, vzala k sobě na zámeček děti i muže, protože jí zůstal všechno majetek.

A jestli neumřeli, žijí tam dodnes.

přeložil Jan Červenka

Elemír Baláž se narodil 1.3.1934 v Košicích. Jeho pohnutá autobiografie je otištěna pod názvem „Sar o dživipen džalas“ ve sborníčku KALE RUŽI (Krajské kulturní středisko v Hradci Králové, 1990), který prezentuje v romštině a v češtině ukázky z děl jedenácti romských autorů.

E. Baláž vyrůstal v „cikánské osadě“. V sedmi letech mu zemřela matka. Po válce se otec s osmi dětmi přestěhoval do Čech. Od patnácti let pracoval Elemír na stavbě. Byl negramotný, protože za války neměl příležitost chodit do školy. Číst a psát se naučil teprve jako dospělý. Když vychodil kurzy pro negramotné, učil se dál, aby mohl získat kvalifikovanější profesi. To se mu podařilo. Pracoval prakticky až do důchodu jako jeřábník a bagrista.

Elemír Baláž touží uchovat romskou kulturu, a proto zapisuje (někdy se svou dcerou Olgou) tradiční romské anekdoty, přísloví a příběhy.

*Téma **Murdardī daj** je v romském pohádkovém folkloru velice časté. (Srov. romskou pohádku z Bulharska, zachycenou romským lingvistou Dr. Ch. Kjučukovem a publikovanou v Romano džaniben č.4/1994). Elemír Baláž sám komentoval pohádku takto:*

„Romaňi daj džanel savoro te odmukel angle peskere čhave. Lačhi daj vaš peskere čhave dživel the merel.“

„Romská matka umí kvůli svým dětem vše odpustit. Dobrá matka pro své děti žije i umírá.“

koj so krodā peskera
 Erūbake. Jekrar sar masas
 o groufos kheju e Erūka
 pes pe dvoura pes ~~progrānly~~
 krodā ajpake sar sar
 angloda, o rom pes
 rozdenasja pa late u
 sar la kamna le chuolē
 e romu pes prekrodā pāle
 groufbake. La romnake
 sas phāto pāto čave.

Jekrar gja o groufos le
 pro dugo drom le kočaryha.
 aji o gja pes igen
 rozdenasle u o groufos

4/

pes la kočijata pnerisajja
kyje palo p taio parlos
u mundandā pes.

Sar pes e Evka dočandā
so pes ačija le groufoha
la lija ke pesu andu
kašyla le čaven šu le
romes, mur savuro
lavajipen ačija lake.

Te na mule čadādivre
peske mišto čiven.

Bala'z Elemir.

Výsostná ideová pozice milující a všeodpouštějící obětavé matky není ovšem v tradiční romské kultuře zcela nedotknutelná, a tak si do romského folkloru, pohádkového i písňového, vynutily přístup i ty matky, které se svým jednáním proti posvátnosti mateřské role prohřešily. Typ pohádek, v nichž vystupuje zrádná matka (někdy je to zrádná sestra), je téměř stejně častý jako typ matky-svěťce. Zrádná matka je pochopitelně v pohádce přísně potrestána, čímž je opět důrazně připomenuto všem příslušníkům etnokulturní komunity, jak se má správná matka chovat.

Text Elemíra Baláže je pravopisně upraven. Redakční změny jsou však nepatrné. Pro srovnání otiskujeme dvě poslední stránky jeho rukopisu.

RÉSUMÉ

Mère assassinée

Ce conte de féé raconte l'histoire d'une famille tsigane nombreuse et démunie. Pour nourrir ses enfants, la mère, une très belle femme aux longs cheveux noirs, faisait chaque jour son tour du village: Elle travaillait chez les paysans qui lui donnaient des vivres en récompense de ses services rendus. Mais chaque fois à son retour, son mari avait des crises de jalousie. Une fois, lors d'un accès de jalousie, il l'a jetée dans le feu. A l'endroit où elle a disparu, une superbe rose a fleuri.

Un jour, un comte a vu la rose et l'a tant admirée qu'elle est redevenue femme - plus belle qu'auparavant. Ainsi, le comte l'a épousée. Elle vivait au château, dans le confort et la richesse, comme une vraie comtesse. Pourtant, elle n'avait pas oublié ses enfants et souffrait de leur absence. A chaque occasion, elle leur envoyait à manger.

Après la mort inattendue de son mari, elle appela tous ses enfants, même son ancien mari (auquel elle avait tout pardonné) de venir la rejoindre.

Ce sujet de "mère assassinée" est bien fréquent dans le folklore oral des Roms. L'auteur a commenté le conte par les mots: Une bonne mère tsigane sait tout pardonner à ses enfants. Une bonne mère vit et meurt pour ses enfants.

Pourtant la position d'une mère aimant et pardonnant tout n'est pas tout à fait inébranlable. Ainsi la tradition orale rom est également riche en récits où des mères sont en contradiction avec le modèle sacré de leur rôle. On trouve dans ces contes presque autant de mères perfides que de mères modèles. Il est évident que cette mère perfide est dans les contes sévèrement punie, afin de rappeler énergiquement à tous les membres de la communauté ethno-culturelle, comment une bonne mère devrait se comporter.

HŠ

Peter STOJKA

LA ROMŇAKO THAN ANDO ROMÁNO TÁRŠAŠÁGO

POSTAVENIE ŽENY V SPOLOČENSTVE VALAŠSKÝCH RÓMOV

Pale áver manuš andro románo nípo i romňi-j, savi si te terďol pašaj romeski rig vi ando lášo taj vi ando nasul. Vi kana naj ando trajo maj fontoššo, si te avel vezetime ando románo trajo. Maj fantoššo búťi la romňaki kodi-j, hod' te terejdij le kherestar taj te terejdij le šavourendar. Kodo nad'on báro-j, hod' sar mišto kerel sa, taj inke si te rakhel peske idejo te phírel vi kale romňa, so bešen paša la. La romňako trajo uňivar vi čorro-j, ke valami kor vi akánik si te čourkerlas, hod' t'avel la so te del le šavouren te chan. Či žanav mítej kodo, de so vorbin le phúre Rom, hod' i romňi mindik maj dújto sas ando románo trájo. Taj paša kodo prej la-j intrego pharimo. Kerel maj fontoššo búťi, kana barárel le šavouren, taj voun leg anglunes del le kodo, so o rom náštík del - la dako serelmo. Prindžárav ketsave nípos, ká i romňi barárdas dešujejkhen šavouren, save mišto-j vezetime ando románo sokáši taj le Rom nad'on bečelin le.

Maj inti mejj i romňi-j romňake, si te avel siťárdi peska datar, hod' t'avel vorbáňiko taj godáver, si te žanel te dila-bel, te na aven vorbi pár la le ávre romňendar. Pe kodo, t'avel láši, si te terejdij pár pe, te na avel meláli. Jejkh romňi godáver vorba phenel: *Pala i romňi prindžáres, hod' barválo-j kodo Rom, vaj na.* Kodo phenel, kana pi romňi-j o som-

Dôležitou osobnosťou v rómskej rodine je aj manželka. Tá musí stáť vždy po boku svojho manžela, a to v dobrom i v zlom. I keď v rómskom spoločenskom živote nehrá hlavnú úlohu, je jeho súčasťou. Najdôležitejšou úlohou ženy je, aby sa starala o domácnosť a aby vychovávala deti. Je často až obdivuhodné, ako to všetko zvláda a pritom si ešte nájde čas navštevovať ženy, ktoré bývajú v susedstve. Údel rómskej ženy je občas aj krutý, lebo v minulosti a niekedy aj v súčasnosti musela chodiť kradnúť, aby mala čo dať deťom do úst. Nevie, odkedy to tak je, ale starí Rómovia hovorili, že žena bola v rómskom živote od nepamäti až na druhom mieste. A predsa na nej leží najväčšia ťarcha starosti o rodinu. Hraje najdôležitejšiu úlohu pri výchove detí, pretože len ona im môže dať to, čo im muž dať nemôže - materinskú lásku. Poznám rodiny, kde žena vychovala až jedenásť deťí a všetky sú tak dobre vedené v rómskej tradícii, že si ich všetci vážia.

Avšak skôr než sa žena stane ženou, manželkou, musí byť sama vychovaná svojou matkou. Mala by byť spoločenská a múdra a musí vedieť spievať, aby ju ostatné ženy neohovárali. Aby bola dokonalá, musí dbať tiež o svoj zovňajšok a nesmie chodiť špinavá. Jedno rómske príslovie hovorí: *Podľa ženy poznáš, či je Róm bohatý,*

nakaj taj mišto uravel pe, atunči barválo Rom-i. De kana naj prej la somnakaj taj phírel meláles, atunči naj barválo kodo Rom. Románi romni náštík avel romni adđík, mejk či phiravel dikhlo. Kodo azir, ke o dikhlo sar ká o rom o kolopo. Kodo kerel andá la romňa. Valamikor nás so šol i romni po šejro dikhlo, mejk či anavelas lako sokro te pen taj si te kerlas báro mulatšágo. Akánik már kodo andej Rom či vezetij pe.

Báro bajo-j taj lažavo-j ando románo nípo, kana i romni chochavel peske romes le ávre romesa. Atunči šinel lako rom tejlake lake bal taj kidel latar sa, so prej la sas: o somnakaj, sa. Uñivar šinel pa muj taj kerel lake semno, azir hoď vi maj ángle te na dikhel prej la khonik. Si vi kacave nípora, hoď našavel la ávri anda kher taj bišavel la khejre ká laki dej taj mukel la. Paša kodo tejlake muravel la, šinel la taj vi márel la. Kadej šindi taj márdi romni apal már pháres rakhel peske ávre romes, ke ávera nípora már či dikhen prej la taj phenen: *Kana nás khote láši, či khate č'avla*. Azir si lel pre pe i romni, hoď te na kerel kacave fajlure, ke či kerel feri prej pe o lažavo, de maj but pej romesko nípo.

Kodo skirimo vígzij eka vorbasa: *Si but dada, de feri jejkh dej*.

ZUSAMMENFASSUNG

uche der Vlach-Roma im Raum Nitra Stellung der Frau

Früher war die Hauptaufgabe der Frau außer der Sorge um den Gang des Haushalts und der Erziehung der Kinder auch der Erwerb von Nahrungsmitteln, mitunter auch durch Diebstahl. Sie steht an zweiter Stelle in der Familienhierarchie,

alebo nie. Znamená to, že ak je žena ovešaná zlatom a vyobliekaná, jej muž je bohatý, a keď nenosí žiadne zlaté šperky a nedbá o svoj zovňajšok, jej muž nie je bohatý. Rómska žena nie je ženou, ak nenosí šatku, pretože šatka, podobne ako u mužov klobúk, je symbolom rómstva. Voľakedy si mohla uviazať žena šatku iba vtedy, keď svokor nakúpil pálenku a usporiadal veľkú hostinu. Dnes sa tento obyčaj už nezachováva.

V rómskej rodine je veľkým hriechom a hanbou, keď žena podvedie svojho muža s iným. Keď sa tak stane, jej muž jej ostrihá vlasy a zoberie jej všetko, čo ju zdobilo: zlaté šperky a iné ozdoby. Niekedy jej zohaví tvár ostrým predmetom, aby si ju v budúcnosti nikto viac nevšimol. Sú aj také prípady, že ju muž vyženie z domu späť k svojej matke a opustí ju. Pritom jej ešte ostrihá vlasy, zohaví jej tvár a zbije ju. Takto zohavená a poznačená žena si potom už ťažko nájde inú známosť, pretože ostatné rodiny o ňu nejavia záujem, lebo hovoria: *Keď nebola verná tam, prečo by bola tu?* A preto si musí žena dávať veľký pozor, aby neurobila žiadnu hlúposť a neugalila hanbu nielen na seba, ale predovšetkým na rodinu svojho muža.

Aj tento článok zakončím prísloviem: *Je veľa otcov, ale iba jedna mama*.

hat aber bzgl. Kleider und Äußeres Repräsentationszwecke zu erfüllen („An der Frau erkennt man den Reichtum des Mannes,“). Sie trägt das Kopftuch so wie der Mann den Hut. Als Strafe für Ehebruch kommen das Abschneiden der Haare, Abnehmen sämtlichen Schmucks, Verunstalten des Gesichts oder das Herauswerfen aus der Familie zu ihrer Mutter vor, denn sie brachte Schande über den Mann und seine Familie.

P. Wagner

Aladár KUREJ - výtvarník samouk

ČAR, VEŠA, PHUV - ODA MIRI BACHT TRÁVA, LESY, ZEMĚ - TO JE MOJE ŠTĚSTÍ

Letos 17. dubna oslavil své sedmdesáté narozeniny Aladár Kurej, výtvarník-samouk z Humenného na Slovensku. Ačkoliv měl Aladár od mládí zálibu v obrazech a sochách a sám několikrát zkusil malovat, nikdy se této své lásce nemohl věnovat, protože celý život těžce pracoval. Soustavněji maluje teprve poslední tři čtyři roky, kdy je v důchodu. Jeho obrazy byly ohodnoceny jako nejlepší na krajské výstavě děl insitních výtvarníků.

Nechť o svém životě a tvorbě vypráví Aladár sám. Vybíráme úryvky z mnoha-hodinových rozhovorů, které s ním nahráli na magnetofon studenti romistiky z filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

Miro dad sas buřakero manuš. Sako paraščovin hordinlas love. I20 koruni vaš calo kurko. Čhivlas pro skamind ola love a me sar cikno čhavoro lavas štar pandž koruni a džavas andro kinos le čhavorenca. Jekh Čhindo adaj sas, jov sikhavlas o kinos - deš halere molas o listkos. A me davkerkeravas ole lovendar le čhavage a savore džahas andro kinos.

Kana mange sas ochto berš, o dad muľa. The e daj. Dešuduj čhave ačhile pal o dad. Sa merkerkerde palis andre vojna. Ča jekh phral ačhiľa the jekh cetka, la dakeri phen. Me somas korkoro, žadno fajta-fameľija man na esas. Ciknovarbstar keravas buťi paš o gadžo.

Můj tatínek byl dělník. Každý pátek nosil peníze. 120 korun za celý týden. Hodil peníze na stůl a já jako malý kluk sebral pět korun a šel jsem s dětmi do kina. Byl tu jeden Žid a ten promítal filmy - lístek stál deset halířů. A já ty peníze rozdal mezi děti a všichni jsme šli do kina.

Když mi bylo osm let, táta umřel. A maminka taky. Zůstalo nás dvanáct dětí. A ty pak ve válce všechny pomřely. Zůstal jen jeden bratr a jedna teta, mamčinina sestra. Byl jsem sám, žádná rodina, žádní příbuzní. Odmalička jsem dělal u sedláka.

*Dvě hlavní témata, ke kterým se Aladár Kurej ve svých obrazech znovu a znovu vrací, je příroda a **khera** - domky, romské domky v osadě Podskalka, kde prožil své dětství a mládí. Podskalka u Humenného patřila k největším „cikánským osadám“. Ještě v šedesátých letech tu žilo více než dva tisíce Romů. Donedávna tu fungovala mateřská školka, ve které učila dvacet pět let Aladárova snacha Olga Kurejová, a dodnes je tu romská škola, kde vyučuje Aladárův synovec, pan Michal Kašo, syn jediného bratra, který z Aladárových sourozenců nezemřel jako dítě. Podskalští Romové byli vždycky pyšní, že mají něco, co v jiných osadách není: zvoničku a vlastní hřbitov. Romský hřbitov je skutečně jediný pouze u osady v Podskalce.*

*Aladár Kurej ukazuje svůj obraz.
Foto: Pavel Hroch*

Ajso dživipen sas čirla - na sar kanakes. O Roma bešen as andre ajse kherora, cikne, phagerde, čikatar, valkendar, kaštendar, všelijaka sas, ajse cikne blachi pro verchos, pal o bočki, sas rakimen pro verchi, lemavkerkerde jekhetane, oleha esas o verchi učar-kerkerde, čuřalas andre.

The man ajso kheroro sas. Ker'dom les the miri romňi. Mire vastenca. Korkoro mange sar kařta hordind'om pro phiko, sar čik - valki ker'dom, e romňi pomořinlas. Sokli vimurind'om mange barendar. Ale rařaha avřa strařno burka, baro paňi, o perumos lemařa - e burka čidřa sa tele. Čak o fali ačhile.

Potom dostali Kurejovi podnikový byt od „Kapronky“, kde pracovala Aladřrova řena Jolanka. Dřlala tu ař do penze - vřice neř třicet let. Byt je ovřem ve mřstř, v Humennřm, a Aladřa dodnes nepřestalo srdce třhnout ven, do osady, do řřirody.

Odřa mange feder ulřahas te beřen sar adaj, bo sas man odoj čirikle, sapa man sas odoj, džvirina mange řikeras. Srňki kajse phirnas odoj pal mande. Ajso sap man sas baro, kaj meter ořemdesař. Zmeja. Calo taboris lestar daralas. Dři andal e Kapronka phirenas te dikhen pr'oda sap. O řkolara phirkerkernas te dikhen les. Na kerďa řnikaske řnič, bo me leske e otrava avri mukerkerd'om la suvaha. Me la džvirina řigda na murdaravas. Sem oda džide voda. The on kamen te dživen! Dživ a muk te dživen.

Po vřlce strřvil Aladř osm let v Čechřch. Dostal se tam jako vojřk. Kdyř řřišel na vojnu, neumřl čřst ani psřt. Dostal se do kurzu pro negramotně a břhem řesti nedřl se naučil alespoň elementřrnř řkolnř vřdřnř. Kurz pro negramotně probřhal na mřřnickřm zřmku a zde se Aladř poprvř setkal s tvorbou velkřch mistrů, poprvř v řivotř vlastně vidřl sochy a obrazy.

Na džalas mange andro řero, sar řaj manuř kerel kajso řukariben!

Dřřve byl řivot - ne jako dnes. Romovř bydleli v chatřřch - v takovřch malřch, rozbitřch, z blřta, z nepřle-nřch cihel, ze dřeva, v takovřch všelijakřch, střechy z mřly z takovřch malřch plechů od sudů, ty byly naskřadanř na střechřch a sbitř dohromady. Třm byly střechy zakrytř, takže dovnitř zatřkalo.

I jř mřl takovř domeček. Postavil jsem si ho se svou řenou. Vlastnřma rukama. Sřm jsem si na ramenř nanosil dřvo, hřinu a nadřlal jsem si nepřlenř cihly, řena pomřhala. A podezdřvku jsem si vybudoval z kamenř. Ale jednou v noci přřřla strařnř bouřka, povodeň, uhořil hrom - a ta bouřka mi vřechno pobořla. Zřstaly jen střny.

Tam by mi bylo řp neř tady, protože tam jsem mřl ptřky, hady jsem tam mřl, choval jsem si tam zvřřřtka. Takovř srňky tam za mnou chodily. A mřl jsem obrovskřho hada - no, metr osmdesřt. Zmiji. Celř osada se jř břla. Chodili se na ni dřvat ař z Kapronky. Dřti ze řkoly se na ni chodily dřvat. Nikomu nic neudřlala, protože jsem jř vypustil jed jehlou. Ale zvřřřata jsem nikdy nezabřjel. Vřdyř to jsou takř živř bytosti. Taky chtřj řřt! Řij a nechej řřt.

Neřlo mi do hlavy, jak človřk do-křže vytvořit takovou křasu!

Po nřvratu na Slovensko zařal Aladř Kurej pracovat v zemřdřřskřm druřstvř. Přsl a krmil křřvy. A tuhle přaci dřlal třicet let.

Sas man duj šel the ochtovar-deš gurumňa. Me len kaminás, pasi-nás, o ganajos čhivkerkerkerás, pro furikos vožínás, šečka kerás, fííí, phari buťi sas! Pre mande celo ňilaj na sas bokaŋči-jepaša, ča gumiko ci-racha. Ušťavas trine orendar tosara, bo imar štare orendar avenas te do-šel le gurumňen, ta imar mušinelas savoro žužo te jen. A raťi džavas te soven dešujekh'oratar, ta chockana aňi o renti pal mande tele na čhivás.

Ňila phiravas opre tel o veš le ja-luvkenca. Odoj man sas ajsi chata. Odoj baro šukariben sas. Me le jaluv-ken mukavas, mi čaľon, a ča dikhavas odi priroda! Ča bešes tuke, šunes, sar pachinel, sar šundľol, sar pes čalavel, sar urnisaľon o čirikle, sar e balvajori lokores phirel pal e čar.

Jekhvar arakhľom pro šmeciskos ajse farbi trubkova. A acitonos sas odoj. Andro caklos. Ta me iľom ola far-bi, thoďom andre taška, geľľom opre andre odi chata, so sovás, kana pasi-nás le gurumňen, čhindľom avri ola cha-tatar ajso papundeklos baro, ajso sar deska sas, a phenav: „No ča kerava as-poň jekh obrazis.“ E štetka mange ker-ďom le dzarendar, so strihindľom avri la poratar la gurumňake. Phandkerker-ďom, oleha, le thaveha a chudňom te maľinen. Imar avka jejsos pes chude-las, o pajtra labonas, šukar lole, ker-ďom muršes džuvľaha, sar džan opre eďoha, a palal kerďom romane khero-a. A mange oda šukares geľľa avri!

Měl jsem na starosti dvě stě osmdesát krav. Krmil jsem je, pásł, ky-dal jsem hnůj, vyvážel jsem ho na vozí-ku, připravoval jsem sekanku, fííí, byla to dřina. Celé léto jsem neměl na no-hou polobotky, jenom gumové holiny. Vstával jsem ve tři ráno, protože už ve čtyři hodiny přicházely dojičky a muse-lo být všechno čisté. Večer jsem chodil spát v jedenáct, a tak jsem se kolikrát ani nesvlíkal.

V létě jsem chodil nahoru pod les s jalovičkama. Tam jsem měl takovou chatu. Bylo to tam nádherné. Nechal jsem jalůvky pást a pozoroval jsem příro-du. Sedíš si, cítíš, jak voní, jak zní, jak se hýbe, jak lítají ptáci, jak větříček pole-houčku chodí po trávě.

Jednou jsem našel na smetišti ta-kové barvy v tubičkách. A byl tam taky aceton. V lahvi. Vzal jsem teda ty bar-vy, dal jsem je do tašky a šel nahoru do té chaty, co jsem v ní nocoval, když jsem pásł krávy, vyřízl jsem z chaty tak-o-vý velký kus „papundeklu“, jakoby des-ku, a povídám: „No, udělám aspoň jeden obraz.“ Štětec jsem si vyrobil z chlupů, které jsem vystříhl krávě z ocasu. Svázal jsem je nití a dal jsem se do malování. Přírody se už chytal podzim, listí krásně rudě hořelo, namalo-val jsem muže se ženou, jak stoupají do kopce, a vzadu jsem udělal romské domečky. A moc se mi to povedlo!

V době, kdy Aladár zkoušel své první obrazy, šířila se po romských domác-nostech jakási kolážní výtvarná pandemie: Do barvotisků s hýřivou květenou aristo-kratických zahrad, s idylickými krajinkami a jinými přírodními výjevy se vlepovaly vystřižené fotografie synů vojáků, nastrojených nevěst a ženichů a jiných členů ro-diny. Aladár několik takových obrazů vyrobil, jenomže přírodní pozadí si namalo-val sám. Byly to svým způsobem unikáty, které bohužel nezůstaly uchovány. Potom Aladár na dlouhou dobu s malováním přestal. Onemocněla mu žena a jediný syn Milan měl velké problémy. Ani on sám nebyl zdrav, přesto však stále chodil do práce a dřel jako dříve.

K malování se vrátil teprve před čtyřmi lety, když odešel do důchodu. Prodělal oční operaci a několikrát byl v nemocnici se srdeční slabostí. Když je doma, maluje. Teprve teď může malování věnovat všechn svůj čas. Netvoří rychle. Svě obrazy hluboce prožívá, znovuprožívá své chvíle v přírodě, které se snaží přenést na plátno, prožívá příběhy romských rodin v domečcích Podskalky, k nimž se znovu a znovu vrací.

Na obraze podskalské osady, který kritiky zaujal nejvíce, jsou - tak jako to bylo kdysi v módě - opět vystříhané a nalepené fotografie podskalských Romů, z nichž mnozí už nežijí. Aladár mezi ně včlenil i sám sebe - dokonce dvakrát.

Aladárovým životním přáním je:

...kaj manuš te achaľol, soske les o Del diňa pro svetos. Na vaš oda, kaj te murdarkerkerel, kaj te uštarke-rel pre phuv bijo jilo, bijo vodī, ale kaj te ľikerel oda šukariben, so o Del stvorinda, e priroda, o dživipen.

... aby člověk pochopil, proč ho Bůh přivedl na svět. Ne proto, aby zabíjel, aby dupal zemi bez srdce a bez duše, ale aby opatroval tu krásu, kterou Bůh stvořil, přírodu a život.

MH

Aladárova žena Jolanka se u svého domácího oltáře modlí každý den ráno a večer „Vaš savore manuša“ (za všechny lidi).

Foto: Pavel Hroch

Donald KENRICK

ZTRACENÁ PRINCEZNA*(pohádka Romů Drindari z okolí města Kotel v Bulharsku**a poznámky k jejich dialektu)*

Pohádku mi vyprávěl Ali Kurtev (nar. 1926 v Dobrudži) v roce 1988. V té době pracoval jako dělník v Razgradu. Zaznamenal jsem více jeho příběhů, avšak jako jediný posluchač - vyprávěcí situace tedy nebyla přirozená. Pohádku ZTRACENÁ PRINCEZNA jsem nahrál jednou na MG a podruhé jsem ji znovu zapsal podle vyprávěčova diktátu. Bylo by jistě zajímavé provést srovnání obou verzí - tím se ovšem v této stati nechci zabývat. Uvádím verzi zaznamenanou na MG a doplněnou verzí diktovanou.

Pohádka slouží jako příklad drindarského dialektu, a jako jazykovědný dokument je tedy přeložena víceméně doslova.

Sias na sias ek thagar. Kuda thagar su te kerel? Ušila liski čhaj. Kuda zes parazi sias. Ailu avrial ek vapor. Dikhina u vapor andu deriav. Sourru dikhli-tar. En-palal žala i thagareski čhaj. I rakja su te kerel? Čela pis andar. Kana čhizijas pis andar, phanseilu u dar. Lela i rakja u vapurdžis. Našina. Žana veči. Žankina piski andi khi balkaisti.

Avzis, tajsa u thagar rodila i čha. U thagar čalajla u barabaj. Naši alakhil la. Dujtu zes lela p'askerin. Čerpizila rakija, dela pa čhaki. O sende, ti mui-tar. Ušila ekh čhovrru: „Me ma-alakha, ta čha!“

„Ami sar ma-alakhis la?“

„Ma-keres mangi ekh vapor, ma-des man panža ženi askerin. Me ma-ača lingu kapitai.“

U thagar ušila, kerzia la (i vapor). U kapitai thoila lisku marru, baslada te žal. Su-tu motheila u kapitai? Lis kerla. Aina andi ekhi balkaisti. U kapitai motheila: „Cizi u vapor.“ O večík na mangila te žal piski ko kher. Žala ekh dromisti.

Byl nebyl jeden král. Ten král co udělá? Probudila se (vstala) jeho dcera. Ten den byla přehlídka. Přijela zvenčí loď. Viděli loď na moři. Všichni ji viděli. Vzadu jde královská dcera. To děvče co udělá? Jde dovnitř. Když vešla dovnitř, zavřely se dveře. Vezme tu dívku lodník. Unese ji. Jedou už. Jdou (si) do lesa.

Dnes i příštího dne (zítra) král hledá dceru. Král tluče na buben. Nemůže ji najít. Druhého dne sebere (shromáždí) své vojsko. Nabere pálenku a dává ji na počest dcery. Domnívá se, že zemřela. Povstane romský chlapec. „Já najdu tvou dceru.“

„Ale jak ji najdeš?“

„Uděláš mi loď, dáš mi pět mužů vojáků. Já budu jejich kapitán.“

Král vstal, udělal jí (tu loď). Kapitán si vzal chleba (jídlo) a vyjel. Co povídá kapitán? (Že) to udělá (dokáže). Přijdou do jednoho lesa. Kapitán povídá: „Otočte loď!“ On už se nechce vrátit domů. Vydává se na cestu.

Arakhila ekh kher. Dikhila ekh tendžere, duj-da roja. I raklis motheila: „Ahmed, ačh katka tu te ker amingi chabi. Amen te žas trima te phiras andu balkai te anas trima marru, chabi, te chas te pijas.“ Mukhila ekhi ženis otka te kerel chabi lingi.

Ov lela pis, žala andu balkai. Phirila pis.

Ailu pladnija. Inkila ekh manuš. Eh, u puranu, su ma-kerel? Ušila, phandila lis, i Ahmedus, koda puranu, chala u chabi.

Aila pisli u kaptai, dikhila - chabi nanai. „Eh, ačh, te ačhel ov te kerel chabi.“

Pali naš alakhila u chabi.

Duj zes, tri zes, a kide keras.

U kapitai kana ačhilu-tar te kerel u chabi.

Phadnia ačhilu. Inkilu ek puranu. Sigu ochlia i tendžere.

„Purania, ter tu trima.“

„He.“

Ochlaias u kapitai tendžere. Thodi-tar marru, ta chan. Kana chali-tar, motheila i puraniski: „Purania, marru chalam amin. Trima de mol te pijas.“

U puranu su kerla? Čalaila pu ast i duvaristi. Aili leski mol. Lamadi te pin. Pena mol. U puranu matilut-tar. U kapitai lijas kalači. Čhindias liske enia šere. Čhindias lin phujeti. Kuitak u puranu motheila: „Te sian manuš, čin man mu aver šeru.“

U kaptai motheila: „Mi dej ma ekh drom kerzas. Na kerzas man duj drom.“¹⁾ Kuitak alakhila liske šeresti saranda klučuja. Čhela i klučus i daristi. Phuterla u dara. Sovre saranda dara phuterzias. Ekh dar dikhila, u puranu andar soila, andi ratindi. U aver dar phuterla, alakhia i rakja andar - kiliml kerla.

„Eh, suski aijan katka? Te dikhila tut, ma-chal tut.“

Nachází dům. Vidí stůl a dvě lžice. Povídá chlapci (vojákovi): „Ahmede, zůstaň tu a připrav nám jídlo. My se jdeme trochu projít do lesa, abychom přinesli chleba, jídlo, abychom se najedli a napili.“ Nechal tam jednoho člověka (vojáka), aby připravil jídlo pro ně.

Sebere se, jde do lesa. Prochází se.

Přišlo poledne. Zjevil se (vylezl) nějaký člověk. Eh, ten starý, co bude dělat? Vstal, svázal ho (Ahmeda), ten starý, sní jídlo.

Přišel (si) kapitán. Kouká - jídlo není. „Eh, počkej, ať tamten (druhý voják) udělá jídlo.“

A zase nemohl najít jídlo.

Dva dny, tři dny a takto se děje.

Kapitán, když zůstal, připravuje jídlo.

Poledne nastalo. Objevil se (vystoupil) nějaký stařec. Rychle popadne talíř.

„Starý, počkej chvílku.“

„Jo.“

Vzal kapitán ten talíř. Dali se do jídla. Když se najedli, povídá starému: „Starý, najedli jsme se. Trochu vína bychom se mohli napít.“

Co udělá starý? Udeřil rukou do stěny. Vytrysklo (přišlo) mu víno. Začali pít. Pijou víno. Starý se opil. Kapitán vzal meč. Usekl mu devět hlav. Hodil je na zem. Potom starý povídá: „Jsi-li člověk, usekni mi i další hlavu.“

Kapitán povídá: „Matka mě najednou porodila. Neprodila mě nadvakrát!“¹⁾ Potom najde v jeho hlavě čtyřicet klíčů. Otevírá dveře. Všechny čtyřicet dveří otevřel. Jedny dveře vidí, starý tam leží (spí) v tratolišti krve (v krvích). A další dveře otevírá. Nachází to děvče uvnitř - koberce dělá.

„Eh, proč jsi sem přišel? Když tě uvidí, sežere tě.“

U kapitai motheila: „Me činzim lis.“ I angurči dišarla i rakjaki.

I raki kana dikhijas-tar laki daski angurči, kuitak lena sovrru altaia. Thoina andu vapori sovrru altai.

Kana kapitai su te kerel? Lela pi angurči, thoila opri i penžeristi. Žana veči. Aili paš u dromisti. I rakjaki motheila: „Eh, bisterim mi angurči. Su ma-keras?“

I raki motheila: „Me ma-lia tuki aver angurči.“

Ov na delas kan. U kapitai motheila: „Terin katka. Me ma-ža, te lia i angurči.“

Kana gelu-tar, u vapori gelu-tar. Ov ačhilu-tar. Inkistu opri ki kaikis. Inkila ekh balval. Pelu-tar andu paisti. Ov su te kerel? U pai lela, čhela lis andi ekhi chariati. Aila ekh aver dja-dus, ekh izmius. Arakhila u kapitais, lela lis. Kuitak galzias lis ku kher. Avzis dias lis marru, tajsia dias lis marru. Terilu-tar ekh masek...

Motheila: „Ter, te inkia opre.“

Ekh dar dikhila opre.

U puranu, kana dikhias lis: „Suski rodisa kutka?“

„Sigu te des ma mu purani grastis ti mu puranu kalači!“

Ušila, žala ku deriav. Galdias u puranu u kapitais ku deriav. „Keci zesindi avilian ži katka?“

Ov motheila: „Deš breš phirzimtar.“

„Me akana ma-gala tut andi panži minutindi ku kher.“

Nakhila andi ehki balkais. Lias u kalači. Mangias te činil piski ekh so-pa. O su kerla? Sastu balkai čhindias...

Ušila u grast: „Kici zes phirziantar andu pai?“

Kapitán povídá: „Já ho podřezal.“ Prstýnek (který dostal od krále) ukazuje dívce.

Když dívka viděla prstýnek svého otce, tak bere všechno zlato. Naloží na loď všechno zlato.

Co udělá kapitán? Bere svůj prstýnek, položí ho na okno. Jedou už. Přijeli do půli cesty. Povídá té dívce: „Ech, zapomněl jsem prstýnek. Co máme dělat?“

Dívka povídá: „Já ti vezmu (mám pro tebe) jiný prstýnek.“

On neposlechl. Kapitán povídá: „Počkej tady. Jdu si vzít prstýnek.“

Když odešel, odjela loď. On zůstal. Vystoupil na člun. Strhl se vítr. (Kapitán) padl do vody. Co má dělat? Voda ho vezme, hodí ho do jakési jeskyně. Přšel další děda, nějaký obr. Našel kapitána, sebral ho, odnesl ho domů. Toho dne mu dal najíst (chleba), příštího dne mu dal najíst. (Kapitán) tam zůstal jeden měsíc...

Povídá: „Počkej, půjdu nahoru.“

Jakési dveře uviděl nahoře.

Starý, když ho uviděl: „Co tu hledáš?“

„Hned (rychle) mi dej mého starého koně a můj starý meč.“

Vstal, jde k moři. Odvedl stařec kapitána k moři. „Kolik dní jsi jel až sem?“

On povídá: „Deset let jsem putoval.“

„Já tě teď odnesu domů během pěti minut.“

Přišli do jednoho lesa. Vzal meč, chtěl si uříznout hůl. (On) co udělá? Pokácel celý les. ...

Přichází (vstává) kůň. „Kolik dní jsi putoval po moři?“

POZNÁMKY:

Fonet. poznámka: grafém rr označuje zadopatrové R.

1) Výrazem „mi daj ma ekh drom kerzas, na kerzas ma duj drom“ (matka mne porodila najednou, ne nadvrát) se vyjadřuje odhodlání dokázat obtížné dílo.

„Deš breš phirziam.“

„Phand mi jakha, phand mi enia korruria. Kikizi mu korr.“

Andi panže minutindi ochlajas lis andi kasabati.

Dikhila piski sivamja. Bijav kerala i avre rakliski. U thagar inkila. I rakli inkila. Khizias i askerin. U thagar čarpizila astar pu giuviski či mulu-tar u raklu. Ov-da dikhila, u kapitai, in raki rakija dela astar liske ozisti. Kana avili paš i kapitaisti, i raki rakija te del, vazias te pil rakija. Dikhila i rakli i angurči, irisil i rakli po-pali, kuitak čendila la andu kher, lela trima rat, thoila lisku dumisti.²⁾

O rakli žala, motheila pa daski: „U kapitai ailu. O nani mulu. Že, čendilis.“

Dikhina, vazina u gad. Dikhila ov. Čendila liske arkadašin. U thagar phučila u arkadišin: „Kon alakhias kali čha?“

„U kapitai alakhias.“ Ušila kuitak u thagar: „Keras ekh baru bijav.“ Čendina muzikanci. On otka, amin katka, lingu pheras kera.

„Deset let jsem putoval“.

„Zavaž mi oči, zavaž mi devět šíjí. Drž se pevně mé šíje.“

Za pět minut ho spustil dole ve městě.

Uviděl svou milou. Vdává se za jiného mladíka. Vychází král. Vychází dívka. Shromáždil vojáky (král). Král lije pálenku (k uctění) svého zetě, asi umřel ten chlapec. On kouká (kapitán), ta dívka lije pálenku pro jeho duši. Když přišla ke kapitánovi ta dívka, aby mu dala pálenku, zdvihl (ruku), aby se napil pálenky. Vidí ta holka ten prstýnek, otočí se, potom ji volají do domu, (dívka) vezme trochu krve, dá mu ji na záda.²⁾

Dívka jde, povídá svému otci: „Kapitán přišel. Není mrtvý. Jdi, zavolej ho.“

Koukají, poodhrnul košili. (Král) kouká. Zavolají jeho kamarády, král se ptá jeho kamarádů: „Kdo našel tu holku?“

„Kapitán ji našel.“ A tak král povstal: „Udělejme velkou svatbu!“ Zvou muzikanty. Oni jsou tam a my tady o nich vyprávíme.

Doslovný překlad MH

Vysvětlivky k některým výrazům:

žankin - se v tomto dialektu užívá místo obecně platného ža-, dža- jít, jet

balkai - je přejato z bulharského *balkan* - les, hora

katka - tento, zde, tvar typický pro drindarský kotelský dialekt. Podle této lexikální zvláštnosti jsou někdy DRINDARI nazýváni KATKAŽI.

ast - v jiných dialektech vast ruka

daski - dadeski otci, otce

Výrazy čerpizila, djadus, pladnia, kluč, pares jsou přejaty z bulharštiny.

Výrazy askeri, kalači, kilim, altan, penžere, kaiki, sopa, kasaba, guives, arkadaš jsou přejaty z turečtiny, a to buď přímo, nebo prostřednictvím bulharských nářečí.

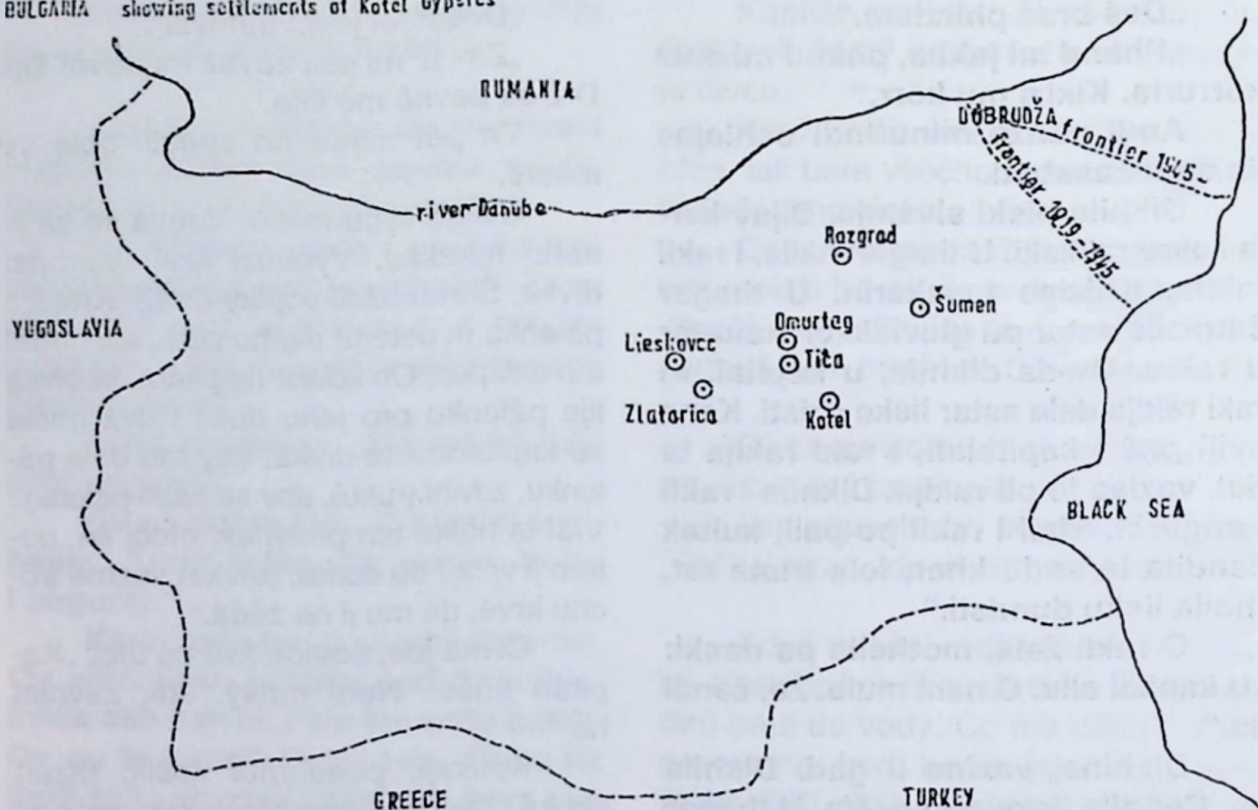
Výraz izmi je z bulharského zmei - had. Vypravěč jej užívá ve významu obr.

Výraz ker- pheras se ve většině dialektů užívá ve významu žertovat, zde však znamená mluvit.

Poznámky k dialektu KOTELSKÝCH DRINDARŮ:

Drindarským dialektem mluví zhruba 6000 Romů žijících převážně v okolí města Kotel na severu Bulharska. Jsou to muslimové, ale užívají méně tureckých slov než pravoslavní Romové z nedalekého Slivenu. DRINDARI se dříve živili čiště-

BULGARIA showing settlements of Kotel Gypsies

ním vlny a jejich skupinový název je údajně odvozen od zvuku, který přístroj na čištění vlny vydává. DRINDARI bylo často chápáno jako pejorativní apelativum, a proto je v současné době nahrazováno zdvořilejším MUZIKANCI.

Dialekt v okolí Kotle byl stručně popsán v minulém století, podrobněji pak na začátku tohoto století Gilliattem-Smithem. Já se jím zabývám od roku 1969. Byl vybrán také do Atlasu Linguarum Europae.

Drindarský dialekt má některé zvláštní fonologické rysy, které sdílí např. s dialektem užívaným v sousedním Slivenu. Tím píše básník Dimiter Golemanov.

Pro fonologický vývoj drindarského dialektu je charakteristická extenzivní palatalizace, která vyvolává změny v následujících souhláskách. To pak má vliv i na morfologii. Jinak fonetický systém konzervuje například všechny čtyři aspiráty (čh, kh, ph, th) a zadopatrové (cerebrální) rr.

Kromě palatalizace došlo k dalšímu fonetickému posunu: e se často mění na i. Avšak toto i palatalizaci předchází souhlásky nevyvolává. Koncové o se mění na u. Následující tabulka ukáže vývojová stadia adjektivních koncovek.

m.	f.	pl.(m.f.)
1. mulo	muli	mule
2. mulo	mui	mule
3. mulu	mui	muli

POZNÁMKY:

2) Význam toho, proč princezna pomazala hrdinovi záda trochou krve, se mi nepodařilo přesně zjistit. Je však pravděpodobné, že tím chtěla prokázat, že kapitán není MULO, duch mrtvého, nýbrž, že je živý. Duchové mrtvých totiž nemohou krváčet. Proto také v dalším zkratkovitě vyprávěném ději vyhmuje král hrdinovi košili a vidí krev, důkaz života.

Palatalizace v drindarském dialektu postoupila dále, než je tomu např. v dialektu na území Srbska:

g - z: vogi, vodī - vozi

k,t - c: loki - loci, tikno - cikno

kh (na začátku slova, následuje-li i) - **čh:** khil - čhil

l - 0: kali (kaļi) - kai

n - 0: trin - tri (nasalizované)

Proces nasalizace progresivně postupuje. Gilliatt-Smith například zaznamenal tvar **karazni**, který je dnes plně nahrazen tvarem **karazi(n)**. Nenasalizované **n** se zachovalo v plurálu adjektiv, např. **sani** (tencí, tenké).

Ke změně **e - i**, **o - u** došlo patrně pod vlivem bulharských nářečí.

Futurum se tvoří částicí **ma-**. Částice **ma-** se obvozuje od slovesa **mangav** (přeji si), podobně jako částice **ka(m)** - běžná v jiných balkánských dialektu romštiny - je odvozená od slovesa **kamav** (chci). Tento způsob tvoření futura se vyvinul pod vlivem řečtiny.

Třebaže komunistický režim zaujímal vůči Romům tvrdou asimilační politiku, hovoří i příslušníci mladé generace **DRINDARŮ** doposud romsky. Politici a kulturní představitelé Romů usilují o standardizaci romštiny a o její zavádění do škol. Tento proces patrně ovlivní současný obraz drindarského dialektu.

Klasifikace

Drindarský dialekt se řadí mezi dialekty neolašské. Drindarové se nikdy nepohybovali na území Rumunska, s výjimkou těch, kteří obývají území Dobrudži při černomořském pobřeží. K nim patří i vypravěč Ali Kurtev. Gilliatt-Smith dále charakterizuje drindarský dialekt jako neolašský dialekt usedlých muslimů. Podle klasifikace romského lingvisty Christo Kjučukova je řazen mezi východobulharské romské dialekty.

Drindarský dialekt v literatuře

V osmdesátých letech minulého století sestavil drindarský slovníček Dr. Caramanos. Byl publikován spolu s výrazy nedrindarskými, sebranými Paspatis, v díle Colocci gli Zingari, Turin 1889. Dílo cituje Gilliatt-Smith v JGLS, 3rd series, VI s. 138 - 140.

Vlastní sběr textů a drindarských výrazů publikoval Bernard Gilliatt-Smith v JGLS (NS) VII s. 260 - 298, dále JGLS (NS) IX s. 80 - 82 a JGLS (3) X s. 76 - 78. Gilliatt-Smith sbíral texty v drindarském dialektu zhruba v roce 1910.

Z roku 1930 pochází sběr bulharského filologa Kreteva. Byl publikován ve sborníku Šejtanova: *Prinos kem govora na sofiskite cigani*, Sofia 1932. Sborník je zmíněn v JGLS (3) XIII s. 168 - 9.

Svůj vlastní sběr z let 1967 - 9 jsem publikoval ve studii: *The Romani dialect of a musician from Razgrad, Ling. Balk. Sofia 1967* a dále ve své doktorské práci předložené na Londýnské universitě v roce 1969 pod názvem *Morphology and Lexicon of the Romani dialect of Kotel*.

SUMMARY

Lost princess (drindari dialect)

There are some 6,000 speakers of this Romani dialect, mainly in Kotel, North-East Bulgaria. The group's traditional name, Drindari, comes from the sound made by the wool carder's mallet. Drindari is a non-Vlax dialect, meaning that speakers have never settled in a Romanian-speaking territory.

The dialect was briefly recorded in the 19th century, and more extensively early this century.

The author has been working on it since 1969. These efforts have helped trace the changes the dialect has undergone: extensive palatization, followed by a vowel shift.

The article presents a traditional tale in the Drindari dialect with a very literal translation into Czech. There are also examples of sound shifts (mostly concerning consonants). One adjective, Mulu (dead), is given in its three recent forms, tracing its historical development.

B. Bollag

Peter STOJKA

PATRÁĎI VELKONOČNÉ SVIATKY

Andej vlašika Rom vi i Patrádĭ báro ínnepo-j. Phenel pe vi kodo, hoď i Patrádĭ le Jejzuškasko prachomo-j. Pale keren pe le báre kinimátura, kinen pe le maj láše ratĭji, náštĭk hibázij ízívo mas taj sa o lášimo savo náštĭk hibázij. Makhen pe ávri le árne, hoď t'aven már kísilime, kana avna le šáve te šoren le šejan. De maj sigmejj i bári Patrádĭ-j, si majinti i Bári paraštuji. Kodo dejs le Rom naj slobodo te chan čikenálo, ke o báro pousto-j, taj si te čumiden le Jejzuškas, vad' žan andi khangejri (le šavoura), vad' khejre (le phúre Rom) len tejjle o svunto kípota taj kadej čumiden les. Ko čumidelas le Jejzuškas maj kíšin (mejj chalas čikenálo), atunči šaj bandol lesko muj taj kodolestar le Rom naďon daran.

Pi Bári Patrádĭ le Rom detehára phíren ká penge nípora (ko bešel lenca ando gav vad' ando fouro) te kesentin le, šoha le Rom či muken peske nípos taj pesko kher šúšo, hoď te žal tar dúr ká pesko nípo. Kado te kerel varesavo nípo, atunči vorbin pár le le ávera Rom taj kodo naj šoha mišto. Kana már opre phírde, le nípos aven tar khejre taj lešin (vad' pen taj chan), kana avna vi len lenge nípora te kesentin.

Majinti, kana inke trajinas amáre papura, sas kacavo sokáši, hoď kerelas pe mesáli, ká maj phúro Rom ando nípo, ká sako, kas sas, anelas anda sako techan vareso taj

U olašských Rómov je Velká noc velkým sviatkom. Hovorí sa tiež, že Velká noc je Kristovým pohrebom. Robia sa veľké nákupy, kupuje sa ten najlepší alkohol, nesmie chýbať chutné mäso a nesmú chýbať ani všetky možné dobroty. Maľujú sa vajíčka, aby boli pripravené, keď prídu chlapci polievať dievčatá. Ale skôr než nastane Velká noc, musí prísť Veľký piatok. V tento deň nesmú naši ľudia jesť nič masťné, postia sa až dovtedy, než pobozkajú Ježiša Krista, a to buď v kostole (skôr deti), alebo doma (staršie osoby), kde sa zvesí zo steny svätý obrázok, ktorý všetci pobozkajú. Kto by jedol masťné jedlo skôr, než pobozká Ježiša Krista, mohla by sa mu skriviť tvár, a toho sa Rómovia veľmi obávajú.

V deň Velkej noci dopoludnia navštevujú Rómovia svojich príbuzných (tých, čo bývajú s nimi v osade alebo v meste), aby im zavínšovali. Nikdy však neopúšťajú svoju rodinu a svoj dom kvôli návšteve vzdialenej rodiny. Keby sa niekto niečoho podobného dopustil, hneď by ho všetci ostatní ohovárali, a to nie je dobre. Keď už ponavštevovali svojich príbuzných, prichádzajú domov a čakajú (pritom pijú a hodiajú), kedy im prídu zavínšovať ich príbuzní.

Voľakedy, keď ešte žili naši dedovia, bol taký zvyk, že na Veľkú noc sa pripravil u najstaršieho člena rodiny spoločný stôl, na ktorý každý, kto mohol, prispel jedlom alebo pitím. Bol to pekný zvyk a ostatní Rómovia o takejto

mol taj raťija. Kodo naďon šukáres
sas taj ávera Rom kodo phenenas,
hoď kodo nípo naďon kamel pe.

Pi Cigni Patrádĭ lošal sako cig-
no románo šavouro, ke žanel, hoď
kodo dĕjs šaj roden penge láše lou-
ve. Majinti phíren opre le nípos,
t'apal khetánes phíren pa gav kále
gáže te šorkeren, t'apal sako phenel,
hoď keťĭi rodas. Kále románe šavou-
ra šoha či rakhna páji (kále phúre
ouva), feri parfiňi, so mišto sagolij.
Kana már palaj ínnepora-j, sako nípo
lošal kodoleske, hoď le ínnepora re-
sle sástes taj bachtáles.

O románo kesentimo pi Patrádĭ

Bachtáli detehárin!
Te resen kadi bári Patrádĭ
ande bute beršende
zourasa, bachtása
maj láše moudosa
sar akánik,
sastimasa, louvenca
taj lungone trajosa
te resen la.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Osterfeiertage

Am Karfreitag wird gefastet, bis Jesu Bildnis ge-
küßt wurde, Festvorbereitungen werden getroffen.
Am Vormittag des Ostersonntag werden Ver-
wandte in der Umgebung besucht, am Nachmittag
findet ein großes Fest mit erlesenen (alkoholi-
schen) Getränken und Speisen statt, früher

rodine hovorili, že jej členovia spolu
veľmi dobre nažívajú.

Na Veľkonočný pondelok sa teší
každý malý rómsky chlapec, pretože
vie, že v tento deň si môže zarobiť pek-
né peniaze. Najskôr (chlapci) ponavšte-
vujú svoju rodinu, potom chodia
spoločne po dedine šibať ku gádzom
a nakoniec sa každý chváli tým, koľko
zarobil. Rómski chlapci nikdy nepolie-
vajú vodou (a keď, iba tí starší), ale len
príjemnými voňavkami. Po sviatkoch je
každá rómska rodina rada, že sa sviatky
vydarili a že ich všetci prežili v zdraví
a spokojnosti.

Olašský vinš na Veľkú noc

Dobré ráno!
Aby ste túto Veľkú noc
prežívali ešte veľa rokov
v plnej sile a šťastí,
lepšie
než doteraz,
v zdraví, pri peniazoch,
aby ste ju prežívali
po celý dlhý život.

hauptsächlich beim Ältesten in der Sippe. Am
Ostermontag gehen die männlichen Jugendlichen
zu den Roma und ins Dorf, um ledige Mädchen mit
einer geflochtenen und geschmückten Weidenrute
zu schlagen und sie mit (wohlriechendem) Wasser
zu übergießen und dafür bemalte Eier, Schnaps
oder Geld einzusammeln [ein unter Slowaken übli-
cher Osterbrauch, Anm. des Übersetzers].

P. Wagner

RECENZE ANOTACE

DAVIDOVÁ Eva - ŽIŽKA Jan

ROMANE GILA - ROMSKÉ PÍSNĚ

*Pražské kulturní středisko a Ústřední
dům železničářů, Praha 1990, (ne-
stránkováno, 50 písní, 3 fotografie)*

Ve stručné předmluvě podávají spoluautoři zpěvníčku svou kategoriza-
ci romského písňového folkloru. Česká
předmluva je stručně sumarizována
v angličtině. Zpěvník je rozdělen do 4
oddílů: I. tradiční písně pomalé, II. tra-
diční písně rytmické, taneční, III. nověj-
ší tvorba vycházející z tradiční melodi-
ky, IV. nová tvorba (melodicky
i obsahově).

Zpěvníček odpovídá základním
folkloristickým požadavkům: U většiny
písní je uvedeno jméno zpěváka (zpě-
váků), případně místo, kde byla píseň
nahrána. Datum záznamu chybí. Při
přepisu textů je užito standardního pra-
vopisu, někde jsou zachovány dialektní
odchyly.

Notový záznam neuvádí kytarové
akordy (což je spíše jeho pozitivum),
avšak charakterizuje tempo zpěvu.
Ve zpěvníku se vyskytují převážně pís-
ně zpívané mezi slovenskými Ro-
my, ale je zde i několik písní olaš-
ských. Překlad původních textů má
charakter informativního převodu do
decentní češtiny.

T. Máňková

DJURIĆ Rajko

ROMA UND SINTI IM SPIEGEL DER DEUTSCHEN LITERATUR

*Studien zur Tsiganologie und Folkloris-
tik, sv. 13,*

Peter Lang Verlag, Frankfurt, 274 str.

„Přispěli nějak spisovatelé, jako
Goethe, Eichendorff a Rinserová, k posí-
lení předsudků vůči Romům a Sintům
v Německu?“ Tato otázka je námětem
Djurićovy studie „Romové a Sintové
v zrcadle německé literatury“, která vy-
šla v roce 1995 ve shora uvedeném na-
kladatelství a která je doplněna historic-
kým úvodem z pera kulturního
antropologa Joachima S. Hohmanna.

Za literaturu považuje R. Djurić,
romský sociolog původem z Bělehradu,
jen literaturu „vysokou“, uznávanou kriti-
ky. Literatuře brakové nevěnuje pozor-
nost. Ve své socioliterárněkritické úvaze
reprodukuje literární texty nebo vybírá
podrobné citace, aniž by se přitom snažil
jakkoli předem ovlivnit čtenářovo kultur-
ně-historické vnímání. Jeho esej tedy
připomíná jakousi čítanku, která pone-
chává na čtenáři, aby si utvořil svůj vlast-
ní názor.

Romskou poezií se inspirovala již
německá národní literatura 15. a 16. sto-
letí. Cikáni - podle Djuriće raději Romové
a Sintové - hrají do jisté míry důležitou
úlohu jak ve středověkých masopustních
fraškách (jako např. v „Rockenstuben“
Hanse Sachse), tak v barokních romá-

nech (jako např. „Dobrodružný Simplicius Simplicissimus“ Hanse Jakoba Christoffela von Grimmelshausena). Do popředí děje se pak Cikánka jménem Lebuschka dostává poprvé v roce 1620 v Grimmelshausenově knize „Lebensbeschreibung der Erzbetrügerin und Landstörzerin Courasche“ (do češtiny přeložené jako „Poběhlice Kuráž“), která se později stala předlohou Brechtova dramatu „Matka Kuráž a její děti“.

Rovněž osvícenský básník a prozaik Christoph Martin Wieland si zvolil jako ústřední postavu svého románu „Dobrodružství Dona Silvia Rosalvy“ starou hrbatou Cikánku. Romové (Sintiové) se poměrně často vyskytují i v dílech Goethových. Do popředí děje se dostali např. v divadelní hře „Goetz von Berlichingen“, jakož i v básních „Ilmenau“ a „Mlynářčina lítost“.

Básníkům romantismu pak motiv svobodmilovného, s přírodou spjatého, ale i bezprávného lidu přichází jako na zavolanou. V době předbřeznové (do r. 1848), v období realismu a v literárních proudech 20. století, tj. v období industrializace, se Romové (Sinti) dostávají do zomého úhlu spisovatelů řidčeji, zato se o ně začínají zajímat novináři. Jako příklad uvádí Djurić Kischovu reportáž z Ruska „Cikáni všech zemí, spojte se!“

Po 2. světové válce se s tragickými osudy Romů (Sintiů) v období diktatury i demokracie vypořádávají Günter Grass, Christoph Hein, a zejména pak Luise Rinserová.

Zatímco v jiných evropských literaturách byli Romové (Sintiové) jakýmsi symbolem hudby a tance, lásky a svobody - krásným příkladem zde může být kniha poezie „Romancero Gitano“ Garcíi Lorky -, literatura německá hovoří spíše o neznámých cizincích, jež obestírá cosi mystického a ďábelského. Takovýto literární obraz a jeho důsledky německá literární kritika podle Rajka Djuriće doposud vědomě ignorovala.

Rajko Djurić, nar. 1947 v Malo Orašie, je předsedou Romani Union i romského PEN-klubu. Vlastní oblastí zájmu známého sociologa, spisovatele a básníka jsou současné dějiny Jugoslávie a romská literatura. Rajko Djurić, jak sám zdůrazňuje, „patří romskému národu“. Do roku 1991 žil v Bělehradě, pak emigroval do Berlína, kde žije doposud.

Autor recenze Markus Pape, překlad HŠ

HÜBSCHMANNOVÁ Milena

AMARI ABECEDA - NAŠA ABECEDA

1. vyd., Ministerstvo školstva Slovenskej republiky, Goldpress Publisher, Bratislava 1995, il. Ľuba Končeková-Veselá, graf. úprava Mária Štěpková-Vrtiaková, romský text v slovenském překladu, 64 str.

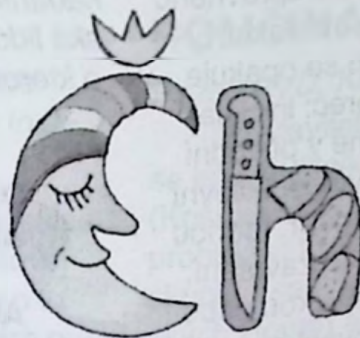
V této útlé, na první pohled radostné knížce se podařilo autorce, známé pražské romistce, harmonicky skloubit nejpodstatnější složky metodické pomůcky tak, aby mohla být úspěšně využívána v praxi.

Při jejím sestavování čerpala z osobní zkušenosti dítěte s „První knihou“, čítankou, s jejíž pomocí zvládla a rozvinula vlastní schopnost samostatné četby (viz autorčin doslov). Především však vycházela z hlubokých znalostí zákonitostí romského jazyka a z porozumění pro odlišnosti ve způsobu života jeho uživatelů - Romů samotných.

V souznění s tímto pojetím postupovala i ilustrátorka Ľuba Končeková, která v jasně barevném a realistickém vyobrazení postihla typické momenty a situace v životě romského dítěte.

V posloupnosti témat daných romským abecedním pořádkem se rozvíjí vynalézavá hra založená na principu

Čh čh

Čh čh

Čhin, čhurije, maro,
baro som bokhalo,
chava maro, paše thud,
čhin, čhurije, mangav tut.

Ján Horváth

Odkroj mi nožíček chleba,
mám veľký hlad.
Najem sa chleba a mlieka,
krájaj nožíček, prosím ťa.

e čham líce
o čhama líca
e čhib jazyk
o čhora fúzy
o čhon mesiac
e čhuri nôž

o raklo nerómsky chlapec
e rakli nerómske dievča

o čhavo rómsky chlapec
e čhaj rómske dievča

▼ Savi angluňi l'itera hin aver?
Ktoré začiatkové písmeno je iné?

čhuri	čhon	čercheň	čhib	čhaj
nôž	mesiac	hviezda	jazyk	dievča

??? Hin man ajso phral,
so duj kurke barol,
duj kurke cikňol. NOHČ O

Mám brata, ktorý dva týždne rastie
a dva týždne sa zmešuje. CAISEM

zvídavého nalézání smyslu a správného řešení zadání. Ve stakatu minilekcí vymezených počtem písmen se opakuje následující skladebný vzorec: iniciála, příslušné heslo zpracované v původní básničce, hádanka, odpovídající slovní zásoba, rozvinutí tématu (např. formou komiksového seriálu) a jeho završení, ať už vhodnou lidovou písničkou nebo kratší pohádkou či doplňovačkou.

Za neustálého dotírání grafických obměn tisku, které podněcují čtenářovu pozornost využitím známých faktorů ovlivňujících jeho podvědomí, je odstartován proces uvědomování si a pojmenovávání věcí, dějů a jevů známých doposud jen z roviny reálného světa.

Příručka je určena malým i větším romským čtenářům, kteří si již osvojili základní čtenářské schopnosti ve slovenštině. Tato dovednost by se pod vedením pedagoga (ovládajícího alespoň částečně východoslovenské nářečí romštiny a jeho pravopisná pravidla) mohla promítnout do zdárného zvládnutí čtení i psaní romského textu. Posílená čtenářská pozice by se ve zpětné vazbě jistě kladně projevila v upevnění základů techniky čtení a ve zvýšení čtenářského zájmu.

Svěží didaktická metoda prezentovaná příručkou *Amarí abeceda* poskytuje další možnosti práce s romským dítětem. Na rozdíl od dosavadních modelů vyučování poskytuje malému Romovi příležitost objevovat svět pomocí bezpečné náruče mateřského jazyka.

A. Žigová

Autorkou několika říkanek obsažených ve slabikáři „Amarí abeceda“ je i paní Olga Giňová, která nám zaslala jednu ze svých dalších básní pro děti. Rovněž jejího devítiletého vnuka inspirovala knížka k tomu, že začal veršovat. Z jeho prvotin vybíráme dvě veršované

hádky a romský překlad jedné slovenské lidové písničky. Čtenáři jistě poznají, o kterou písničku jde.

Olga Giňová NEKŠUKAREDER PRO SVETOS

Andro foros pre ulica
maškar o but manuša
zabludzind'as jekh čhajori.
Phirel, rovel,
našti la dajora arakhel.
Avel ke late čoro manuš,
phučel latar:
„Sar dičhol tiri dajori?“
E čhajori rovindos phenel leske:
„Mri dajori hiňi nekšukareder
pro svetos.“

Gabriel Giňa (9 berš) S'ODA HIN?

Tranda the duj līteri
le romane čhavage,
kaj šukares te pisinen
peskre phure dajenge.
(romaňi abeceda)

S'ODA HIN?

E phen, o phral -
oda jekh hin,
e daj, o dad lenca ehin,
jekhetane on dživen,
jekh avres bečelinen.
(fameľija)

ANDRO VEŠ MAN BIČHADE

Andro veš man bičhade,
tover mange na dine,
kij'amende avkes hin avkes hin
avkes hin,
tover tuke požičin.

I MORSCH MUKEL PESKRO THEM

*Romanes-Arbeit e.V., Marburg und
Wycliff-Bibelübersetzer/Summer Insti-
tute of linguistics, 1995, 19 str.*

Táto útla knižočka obsahuje preklad 12. a 13. kapitoly prvej knihy Mojžišovej do sintského dialektu. Publikácia je o to vzácnejšia, že sintština je v rómskych publikáciách veľmi málo zastúpená. Je písaná v nemeckom pravopise, t.zn. *sch* = *š*, *tsch* = *č*, *w* = *v*, *ph* = *f* a pod.

Text je ilustrovaný perokresbami prevzatými z nakladateľstva David C. Cook Publishing Co. Elgine.

Ako ukážku uvádzame 4. stránku tejto publikácie.

6. Und job zerdas duch o them duch an o
foro Sichem, pasch ko baro ruk von Moreh.

An ko ziro djiwens o Kanaanitaria an ko
them.

7. Und o Dewel sikras pes i Abrameste und
penas ap leste.' Tire tschawende hoi pal
tute wena, kolende kamau ko them te del.'
Und job kerdas i Debleske, hoi sikras pes
leske, i Debleskri tischa.

*I Debleskri tischa hi i barreskri tischa te wel i fiche
chatschede i Debleske*

KOPTOVÁ Anna

RÓMČINA DO VRECKA

Pezolt PVD, Košice 1995, 251 str.

Sestaviteľka slovníku A. Koptová se jako ředitelka divadla ROMATHAN (Košice) setkává denně s jazykovými problémy: Členové souboru patří ke skupině *servika Roma* (tzv. slovenských Romů) a hovoří různými regionálními varietami slovenské romštiny, dále pracují v divadle Romové, kteří hovoří maďarskou nebo olašskou romštinou, a konečně několik pracovníků divadla neumí romsky vůbec. Představení jsou důsledně dvojjazyčná (mimořádně se tento experiment osvědčuje), vystává tudíž otázka, jakou „romštinou“ hovořit na jevišti? Pracovníci divadla volají po odborných příručkách, avšak ty buď nejsou, anebo jsou nedostupné. (Není k dostání například ani Romsko-český a česko-romský kapesní slovník, Praha 1991). Proto se A. Koptová, ač je svým vzděláním novinářka a nikoli lingvista, rozhodla, že na základě zmíněného slovníku vypracuje jeho slovensko-romskou variantu.

Práce ovšem není pouhým překladem česko-romské části. Koptová slovníček na prvním místě doplnila výrazy ze svého mateřského dialektu (regionální variety od Popradu-Kežmarku) a dále o řadu slov z „mezinárodní romštiny“, kterou se snaží vypracovávat lingvistická sekce Romani union v čele s Marcelem Courthiadem, z jehož prací Koptová hojně čerpá (tituly jsou uvedeny v bibliografii, s. 253).

Autorka dodržuje pravopis obou základních zdrojů, z nichž vychází: ortografii Romsko-českého a romsko-českého slovníku, vypracovanou lingvistickou komisí Svazu Cikánů-Romů (1969-1973), a mezinárodní pravopis schválený na IV. mezinárodním kongresu Romů (Varšava 1990). Slova psaná meziná-

rodním pravopisem jsou označena, a proto tato odvážná nejednotnost nevadí. K nenásilné standardizaci romštiny přispívá „očista“ od slovanských předpon, kterými východoslovenská romština hýří a proti kterým mají vážné výhrady zejména mluvčí západoslovenské nebo maďarské romštiny. V předmluvě slovníčku se Koptová tohoto tématu dotýká. Slovníček nabízí řadu neologismů, z nichž mnohé jsou vytvořeny velice citlivě a nenásilně (např. počítač = **giňar-dī**), některé jsou diskutabilní (např. expanzia = **teledemavipen avren**). Stojí zato nahrazovat mezinárodní termíny romskými výrazy?

Zatímco ve slovníkové části (str. 37-251) se téměř nikde neprojevuje, že Koptová není lingvistka, v gramatickém přehledu (str. 7-32) to znát je.

Slovníček pochopitelně neřeší všechny jazykové otázky, které autorku vedly k jeho sestavení. Takové problémy žádný slovník ani řešit nemůže - i když právě slovník je prvním důležitým krokem ke standardizaci jazyka, je zdrojem k obohacení mluvy i literatury, usnadňuje rozvoj jazykových funkcí, fixuje výrazy, které by možná upadly v zapomnění a křísí výrazy, které už v zapomnění upadly. Nevelké dílko Anny Koptové se snaží - a většinou zdařile - tyto úkoly plnit pro východoslovenskou romštinu přesahem do pokusné sféry o romštinu mezinárodní.

MH

MARINČOVÁ Jana

TRADIČNÍ ROMSKÁ RODINA DŘÍVE A DNES

Diplomová práce, Vyšší škola sociální práce v Praze 10, obor: sociálně právní činnost, 3.ročník 1994-1995, dálkové studium

Autorka působí jako sociální pracovníce na oddělení sociální péče o rodinu. Jako téma diplomové práce si zvolila případ dvou mladých romských manželů (nar. 1963 a 1971), kteří jsou jejími klienty. Svůj výběr odůvodnila takto: „Při práci s nimi jsem si uvědomila, že struktura jejich vzájemných vztahů je čímsi specifická. Zaujal mě kontrast mezi jejich vzájemnou pospolitostí a sounáležitostí a zároveň neschopností v současné době udržet funkční rodinu.“

Svou diplomovou práci koncipovala jako sérii řízených rozhovorů. Stručnou předmluvu nazvala „Charakteristika práce“ (str. 5-6) a hodnocení v závěrečné části „Moje úvaha nad problémy a možnými východisky tradiční romské rodiny“ (str. 58-62). Jako první je uveden rozhovor s PhDr. Milenou Hübschmannovou, CSc., na téma tradiční romské rodiny. Následují životopisy obou manželů. Každý zvlášť vypovídá nejprve o svém životě minulém a současném a pak, veden otázkami J. Marinčové, svůj život hodnotí. Tím vyjadřuje i své myšlenky o rodině, o výchově dětí a o problémech, jako je prostituce nebo hra na automatech.

Přepsané rozhovory s mladými manželi dala autorka přečíst třem Romům, zástupcům starší a střední generace, kteří ještě zažili tradiční romskou FAMELIJA (příbuzenskou pospolitost). Jejich komentáře mají posloužit ke konfrontaci dřívějších etických norem se současným stavem.

Ačkoliv nejvyšší hodnotou obou manželů je „šťastná rodina“, nedovedou ji vytvořit. Už jejich rodiče patřili ke generaci, kterou velice silně postihl rozpad příbuzenské komunity, a s tím i rozpad etických norem. K tomuto stavu dezintegrace romské tradiční rodiny přispěla mj. i asimilační politika komunistického režimu. Jeden z komentátorů to vyjádřil takto: „V podstatě jim tento svět nabídl něco, co je zároveň ochudilo o jiné hod-

noty, ktoré vlastne v minulosti rodinu drželi.“ Co jim však nabídl? Oba manželé vyrůstali v dětských domovech. V kolektivních zařízeních tohoto typu, ale ani ve vlastních rodinách, neměli příležitost si osvojit praktické chování „dobré matky“ ani „dobrého otce“. Za současné pro Romy neutěšené situace, způsobené především diskriminací na trhu práce, začala mladá žena s prostitucí a její muž propadl hrám na automatech.

Další část práce tvoří odpovědi autorčiných klientů i komentátorů na čtyři otázky, které se týkají tradiční a současné romské rodiny. Rozhovory jsou přepsány autenticky, jazykem, jakým dotazovaní mluví.

M. Alinčová

MARUŠIAKOVÁ E., POPOV V. **CIGANITE V BULGARIA**

Klub 90, Sofia, 230 str.

Monografia je venovaná Rómom v Bulharsku.

V úvodnej časti *Cigáni a veda* podávajú autori stručný prehľad o doterajšom romistickom bádani vo svete s dôrazom na výskum Rómov v Bulharsku, na ktorom pracovali nielen bulharskí romisti, ale i odborníci z iných krajín.

Kniha je rozdelená na dve časti.

Prvá prináša všeobecné údaje o Rómoch (kapitoly *Pôvod a historické migrácie Cigánov* a *Cigáni vo svete* sú venované hlavne bulharským čitateľom, ktorí takto získavajú po prvý raz možnosť zoznámiť sa s vedou o Rómoch a dozvedieť sa aspoň stručne niečo o Rómoch žijúcich v iných krajinách), jej teoretická časť nazvaná *Etnická charakteristika Cigánov* sa potom zaoberá problematikou „cigánskej skupiny“, kde je rómske etnikum charakterizované ako „medziskupinové etnické spoločenstvo“.

Druhá časť knihy, ktorá začína kapitolou *Cigáni na bulharskom území*, je venovaná dejinám Rómov od najstarších čias až po súčasnosť. Sú tu uvedené prvé správy o Cigánoch zo starých kroník, ako aj menej známe a neznáme dokumenty a zákonné ustanovenia týkajúce sa Rómov v dobe Osmanskej ríše. Sú svedectvom o tom, aké postavenie a miesto Rómovia vo vtedajšej spoločnosti zaujímali. Sú tu opísané osudy Rómov aj v dobe bulharského obrodzenia, po oslobodení spod tureckej nadvlády, a uvedené rôzne diskriminačné zákony a demografické údaje.

Osobitná pozornosť je venovaná obdobiu druhej svetovej vojny, kedy boli Rómovia spolu s Židmi internovaní v pracovných táboroch. V dôsledku zmareného plánu na ich deportáciu do koncentračných táborov sa vytvorila zvláštna skupina, tzv. *žutane Roma*, ktorú tvorili potomci zo zmiešaných rómsko-židovských manželstiev.

Rovnaká pozornosť je venovaná i obdobiu socializmu, kedy existovali nielen snahy o asimiláciu a integráciu Rómov do bulharskej spoločnosti, ale i pokusy o zatajenie ich existencie. Pri štúdiu tohto historického obdobia boli použité mnohé doteraz neznáme dokumenty z archívu bulharskej komunistickej strany. Na záver sú komentované súčasné demografické štatistické údaje.

Ďalšia kapitola, ktorá nesie názov *Cigáni v Bulharsku*, je venovaná rozličným etnonymám Rómov žijúcich na území Bulharska. Podáva ich klasifikáciu podľa skupinovej a medziskupinovej príslušnosti a analyzuje prejavy, formy a hierarchiu ich etnického povedomia.

Záverečná časť kapitoly je venovaná zemepisnému členeniu s podrobnými údajmi, kde ktorá skupina alebo medziskupina býva, kde sa zdržiava alebo v ktorých oblastiach kočuje.

Kapitola *Etnokultúra charakteristika Cigánov v Bulharsku* je venovaná, ako už vyplýva z jej názvu, otázkam spôsobu života a tradičným remeslám, z ktorých mnohé prežívajú dodnes. Špeciálne sú rozpracované otázky týkajúce sa vzájomnej súvislosti medzi kočovným, polokočovným a usadlým spôsobom života.

V posledných piatich šiestich rokoch sa objavujú snahy o vzkriesenie a zaktivizovanie kočovného spôsobu života a niektorých remesiel a aktivít, ako medvediarstva, kováčstva, pocínovačstva, výroby drevených predmetov a pod., čo by malo byť určitým riešením nezamestnanosti a mohlo prispieť k zlepšeniu ekonomickej situácie rómskych rodín.

Podkapitola venovaná náboženstvu analyzuje špecifické formy a prejavy náboženského synkretizmu usadlých Rómov, svojráznu zmes islamských a kresťanských náboženských praktík, význam pravoslávneho kresťanstva pre niektoré kočovné skupiny, islamu pre poturčených Rómov, ako aj stále narastajúci vplyv protestanských cirkví, hlavne na usadlých Rómov, pre ktorých je zmena náboženstva často výsledkom narušeného etnického povedomia.

Ďalšie podkapitoly sú venované kalendárnym sviatkom Rómov, či už kresťanov alebo muslimov, a rodinným obradom a obyčajom u rôznych skupín žijúcich na bulharskom území.

Predposledná časť pojednáva o ešte stále nedostatočne prebádanom probléme rómskej samosprávy a jej odlišných formách v jednotlivých skupinách.

Kapitola končí zhmutím všeobecných špecifik rómskej kultúry, ktoré napriek odlišnostiam, cudzím vplyvom, premenám a modernizácii pretrvávajú dodnes.

Posledná kapitola s názvom „*Miesto záveru. Cigáni a Bulhari*“ analyzuje

vzájomné vzťahy medzi Rómami a Nerómami v rôznych historických obdobiach až do súčasnosti.

Na záverečných stránkach je uvedená bibliografia použitej romistickej literatúry so zvláštnym zreteľom na literatúru vzťahujúcu sa na Balkánsky poloostrov, zoznam archívnych a terénnych materiálov, ako aj abecedný index asi 200 v texte spomínaných názvov rómskych skupín.

E. Marušiaková

PREUSSOVÁ, Mirka

RUDOLF DZURKO

(*CESTA, KTEROU BLOUDÍŠ, JE CESTA, KTEROU SIS ZVOLIL*)

Sdružení občanů a přátel Malé Strany a Hradčan, Arbor (nadace pro literaturu a výtvarné umění), Praha 1995, graf. úprava J. Medílek, fotografie P. Breza, V. Sloup, J. Bárta, R. Dubanská, str. 88.

Chvályhodný počín Sdružení občanů a přátel Malé Strany a Hradčan a nadace Arbor vyústil ve vydání tohoto zdařilého dílka téměř bibliofilních hodnot. Sbomík je věnován osobnosti a dílu Rudolfa Dzurka. Vyšel u příležitosti jeho výstav ve Státní galerii výtvarného umění v Náchodě a v galerii Malostranská beseda v Praze.

Na stránkách tónovaného, hrubě strukturovaného papíru je nám představen prostřednictvím zasvěceného a poetického komentáře Mirky Preussové. Text doplňují výtvarníkovy vlastní břeskně jadrné vzpomínky a mudrování, jakož i ukázky hluboce upřímné korespondence se zajímavými lidmi. Soubor doprovázejí mimořádně kvalitní barevné reprodukce výtvarníkových skleněných obrazů a celostránkové dokumentární černobílé fotografie zachycující jeho (bo-

O čhavo džal pal o kham (Chlapec jde za sluncem), skleněná dř

hužel už neexistující) pískovcové skulptury, solitérní dřevořezby či náladové por-

tréty malíře v jeho soukromí, plném pří-
značné atmosféry.

Rudolf Dzurko, výtvarník střední generace, který se sám vypracoval až do rozměrů dnešního formátu, se výrazně vryl do povědomí uměnilovné laické i odborné veřejnosti. Svým významem překročil již dávno hranice etnického umění, přestože - či spíše právě proto, že jeho romský původ zůstává i nadále nejmohutnějším inspiračním pramenem živícím jeho tvořivou sílu. Romské atributy ve svém díle významově povýšil do roviny všelidské zkušenosti. Například postava chlapce z výjevu „Chlapec jde za sluncem“ je zastupná za kohokoliv z nás, bytostí hledajících štěstí a smysl života, ať pocházíme z cikánské koliby, z přepychové vily či ze škatule paneláku.

Původní snahu vyzdobit si barevnými vitrážemi vlastnoručně vyrobenou kredenc rozvinul formou trpělivých a spekulativních pokusů do podoby současných obrazů ze skleněné drtě, putujících po výstavních síních doma i v zahraničí a okouzlujících návštěvníky hutnou, barvitou sdílností.

Vlnobití okolního světa dorážejícího v dostředivých kruzích na malířovu komplikovanou i vznětlivou osobnost spolu s nepřeborným arzenálem vzpomínek jsou podstatnými ingrediencemi jeho tvorby. Ty jsou pak v rozličných poměrech míseny a pomocí speciálního pryskyřičného lepidla ztvárněny do skleněných kompozic, jež v sobě zakonzervávají cosi téměř „nepochopitelného“: kvapem se ztrácející autentický romský svět, který je stále rychleji nahrazován konzumním stylem života, jenž tolik drásá a dráždí Dzurkovo srdce.

V každém jednotlivém střípku, z něhož jsou obrazy sestaveny, je utajen zárodek budoucího díla, podobně jako je v buněčném jádru zakódována zpráva o celém organismu.

Kromě těchto exkurzů do oblastí skleněné ekvilibristiky se Dzurkův talent

zmocnil i jiných výtvarných disciplín, zejména dřevořezbářství a sochařství.

Text knihy je doplněn bibliografií, výčtem programů o osobnosti R. Dzurka ve sdělovacích prostředcích, seznamem výstav, poznámkami a anglickým resumé.

A. Žigová

RÉGER Zita

- GLEASON Jean Berko

ROMÁNI CHILD - DIRECTED SPEECH AND CHILDREN'S LANGUAGE AMONG GYPSIES IN HUNGARY

Language in Society 20, 1995,
601-617.

V této odborné stati se autoři zabývají výzkumem komunikace dospělí-děti a dětské řeči. Poznatky byly sbírány ve třinácti tradičních romských komunitách v průběhu více než dvou let v Maďarsku. Komunity byly vybrány tak, aby se mezi nimi vyskytly všechny hlavní romské skupiny žijící na území Maďarska: *Olašští Romové, Gurvári a Rumungri*. Verbální komunikace rodičů s dětmi byla nahrávána na audiokazety, a pokud to bylo možné, nahrávky pořizovali samotní členové rodiny. Další metodou byl rozhovor s matkami. Publikované výsledky výzkumu jsou založeny na rozboru 160 hodin nahrávek, z nichž 50 hodin bylo (za pomoci členů příslušné komunity) přepsáno.

V jazyce romských dětí se vyskytují obdobné systémové změny jako u dětí z jiných jazykových prostředí. Jsou to například redukce: **e ma**, místo **de ma** (*dej mi*) v řeči dospělých, **ik ta**, místo **dikh ta** (*hele, podívej*), **uráles**, místo **zuráles** (*velmi*), dále asimilace: **mit-tój**, místo **mištoj** (*dobře*), výskyt speciálních lexémů dětské řeči: **lulu**

kerel, místo **sovel** (*spí*) v řeči dospělých, **pok-pok kerel**, místo **marel** (*bije*), **tutu**, místo **páji** (*voda*), apod.

Na rozdíl od západních kultur, kde je pro komunikaci s dítětem typická dyadická situace, řeč romských dětí se rozvíjí v mnoha různých situacích. S dítětem na jeho úrovni běžně komunikují nejen jednotliví členové rodiny, ale i sousedé.

V západních kulturách běžné předvádění dialogu (kdy jeden z rodičů, většinou matka, hovoří s dítětem tak, že na kladené otázky odpovídá způsobem, jaký by se mohl očekávat od dítěte), bylo zaznamenáno i v romských komunitách. Např. matka hovoří ke svému šestiměsíčnímu synovi:

Káj samah adje, Déněš? Kde jsi dnes byl, Deneši?

Ka órvošó. U doktora.

So phendah tut? Co ti řekl?

O Déněšó nasvaló-j ló. Deneš je nemocný.

Iskrindáh leske drabá. Předepsal mu léky.

Zvláštností předváděného dialogu u sledovaných komunit je, že v sobě zahrnuje prvky romských pohádek a písní, částečně může být i zpívaný, obsahem se někdy dotýká budoucnosti dítěte (de-

taily jeho eventuální zamilovanosti, svatby, konfliktů, které mohou nastat).

Autoři zaznamenali v několika případech, že dítě v kojeneckém věku bylo seznamováno s delšími a dramatickými příběhy. Dítě je na jedné straně posluchačem a na straně druhé bývá i hrdinou příběhu. Během vyprávění se často zmiňuje jeho jméno, charakteristická je zdůrazňovaná intonace, pomalé tempo, prodlužování vokálů aj.

Zkušební (testové) otázky, kterými si dospělí ověřují, zda děti dobře porozuměly, jsou ve sledovaných komunitách častější oproti neromským komunitám na srovnatelné socioekonomické úrovni v Maďarsku. U sledovaných ne-Romů se tento typ rodičovské komunikace vyskytl v 10 % veškerých komunikačních projevů, zatímco u dvou zvolených romských dětí ve věku 1;9 a 2;6 let se testové otázky objevily ve 41 a 49 % ze všech k nim směřovaných komunikačních projevů. Testové otázky jsou v romské komunitě také důležitým nositelem kulturní informace. Jejich pomocí se dospělí ujišťují, že jejich děti znají přesně detaily života v komunitě. Rodiče i ostatní dětským odpovědím pozorně naslouchají a reagují s velkým zájmem, pobavením a hrdostí.

Ukázka:

(Matka se táže svého dvouletého syna Andra):

Sodé gras si e papos?

Dó.

Háj gurumne?

Dó.

Žan te fejin tuke i thud?

Ehe.

Haj cine borňúvure si les?

He.

Sodé?

Du.

Tehára kás astáras andre,

te žás kašténde?

Čanjúve.

Kolik má dědeček koní?

Dva .

A krav?

Dvě.

Dávají ti mléko?

Hmm. (souhlas)

A má také telátka?

Ano.

Kolik?

Dvě.

Koho ráno zapřáhneme,

až pojedeme do lesa?

Čanja. (jméno koně)

Kón trádel?

Me.

Haj kása žas?

Dúj žéné.

Kdo ho povede?

Já.

A s kým pojeděš?

My dva.

Kladením otázek dětem je dospělí Romové současně připravují na způsob komunikace, který je častým žánrem v řeči dospělých. Jak dokládají výzkumy i z jiných jazykových oblastí, tato forma lingvistické interakce je velmi důležitá pro socializaci dětí právě v neliterárních komunitách.

Se vzrůstajícím věkem romské děti často samy hrají hry, které rozvíjejí řečnické schopnosti. Je to např. žánr *párové vyprávění pohádek* (ve statí je ukázka takového vyprávění dvou chlapců ve věku 12 a 13 let, kteří se jednak střídají ve vyprávění děje a v navozování atmosféry úvodními a závěrečnými frázemi a jednak pohádku oživují pasážemi hravých dialogů, kdy každý dostane za úkol improvizovat svou roli).

Jiným podobným žánrem je *hraní rolí*, jehož se účastní děti od útlého věku až do doby sňatku (13-14 let). Námětem této hry jsou různé detaily z každodenního života (hádky, handlování s koňmi, namlouvání nevěsty, svatební obřady aj.) Na rozdíl od předškolního *hraní rolí* známého z dětské psychologické literatury je romské *hraní rolí* delší, pečlivě strukturované a značně realistické.

Další hra, která je druhem meta-lingvistických her, má náboženský obsah. Jmenuje se **So si po Sunto Dél?** (*Co je o Pánu Bohu*) nebo **So-j po číři?** (*Co je v nebi?*). Úkolem vybraného dítěte je přednést improvizovaný příběh o Paně Marii a její rodině. Musí recitovat silným hlasem a přednes zakončí slovem *amen* nebo jinou formulí charakterizující modlitbu. Poté je vypravěč ohodnocen ostatními dětmi a umístěn do jednoho ze čtyř předem určených míst. Nejlepší je

„zlaté“, pak „stříbrné“, nejhorší jsou naopak místa „moče“ a „výkalů“).

Hry romských dětí ze sledovaných komunit demonstrují, že již ve věku 10-12 let se tyto děti stávají nositeli tradiční orální kultury. Jejich dovednosti ovšem nejsou vyžadovány a ani hodnoceny ve školách, kam romské děti chodí. Jejich školní neúspěchy vyplývají ze skutečnosti, že jejich předcházející zkušenosti neobsahují ani minimální elementy preliterární přípravy.

Autoři zdůrazňují, že řízená řeč dětí ve sledovaných komunitách je silně ovlivněna prvky stále živé tradiční orální kultury, jejíž součástí je vyprávění pohádek, zpěv, pro který je typická improvizace vtahující posluchače do děje a závěrečné morální poučení, aj.

L. Viková

ROMANE GILA - CIKÁNSKÉ PÍSNĚ

Notový záznam: Milena Jelínková

Textový záznam: Milena Hübschmanová

Revidoval: Hary Macourek

Na cyklostylovaném nestránkovaném sborníčku, který obsahuje 56 romských písní, není uvedeno ani kdy vyšel, ani kdo jej vydal. Bližší informace poskytla autorka předmluvy, která písně také zachytila na magnetofon, přepsala jejich texty a nahrávky předala M. Jelínkové k převedení do not.

V letech 1969-1973 organizovalo Ministerstvo školství tehdejší ČSR čtrnáctidenní prázdninové kurzy pro učitele

romských dětí. Tatáž instituce umožnila rozmnožení zpěvníčku jako pomůcky pro frekventanty kurzu. Počet výtisků nepřesáhl 200 kusů.

Zpěvníček obsahuje písně, tzv. „slovenských“ Romů (*servika Roma*). Autorka předmluvy o nich a jejich písňovém folkloru podává jeho uživatelům stručnou, ale zasvěcenou informaci. Jsou zde zaznamenány převážně písně tradiční, a to jednak táhlé *halgató* (k poslechu) a jednak taneční. Notace je doplněna kytarovými akordy. Romské texty jsou zapsány pravopisem vypracovaným lingvistickou komisí Svazu Cikánů-Romů, stírají tedy dialektní specifika. Překlad do češtiny přináší zároveň zajímavé etnokulturní informace. Je na škodu, že

u jednotlivých písní chybí folkloristická paspartizace, tj. základní záznamy o tom, kdo, kde a kdy píseň zpíval.

Přestože zpěvníček byl rozmnožen jako interní tisk a měl sloužit jen jako metodická pomůcka pro učitele romských dětí, měl a doposud má - navzdory zmíněné absenci folkloristických údajů - velkou dokumentární hodnotu.

T. Máňková

Na ukázkou uvádíme několik písní, v nichž se zpěvák obrací k matce anebo hovoří o jiných členech FAMEĽIJA - rodiny. Při listování zpěvníčkem je vidět, jak výsostné místo zaujímá rodina i v písňovém folkloru.

44. Odi mri dajori ...

O-di mri da-jo-ri pa-las a-me-las raj-bin-las ka-tin-las

man pro vast li-ker-las

Odi mri dajori
phares man kamelaa,
rajbinlaa, katinlaa,
man pro vast likerlaa.

Ko čoreske na sal
čoreske na pašao,
a me imar čori,
ta čoreske pašav.

Ta moje maminka / těžko mě chovala / prala, dělala se / nosila mě na rukou.
Kdo nejsi chudý / chudému navěštíš / já poznala chudobu / tak chudému věřím.

52. Soske mange romňa ...

Moderato

Sos-ke man-ge rom-ňa ma džá-nel le ta-vel na džá-nel
le ta-vel a-ni ke u-ža-nel

Soske mange romňa,
na džanel te tavel,
na džanel to tavel
aňi te ušanel.

K čemu je mi žena / když neumí vařit / neumí vařit / ani zadělávat těsto.

53. Soven čhave

Delente

So-ven čha-ve so-ven ča te chal ma man-gen bo mar tu-ma-
ri phu-ri daj an-dro-di ka-li - phuv

Soven čhave, soven,
ča te chal ma mangel,
bo mar tumari phuri daj
andr'odi kaľi phuv.

Spěte děti, spěte / jídlo nežádejte / vaše stará matka / leží v černé zemi.

Šougor šougor kaj miri phen?
 Na džanav me kaj joj gejša,
 trine čhaven pre ma mukhla,
 kurvašiha svetos phirel.

Pijakos som, nič man nane,
 ča kada gad so pre mande,
 lava o gad, bikenava,
 u mre čhaven te chal dava.

Švagře, švagře / kde mám sestru? / Nevím, kam se poděla / nechala mi tři děti /
 a děvkařem chodí po světě.
 Jsem piják, nic nemám / jen tu košili, co mám na sobě / vezmu košili a prodám
 jí / a dám najíst svým dětem.

TONKA Tibor

ROMSKÝ KALENDÁŘ - ROMANO BERŠ 1996

Muzeum romské kultury, Brno 1995.

Fotografie E. Davidová, Muzeum romské kultury, Zemské moravské muzeum.

Stříškový stolní kalendář standardního formátu je názornou ukázkou vpádu poezie do všedního dne. Je vybaven lyrizujícími, umělecky i dokumentálně hodnotnými fotografiemi s velmi příjemným hnědým filtrem.

Autorem nápadu i jeho realizátorem je mladý olašský Rom Tibi Tonka, externí spolupracovník Muzea romské kultury v Brně, který se evidentně velmi živě zajímá o romskou historii a kulturu. Jednotlivé dny roku opatřil olašskými romskými jmény.

Historické lovné vody této pestré plejády (165 ženských a 187 mužských) jmen zahmují nezřídka prvky z přírody,

k níž měli olašští Romové vždy velmi blízko, (Flora, Luluď [Květa], Fialka [Violka], Raňori [Proutek], Bakro [Beran], Šošoj [Zajíc]). Dalším zdrojem inspirace jsou subjekty šlechtického almanachu (Princo, Groufo, Groufa), jejich šperkovníci nevyjímaje (Dejmanto [Diamant], Rupuňi [Stříbma], Somnakaj [Zlatko]).

Dalším zdrojem je označení vlastností a fyziognomických charakteristik (Šuko [Hubeňour], Kaly [Čemá], Lymalo [Usmrkánek], Zasuči [Šípková Růženka], Šuvlo [Odulý]).

Tibor Tonka respektuje dny státních i církevních svátků. Jejich označení v proměnlivém shluku pro laika exotických jmen poskytují překvapivé ostrůvky klidu. Tak mohou působit výročí Cyrila a Metoděje a Mistra Jana Husa v obkroužení Šuvla (Odulého), Kiblice a Šuki (Hubendíry).

Zvukomalebné kouzlo „enyky benyky“ Romského kalendáře je slyšet i v závěsu Mancí, Danči, Svátek práce. Pro orientaci má každé z užitých jmen grafic-

ké rozlišující znaménko mezi přízvisky mužskými a ženskými.

Romská jména patří k nepostradatelnému vybavení romského společenství. Olašští Romové nazývají toto jméno **anav**, slovenští Romové **romano**

nav. Romskému dítěti je vloženo už do kolébky a mnohdy je pronese celým životem. Někdy může být v průběhu let pozměněno nebo rozšířeno. Jen zřídka dojde k naprosté ztrátě romského jména, což je znakem jakéhosi vážného narušení vzta-

hů mezi jedincem a komunitou (jedinec se od komunity odvrací nebo naopak).

Romskému jménu byl mezi Romy, a zvláště olašskými, přikládán mnohem větší význam než jménu úřednímu, zapsanému v osobních dokladech. Vzniklo jako potřeba rozlišení individua v prostředí, v němž se často opakovala stejná jména a oficiální příjmení, i jako projev uzavřené, od většinové společnosti značně izolované společnosti (E. Davidová: *Cesty Romů - Romano drom 1945-1990*, Vydavatelství Univerzity Palackého, Olomouc 1995, str. 118).

Ze zkušenosti vím, že na tvorbu romských jmen má v posledních 20-30 letech velký vliv i náruživé sledování televizních programů, a tak se v jejich repertoáru objevují i jména hrdinů filmů či seriálů. Je zajímavé, že se v kalendáři tento zdroj vůbec nepromítl, což svědčí o tom, že trvanlivost takto vzniklých jmen je jen krátkodobá.

Kalendář, mezi Romy doposud ne příliš obecně užívaná pomůcka (neboť jejich lidská zkušenost, či spíše nutnost žít právě probíhajícím dnem, *carpe diem* v poněkud posunutém smyslu, bez určitých vyhlídek do blízké budoucnosti), jim dovolí prostřednictvím konkrétních romských jmen zakomponovaných do kostry dnů, týdnů a měsíců zmocnit se toku času důvěrně známým způsobem.

A. Žigová

TŘI PŘÍRUČKY PRO UČITELE ROMSKÝCH DĚTÍ

*Vydalo občanské sdružení MENT
v Praze r. 1995 za přispění velvyslanectví Velké Británie.*

Tři útlé brožurky se zabývají specifiky situace romského dítěte při nástupu do školy a v průběhu první třídy, specifi-

ky vyplývajících z odlišností ve způsobu života, z rozdílných tradic, z odlišného náhledu na svět a v neposlední řadě i z odlišného jazykového prostředí. Mají sloužit především k odstranění zbytečných nedorozumění mezi učitelem a romskými dětmi, která mohou značnou měrou přispět ke školnímu neúspěchu romských dětí a k vzniku jejich nedůvěry vůči škole.

První ze zmíněných brožurek, **Praktické zkušenosti se vzděláváním romských dětí**, kterou napsala ředitelka Základní školy Přemysla Pittera v Ostravě Helena Balabánová, se zabývá celkovou situací romského dítěte ve škole a podává některé návrhy, jak učinit školu pro dítě vstřícnější a podnětnější. Jedním z velmi účinných způsobů je např. individuálnější přístup k celé rodině apod.

Další dvě brožury, **Jazyková situace Romů a její vývoj** od Hany Šebkové a **Pojmový svět žáků prvního ročníku základních škol z hlediska romštiny** od Edity Žlnayové, které na sebe bezprostředně navazují, se orientují, jak napovídají jejich názvy, především na jazyk a na možné chyby, kterých se romští žáci dopouštějí v češtině a které pramení jednak z doslovných překladů (kalků) z romštiny, jednak z neznalosti některých pojmů, jež jsou pro neromské děti běžné. Jedná se např. o některé nadřazené pojmy, pojmy ze školního prostředí, rozdílná sémantická pole některých sloves, přídavných jmen, příslovcí apod.

Nejdůležitější a nejcennější je podle mého názoru na příručkách to, že nezůstávají na úrovni teorie, ale naopak přinášejí řadu konkrétních postřehů a případných návodů, jak v konkrétních situacích postupovat, jak se vyhnout nedorozumění, v kterém případě je třeba romskému žákovi vysvětlit něco, co žák neromský zná nebo čemu rozumí, zkrátka jak odstraňovat typicky „romské“ chyby v češtině. (V oblasti chování se ně-

které věci mohou zdát běžnému neromskému člověku banální, přesto však mohou vést k řadě nedorozumění a konfliktů - např. nepřejde-li dítě do školy, protože nebyly peníze na dosti nákladnou svačinu.)

Čtenář zde rovněž nalezne odpověď na otázku, zda je důležité, aby se dítě učilo romsky. Argument, že každý jazyk představuje kulturní hodnotu, totiž bohužel před částí majoritní společnosti (a jistě i některých učitelů) neobstojí. I lidé, kteří nejsou proti romským žákům jakkoli rasisticky zaujati, nemusí najít důvod, proč učit dítě jazyku, s nímž se mimo vlastní komunitu nedomluví a jenž mu zdánlivě přivozuje obtíže v češtině. Ve skutečnosti je tomu však spíše naopak: problémy vyvolává špatně zvládnutá čeština hemžící se „romskými“ chybami, jazyk, kterému učí své děti na radu „odborníků“ mnozí romští rodiče, kteří se sami jinak lépe vyjadřují romsky. („*Vysoká úroveň mateřštiny a schopnost snadno a přesně formulovat myšlenky je předpokladem nejen pro lepší zvládnutí a dosažení dobré úrovně jiného /cizího/ jazyka, ale i pro celkový rozvoj inteligence. Proto je dnes velkým problémem skutečnost, že romština je v českém prostředí stále více vytlačována jako mateřský jazyk a nahrazována nezvládnutou, pojmově chudou a špatně strukturovanou češtinou.*“ *Pojmový svět žáků prvního ročníku základních škol z hlediska romštiny*, str. 17-18)

Podstatné nedostatky příruček se objevují v jejich formální stránce: *Jazyková situace Romů a její vývoj* je vlastně úvodem k *Pojmovému světu žáků prvního ročníku ZŠ.*, takže by bylo vhodnější, kdyby tvořily brožurku jednu. Na konci

první z nich je kapitola *Metodické poznámky* od Heleny Jiřincové, která by měla následovat za příručkou druhou, protože podává praktický návod na odstraňování některých chyb v češtině vycházejících z odlišností romštiny. Tyto odlišnosti však podrobně vysvětluje právě příručka druhá. Jelikož je bez znalosti romštiny nebo bez předcházejícího výkladu tato kapitola prakticky nepoužitelná, nebude mít pro případného čtenáře pouze *Jazykové situace Romů...* žádný efekt. Dalším nedostatkem je poměrně malá přehlednost, které by se dalo zabránit použitím různých typů písma, případně zdůrazněním např. romských slovíček a českých ekvivalentů. Konečně v *Jazykové situaci Romů* jsou z neznámého důvodu číslovány dvě kapitoly jako II, za nimi následují dvě kapitoly IV a hned za nimi VI.

Domnívám se, že po odstranění těchto formálních nedostatků se příručky mohou stát cennou pomůckou učitelů, kteří by se měli snažit svým romským žákům maximálně porozumět a přizpůsobit se i jejich potřebám, nejen je pouze nutit přizpůsobit se škole a jejím požadavkům. Důležité však je, aby nezůstaly osamoceny a aby za nimi následovaly další podobné publikace, v nichž by učitel romských žáků našel pokračování systémového srovnání češtiny a romštiny i na jiných úrovních jazyka (z hlediska morfologického, syntaktického, stylistického apod.), případně vysvětlení dalších, mimojazykových odlišností, které mohou být zdrojem problémů, s nimiž se romské dítě během své školní docházky obvykle setkává.

V. Lenzová

INFORMACE

ZAKLADATEĽKA ROMISTIKY NA SLOVENSKU EMÍLIA HORVÁTHOVÁ (1931-1996)

Dňa 10. februára v Bratislave náhle zomrela vo veku nedožitých 65. rokov významná etnologička, Doc.PhDr. Emília Horváthová, DrSc., ktorú možno právom označiť ako zakladateľku romistiky na Slovensku.

Emília Horváthová, rodená Čajánková sa narodila 23. 5. 1931 v obci Valaská (okr. Banská Bystrica). Na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave študovala národopis, archeológiu a dejiny umenia. Snívala o tom, že po ukončení štúdia sa bude venovať výskumu kultúry etnických spoločenstiev v niektorej neprebádanej časti Afriky. „Železná opona“, oddelujúca a izolujúca vtedajšie Československo od okolitého sveta, jej však takéto plány prekazila. Vtedy si Emília Čajánková uvedomila, že etnikum s osobitným jazykom a kultúrou, pritom takmer nepoznané, možno študovať aj doma. A tak sa v roku 1952 vydala 21-ročná študentka na svoje prvé výskumy do rómskych osád, začala študovať domácu i zahraničnú literatúru. V tom istom roku napísala svoj prvý príspevok **Zpráva o výskume života a kultúry Cigánov na Slovensku**, v ktorom potrebu výskumu zdôvodnila nasledovne: *Na materiáli, ktorý výskumom získame, ukážeme špecifickosť cigánskej kultúry, ktorá spolu s vlastným jazykom a historickým pôvodom klasifikuje Cigánov ako národnosť... Na materiáli bude možné ďalej ukázať na kladné prvky cigánskej kultúry, ktoré sa majú ďalej rozvíjať* (s. 398).

Osobitnú pozornosť zamerala E. Čajánková na výskum v šarišskej obci Rožkovany (okr. Prešov). Výsledkom bola rozsiahla etnografická štúdia **Život a kultúra rožkovianskych Cigánov** (1954), prvá práca na Slovensku, ktorá sa zaoberá všetkými aspektami rómskej kultúry. Aj tu autorka zdôvodňovala potrebu a ciele takéhoto výskumu: *Aby sme pomohli odstrániť Cigánom ich prežitky, musíme ich najprv dobre poznať* (s.153)... *treba trpezlivým objasňovaním a príkladmi pomôcť týmto ľuďom premôcť ich počiatočné ťažkosti pri začleňovaní do pravidelného ži-*

vota, na aký neboli navyknutí. Nie na poslednom mieste stojí úloha odstrániť nedôveru Cigáňov voči ostatnému obyvateľstvu a odstrániť prežitky rasizmu u necigánskeho obyvateľstva, aby sa tak vytvorila vzájomná dôvera... (s.152).

V závere štúdie vyslovila nádej, že... v nových podmienkach a nových možnostiach, ktoré sa dnes poskytujú Cigáňom, rozvinie sa aj ich folklórna tvorba, pre ktorú majú veľmi dobré predpoklady, v obsahove nových dielach... (s.306). Táto štúdia mladej etnografky vzbudila veľkú pozornosť vedeckej obce. V roku 1954 zorganizovala E. Čajánková prvý kolektívny výskum zameraný na zaznamenávanie tradičného i súčasného života rómskeho obyvateľstva v ôsmich rómskych osadách oblasti Gemera. Do výskumnej práce zapojila aj ďalšiu začínajúcu etnografku - dnes odbornú pracovníčku Muzea romské kultury v Brne - Evu Davidovú a dvoch Rómov: poznatky o strave a liečení zbieral MUDr. Ján Cibul'a (v rokoch 1978-1981 prezident Medzinárodnej rómskej únie), výskumu tradičných obyčajov sa venoval JUDr. Gustáv Karika. Členkou skupiny bola aj česká výtvarníčka Míla Doleželová, ktorá tušom zaznamenávala portréty ľudí, ich prácu a obydliá priamo v prostredí rómskych osád. V tom čase už E. Čajánková spolupracovala aj s dnes významnou rómskou spisovateľkou Elenou Lackovou, ktorej bola vďačná za „otváranie dverí“ do rómskych príbytkov a za pomoc pri prekonávaní počiatočnej nedôvery zo strany Rómov.

V decembri 1955 uskutočnila E. Čajánková druhý kolektívny výskum, tentoraz v okresoch Bardejov, Prešov, Michalovce a Košice. Ďalší, doplnkový výskum - spolu s výtvarníčkami Radkou Mikulovou a Marcelou Dudychovou, sa uskutočnil v bývalom Košickom kraji v júli 1958. Väčšinu svojich ciest do rómskych osád však absolvovala sama. Počas šiestich rokov (1952-1958) uskutočnila etnografický výskum v 45tich lokalitách Slovenska. Terénny materiál doplnila štúdiom literatúry a začiatkom šesťdesiatych rokov publikovala (už ako E. Horváthová) čiastkové štúdie: **Cigáni pred príchodom do Európy** (1961), **Kráľovia primášov** (1962), **Cigáni po príchode do Európy** (1962).

Výsledkom vyše desaťročného bádania Emílie Horváthovej sa stala rozsiahla monografia **Cigáni na Slovensku** (1964). Skladá sa z dvoch častí: v historickej časti sa dozvedáme o putovaní rómskych predkov do Európy, o ich dejinách v jednotlivých krajinách (najväčší dôraz je - samozrejme - na histórii Rómov v Uhorsku, a špeciálne na Slovensku). Druhá časť je etnografická: jednotlivé kapitoly sú venované spôsobom obživy a zamestnaniam (podrobne spracované je hudobníctvo a kováčstvo), strave, odievaniu, liečeniu a hygiene, ako aj rodinnému a spoločenskému životu, obyčajom. Mimoriadne cenné poznatky, ktoré autorka zozbierala v teréne, doplnené originálnymi kresbami a dokumentárnymi fotografiami, sú porovnateľné s výsledkami romistických bádání v zahraničí (H.M.G. Grellmann, J.P. Clébert, M.Block, F.Štampach, J.Ficowski a ďalší). Vznikol tak plastický obraz o tradičnej rómskej kultúre i o jej premenách, zasadený do celoeurópskeho kontextu.

Vydanie takejto práce v období, kedy sa v praxi uplatňovala politika asimilácie „občanov cigánskeho pôvodu“, nebolo jednoduché. Autorka písala svoju knihu krátko potom, ako bola vydaná ideologická príručka „Cikánská otázka v ČSSR“ (1961), ktorá popierala existenciu rómskeho (cigánskeho) etnika, spochybňovala jeho jazyk a kultúru. Jej autor Jaroslav Sus podrobil tvrdej kritike štúdiu dr. Horváthovej o rožkovianskych Cigánoch, označil jej názory za *nekritický, romantický obdiv...*, z ktorého vyrústajú rôzne nereálne návrhy na řešení cikánské otázky

(s. 37). Autorka preto vo svojej monografii, ktorá aj tak vyšla v malom náklade, musela korigovať niektoré svoje názory. Týka sa to najmä poslednej kapitoly (Cigánska otázka u nás dnes), ktorá akoby bola napísaná iným autorom; okrem schvaľovania vtedajšej represívnej vládnej politiky (s. 368-369) tu nájdeme vyslovený názor, že *samotná forma existencie Cigánov ako etnickej diaspóry raz navždy znemožňuje ich sformovanie sa v národnosť a pozdejšie v národ i napriek tomu, že si niekde vo väčšej, inde v menšej miere zachovali vlastnú kultúru*. (s. 371).

Docentka E. Horváthová sa v nasledujúcich desaťročiach venovala rómskej problematike skôr okrajovo: V rokoch 1968-1990 pracovala v Komisii vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov. Publikovala ešte niekoľko štúdií, v ktorých sa pokúšala riešiť teoretické problémy etnokultúrneho vývoja a etnickej klasifikácie rómskeho obyvateľstva. Obhajovala tu svoju definíciu, ktorá sa po prvýkrát objavila už v monografii **Cigáni na Slovensku**, podľa ktorej *Cigáni sú exteritoriálnou etnickou skupinou, žijúcou v inoetnickom prostredí vo forme vnútorne diferencovanej diaspory, a ani za uplynulé temer tisícročie nemohli dosiahnuť vyššiu etnickú vývinovú kategóriu, a prečo ju ani perspektívne nebudú môcť dosiahnuť* (1974 s. 14). Existujúca rôznorodosť etnických pomenovaní Nerómami i nejednotné ot-nonymy jednotlivých európskych skupín (Roma, Sinti, Kalé, Maňuša) boli dôvodom, pre ktorý sa nikdy nestotožnila s termínom Rómovia.

Po celý čas svojho pedagogického pôsobenia na Katedre etnológie Filozofickej fakulty UK prednášala docentka Horváthová študentom dejiny a kultúru Rómov, pripravovala na vedeckú prácu svojich nasledovníkov (Jelenu Marušľakovú, Máriu Dubayovú, Zuzanu Kumanovú). Jej najväčším vedeckým prínosom však navždy ostane monografia **Cigáni na Slovensku**. Vydaním tejto práce sa doc. E. Horváthová stala zakladateľkou romistiky na Slovensku.

Žiaden autor, ktorý sa chce seriózne zaoberať problematikou dejín, kultúry a spôsobu života Rómov na Slovensku, nemôže túto prácu obísť, naopak, musí z nej vychádzať, odvolávať sa a nadväzovať na ňu, rozvíjať poznanie, ktorého základy autorka tejto práce položila. Česť jej pamiatke.

Anna B. Mann

Bibliografia prác Doc. PhDr. Emílie Horváthovej, DrSc. s rómskou tematikou:

(Čajánková)

- Zpráva o výskume života a kultúry Cigánov na Slovensku. Národopisný sborník, 11, 1952, s.398-406.
- Život a kultúra rožkovianskych Cigánov. Slovenský národopis, 2, 1954, č.1-2, s.149-175, č.3-4, s.285-308.
- Staré zvyky kočovných Cigánov. Príroda a spoločnosť, 3, 1954, č.7, s.331-334.
- Cigáni z hľadiska historicko-etnografického. Naša veda, 1954, s.110-114.
- Prvý kolektívny výskum života a kultúry Cigánov na Slovensku. Slovenský národopis, 3, 1955, č.1, s.123-124.

(Horváthová)

- Doplnkový výskum Cigánov v Košickom kraji. Slovenský národopis, 7, 1959, č.1, s.162.

- Niektoré historicko-etnografické problémy pri riešení cigánskej otázky po r.1945. Slovenský národopis, 8, 1960, č.2, s.240-254.
- Cigáni pred príchodom do Európy. Slovenský národopis, 9, 1961, č.1, s.3-24.
- Kráľovia primášov. Príroda a spoločnosť, 11, 1962, č.22, s.32-35.
- Cigáni po príchode do Európy. Slovenský národopis, 10, 1962, č.2, s.210-226.
- Cigáni na Slovensku. (Historicko-etnografický náčrt). SAV Bratislava 1964, 397 s.
- Poslední nomádi. Príroda a spoločnosť, 1966, č.21, s.50-54.
- Ako je to s Cigánmi v zahraničí. Svet vedy, 13, 1966, s.381-382.
- K otázke etnokultúrneho vývoja a etnickej klasifikácie Cigánov. Slovenský národopis, 22, 1974, č.1, s.3-16.
- Charakteristika Cigánov z hľadiska etnických vývojových kategórií. Národopisné informácie, 1980, č.3, s.284-293.
- K etnosociálnej a migračnej dynamike Cigánov. Slovenský národopis, 36, 1988, č.1, s.10-20.
- Špecifické črty tradičného spôsobu života Cigánov. Krajské osvetové stredisko Bratislava, 1989, 36 s.
- Zvláštnosti tradičného stravovania cigánskeho obyvateľstva. Výživa a zdravie, 35, 1990, č.1, s.18.
- Z dejín Cigánov. Roma, 2, 1991, č.1, s.2-3;
 - II., Roma, 2, 1991, č.2, s.4-5;
 - III., Roma, 2, 1991, č.3, s.4-5;
 - IV., Roma, 2, 1991, č.5, s.4-5;
 - V., Roma, 2, 1991, č.7-8, s.6-7.

AMARI ANGLUŇI ROMAŇI LEKHAĐI

ILONA LACKOVÁ

Uŕiŕa 22.3.1921 Bara Šarošate paš o Perješis pre Slovensko.

Dne 22. března letošního roku oslavila své 75. narozeniny významná romská spisovatelka, dramatička a aktivistka ILONA LACKOVÁ z Prešova. Blahopřejeme!

Adaberš lake sas 75 berš. O Del mi del lake bacht, sasŕipen.

La llonakero dad sas lavutaris the romano čhibalo Bara Šarošate. E llona sas jekh romaŇi čhaj maškar o šov šel Roma Šarošate, so phirda avri štar trjedi maškaruŇi škola. Našŕi phirelas buter andre škola, bo demađa avri mariben, ačhiŕa Slovensko štatos u le Romen na sas Ňikhaj čačipen. Andro berš 1943 arade o gardisti tele romane kherora Bara Šarošate, thode le Romen te bešel andro veš. Pal o mariben lekhađa (irinda) e llona peršo (elšino, angluno) romano teatros pal kodi bibacht, so o fašisti kernas le Romenca. Lekhađa slovačika „Horiaci cigánsky tábor.“ O teatros khelenas o Roma Bara Šarošatar, e Lacková sas lengeri režiserka. Le teatroha pes presikhađa na ča maškar o Roma, ale the maškar o gadže. Bavinenas les duj berš (1947-1949) pal calo tosarutno (východní) Slovensko the pro Čechi. Andro berš 1953 thode la llona „krajsko inspektorkake“. Peskere romeha, le Jožuha, kerlas bari buŕi vaš o Roma.

Pašal e Ilona bešel lakero jekhpureder čhavo o Milaňis the leskeri romňi-čhavo
Foto: Irena Stehli

Upre pre fotka hin e terňi Ilona peskero romoňu, lo Jožuhu
Foto: Irena Stehli

Studenti

Foto: autorka

ří budou znát a respektovat svou vlastní kulturu, můžeme doufat, že dojdeme k toleranci v celospolečenském měřítku."

Nakonec založil János Bogdan soukromou nadaci pro založení Gándhího střední školy. Přidaly se některé ze 140 romských organizací v Maďarsku, známí romští umělci, poslanci a představitelé alternativních organizací, jako např. Wallenbergovy a Sorosovy nadace. Sehnali budovu (administrativní budovu právě zaniklé důlní společnosti) a dali ji přestavět tak, aby vznikly prostory pro třídy, studentské pokoje, velkou světlou knihovnu a další příslušenství. Většinu finančních prostředků poskytla maďarská vláda, zbytek pak Sorosova nadace Open Society Fund a několik menších maďarských i zahraničních organizací a nadací.

Většina ze stovky chlapců a děvčat studujících na Gándhího škole pochází z vesnic roztroušených v této oblasti - jižní Transdanubii - a všichni, kromě sedmi studentů žijících přímo v Pécsi, ve škole přes týden bydlí.

První třída byla otevřena v lednu 1994 jako půlroční příprava na šestileté studium. Nyní jsou tu již dva ročníky studentů (4 třídy) a chystají se přijímací zkoušky do nové přípravy pro 25 studentů. Do roku 1998 má být na škole plný počet, tj. 350 studentů.

Podle jakých kritérií jsou studenti vybíráni? Škola Gándhího uveřejňuje inzeráty určené rodičům v novinách, v televizi a v rádiu a rozesílá brožurky do všech škol v těchto oblastech, v nichž apeluje na učitele, aby podněcovali zájem o studium a doporučovali studenty. Každý rok objíždějí kolegové stovku základních škol, aby získali přehled o romských žácích a aby si promluvili s dětmi. Vybraní žáci jsou pozváni na týdenní letní tábor a tam pracovníci posoudí jejich schopnosti. Hrají se hry mající vztah k předmětům, jako je matematika, maďarština, literatura, gramatika

apod. a posuzuje se jejich sociabilita při sportu, výtvarných činnostech, při jídle apod. Děti se tak seznamují se školou a s jejími učiteli: „Zjišťují, co je čeká příštích šest let,“ říká János Bogdan.

Ano, čeká je spousta práce.

„Jak se ti tady líbí?“ ptám se čtrnáctiletého Tamáse, který chce být lékařem.

„Učitelé tu jsou úplní sadisti,“ odpovídá a s předstíraně ztrápenou tváří vypočítává se svým přítelem Zolim, který chce být policistou, všechny své vyučovací předměty. Jsou na to evidentně pyšní. Kromě všech běžných středoškolských předmětů, maďarštiny, dvou cizích jazyků a přednášek o romské historii, tradicích a umění jsou povinné jak jazyk skupiny Beášů, tak jazyk skupiny Lovari. Vzhledem k tomu, že asimilační tlaky byly v Maďarsku donedávna silné, jen málo studentů ovládá nějaký romský dialekt. „Nechceme z dětí vychovat profesory jazyka Beášů nebo lovárského dialektu (přestože by se jimi stát mohli), ale domníváme se, že největší rozdíly mezi jednotlivými skupinami Romů spočívají právě v jazyce, a proto bychom chtěli, aby všichni Romové v Maďarsku měli jeden společný jazyk,“ říká s úsměvem János Bogdan. Podle jeho názoru by se k tomu nejlépe hodil dialekt lovárský nebo kalderašský, které jsou velmi blízké (*a ve světě nejrozšířenější, pozn. red.*)

Také učitelé studují romskou kulturu a jazyk. Lovarskému dialektu vyučuje studenty i pedagogický sbor osmadvacetiletá Hajnalka Kolomparová. Je zatím svobodná, přestože jejímu otci to není příliš vhod. „Otec je konzervativní, ale maminka si myslí, že to je v pořádku,“ říká Hajnalka a dodává, že sice respektuje romský zákon, podle kterého je úlohou ženy stát v pozadí za svým mužem, ale nesouhlasí s ním.

Učitelka Hajnalka Kolomparová

Foto: autorka

Škola má 23 zaměstnanců, z nichž tři učitelé a jedna správkyňe jsou Romové. V jižní Transdanubii mají učitelský diplom celkem čtyři Romové, tři z nich učí zde a čtvrtý na univerzitě v Pécsi. Celkem je zde dvacet romských absolventů vysokých škol, ve srovnání s maďarským průměrem by jich však mělo být 13-15.000.

János Bogdan pochází ze skupiny Beášů a vystudoval maďarštinu, literaturu a filozofii. „Můj otec je řezbář a umí mluvit se zvířaty,“ říká. Přestože oba rodiče jsou sami negramotní, povzbuzovali jeho i jeho sourozence k tomu, aby získali vzdělání. „Když jsem nastoupil do první třídy, bylo v naší segregované třídě 32 dětí a učila nás osmnáctiletá bílá dívka. Od druhé třídy nás tam bylo pět.“

Kromě výborného vybavení, dobrých osnov a dobrého pedagogického sboru (kvalifikační komise nedávno ohodnotila Gándhího školu výše než mnohé jiné střední školy v Pécsi), „naším největším úspěchem je, že tato škola vůbec existuje.“

A existence školy hýbe společností. Místní základní školy věnují nyní více pozornosti romským žákům a v romských komunitách má více rodičů zájem o to, aby jejich děti studovaly, „protože nyní je pro to důvod, je kde studovat.“ Zoli říká: „Tady je to lepší, protože tady jsou Romové jako já, takže se cítím příjemněji.“ Ptám se Tamáse, zdali je lepší být Romem v Maďarsku nyní, nebo zda to bylo lepší dřív. „Je to lepší než za Hitlera nebo za Stalina,“ odpovídá.

„Poslání školy je prosté,“ uzavírá János Bogdan, „pomoci schopným mladým Romům, aby absolvovali střední, případně vysokou školu, a tímto způsobem posilovat skupinu romských intelektuálů, kteří hovoří plynne romsky a jsou si vědomi své role vůdčích osobností romské komunity.“

Jsou-li i ostatní studenti jako Tamás, Zoli a další, se kterými jsem mluvila, pak Gándhího střední škola vykročila správným směrem.

Naomi Woronov je spisovatelka na volné noze. Je autorkou například díla China Through My Window (Čína z mého okna); zachycuje v ní zkušenosti ze svého dvouletého pobytu v Číně, kde působila jako lektorka. Dále je autorkou publikace Modern American English: Living and Learning in the West (Moderní americká angličtina: Život a studium na Západě), která je určena čínským studentům a vědcům chystajícím se do zahraničí; kniha se dočkala již svého 25. vydání.

V letech 1966-1995 byla profesorkou angličtiny na Manhattan Community College a City University v New Yorku. V letech 1991-92 pobývala v Nitře a v Bratislavě. V současné době pracuje na knize o svých zkušenostech z východní Evropy.

PŘEDNÁŠKY Z ROMISTIKY NA UNIVERZITĚ V GREENWICHU

Univerzita v Greenwichu oznamuje, že zahajuje cyklus přednášek z romistiky. Přednášejícím je Dr. Thomas Acton ze School of Social Science v Londýně. Tématem přednášek bude romská etnická skupina (či skupiny) z hlediska sociologického, kulturního a politického.

Univerzita se zároveň podílí na výzkumech v národním i mezinárodním měřítku na tomto poli a spolupracuje s Centrem romistických studií při Univerzitě René Descarta v Paříži, které v rámci Evropského společenství koordinuje většinu výzkumů.

Cyklus přednášek pro bakalářské studium začíná 23. února 1996, je třináctitýdenní a stojí 150 liber. Přednášky jsou každý pátek dopoledne.

Cyklus přednášek pro magisterské studium začíná 22. února 1996, trvá rovněž třináct týdnů a stojí 250 liber. Přednášky jsou vždy ve čtvrtek odpoledne.

V letech 1993-94 se uskutečnilo šest seminářů o ekonomických a sociálních otázkách týkajících se Romů za účasti vybraných akademických odborníků, politiků a romských představitelů. Tento cyklus bude završen velkou konferencí plánovanou na 9. - 12. července 1996.

Součástí informačního dvojlistu je stručný přehled základních informací.

V části nazvané Romové ve Spojeném království se uvádí, že Romové dorazili na Britské ostrovy někdy kolem roku 1500 jako potulní obchodníci, zpracovatelé kovů a kejklíři. V polovině 16. století, za vlády Jindřicha VIII., byla jejich existence kriminalizována a mnoho Romů bylo pověšeno pouze na základě své etnické příslušnosti. Obdobná situace byla i v jiných zemích západní Evropy. Postupně se ve všech těchto zemích zformovaly itinerantní skupiny, z nichž některé se považují za Romy, jiné nikoli. V Británii existují čtyři skupiny, které samy sebe nazývají *Romanichals* (angličtí Romové), *Kale* (welští Romové), *Nawkens* (skotští kočovníci a Romové) a *Minceir* (irští kočovníci).

V části věnované vládní politice se dovídáme, že represivní zákony byly ve Velké Británii zrušeny až v 18. století.

V důsledku ekonomických změn přišli Romové ve 20. století o některé své tradiční způsoby obživy a zároveň kvůli nedostatku půdy i o svá stará stanoviště. Motivější Romové si začali kupovat půdu, aby na ní mohli tábořit. V roce 1960 však tomu učinil přítrž zákon o tábořištích (*Caravan Sites Act*).

V 60. letech dosáhlo vystěhovávání Romů z jejich stanovišť pomocí buldozerů a soukromých bezpečnostních služeb kritického vrcholu. Reakcí na tuto situaci bylo 11. listopadu 1966 založení Romské rady (*Gypsy Council*), která začala hájit zájmy všech itinerantních skupin bez ohledu na etnický původ. Jejím tajemníkem byl do roku 1971 Grattan Puxon, pozdější tajemník Světového romského kongresu.

Díky dalekosáhlé kampani byl v roce 1968 přijat nový zákon o tábořištích který nařizoval všem hrabstvím a všem londýnským obvodům vybudovat tábořiště pro všechny romské skupiny, které přebývají anebo se uchylují na jejich území.

V 60. letech se vytvořila v souvislosti s hnutím *hippies* skupina tzv. novodobých kočovníků (*New Age Travellers*), která se v 80. letech velmi rozšířila o nové příslušníky z řad bezdomovců.

V roce 1994 byl zrušen zákon o tábořištích z roku 1968. V důsledku změn v legislativě mohou dnes místní úřady nebo policie vykázat příslušníky itinerantních skupin z jakékoli veřejné komunikace nebo pozemku, který nevlastní. Avšak ani získat povolení k táboření na vlastním pozemku není tak jednoduché. Na celém území Spojeného království táboří v současnosti asi 10 000 karavanů legálně, avšak dalších zhruba 5 000 rodin nemá kam jít.

V oblasti vzdělávání Romů byla významným mezníkem první letní škola organizovaná Romskou radou v roce 1967 v East London. Školu vedl Thomas Acton, tehdy student, nyní přednášející. Příprava na školu vedená dobrovolníky trvala šest týdnů a v září se některé děti vydaly poprvé do státní školy.

Dobrovolníci byli hybnou silou hnutí za vzdělávání Romů až do poloviny 70. let. Snažili se připravit cestu do školského vzdělávacího systému a zároveň trvali na respektování kultury itinerantních skupin i v prostředí školy.

Kampaň v celonárodnom mēřítku za větší podporu vzdělávání romských dětí zahájila po svém založení v roce 1970 Celostátní romská rada pro vzdělávání (National Gypsy Education Council). Britské ministerstvo školství začalo pořádat pravidelné krátkodobé kurzy pro učitele, avšak většina romských dětí stále ještě nechodila do školy.

Teprve koncem 80. let se těžiště vzdělávání romských dětí přesunulo ze sféry dobrovolných pracovníků do oblasti státního vzdělávacího systému a prudce vzrostl počet učitelů.

V roce 1990 vláda zahájila nový systém zvláštních grantů určených pro vzdělávání itinerantních skupin. Kolem poloviny 90. let tak kromě mnoha učitelů, kteří mají romské žáky ve svých běžných třídách, působí ještě dalších pět set specializovaných učitelů.

H. Jiřincová

ODDELENIE RÓMSKEJ KULTÚRY PRI GEMERSKOM MÚZEU V RIMAVSKEJ SOBOTE

V januári 1996 bolo otvorené Oddelenie rómskej kultúry i v Gemerskom múzeu v Rimavskej Sobote. Toto Oddelenie tu hodlá vybudovať špecializované informačné stredisko, ktoré by malo svoju vlastnú knižnicu rómskej literatúry. V nej sa majú sústreďovať nielen knihy, ale i časopisy, hudobniny, nahrávky rómskej hudby a videozáznamy z rómskych festivalov. Zbierku má na starosti Alena Horváthová, študentka na katedre rómskej kultúry na PgVŠ v Nitre.

ODDELENIE RÓMSKEJ KULTÚRY PRI VLASTIVEDNOM MÚZEU V HUMENNOM

V apríli roku 1994 vzniklo pri Vlastivednom múzeu v Humennom oddelenie rómskej kultúry s celoslovenskou pôsobnosťou. Je zamerané na výskum, zber, triedenie, uchovávanie a analýzu informácií, faktov, artefaktov a iných predmetov materiálnej i nemateriálnej povahy z histórie i zo súčasného života Rómov na Slovensku. Doteraz sa oddeleniu podarilo uskutočniť niekoľko desiatok výskumov a prieskumov a sústrediť informácie a poznatky o rómskej kultúre, jej rozvoji či úpadku v slovenských mestách a dedinách. Toho času vlastní viac ako 50 expozátov: výrobky košíkárov, korytárov, kováčov, výrobky z hlíny, diela výtvarných umelcov, ako aj dokumentačný materiál.

Oddelenie rómskej kultúry má zatiaľ dvoch stálych zamestnancov, a to jedného historika a jedného osvetového pracovníka. Od mája minulého roku sa zúčastnilo putovnej výstavy *Svadba na Slovensku*, ktorá je od decembra inštalovaná v Myjave. Okrem toho oddelenie otvorilo v budove Vlastivedného múzea v Humennom stálu expozíciu rómskej kultúry. Spolupracuje s rómskymi i nerómskymi inštitúciami na Slovensku a s Múzeom rómskej kultúry v Brne. Cieľom oddelenia je, okrem už spomenutej výskumnej činnosti, vybudovať v budúcnosti samostatné Rómske múzeum.

M. Cina

Nadácia pre ochranu a rozvoj rómskych tradičných remesiel je neštátnou, neziskovou organizáciou, ktorá vznikla 9. mája 1995.

Cieľom nadácie je ochrana a rozvoj rómskych tradičných remesiel (košíkár; výrobca hudobných nástrojov; kováč...)

Nechceme, aby sa zabudlo na remeslá našich starých rodičov. V ich výrobkoch je príroda sama a preto naučme našu mládež porozumieť ohybnosti dreva; naučme ju rozoznať cvengot kováčskych kovádlín a ukážme jej ako sa vdychuje hlas vtáčať do vyrobených huslí.

Chlapci a dievčatá, príďte medzi nás ukázať svoju zručnosť.

Vážení priaznivci rómskej kultúry, podnikatelia, pomôžte nám znížiť nezamestnanosť rómskej mládeže. Zabráňme jej, aby sa bezcieľne túlala ulicami, znížme recidívu Rómov, nedovoľme jej; aby svoje problémy riešila omamnými látkami.

Naučme ju vážiť si seba samého, rozvíjať rómsku kultúru, vyplňte jej voľný čas zaujímavým a prospešným projektom.

Naša kontaktná adresa:

Nadácia pre ochranu a rozvoj rómskych tradičných remesiel na Slovensku

Šafárikova 112, 048 01 Rožňava

Tel.: (0942) 262 59

Bankové spojenie:

SLSP a.s. Rožňava,

číslo účtu: 85749-589/0900

IČO: 319 835 70

*Srdečne ďakujeme všetkým za
spoluprácu a ochotu pomôcť!*

- Matka s deťmi - Krásna Hôrka, 1954.
Reprodukcia z diela E.Horváthovej "Cigáni na Slovensku"

KNIHOVNA ROMSKÉ LITERATURY V BERLÍNĚ ROMANI BIBLIOTEK, Dirschauer Str. 13, 10245 BERLIN

Zakladatelia ROMANI BIBLIOTEK Heike Milhahn a Jörg Becken zbierajú informácie a veškeré písomné materiály o Romech, Sinti a Kalé ze všech informačních zdrojů na celém světě. Hlavním úkolem knihovny je zachovat kulturní dědictví tohoto národa v dlouhém časovém rozmezí a uspořádat je tak, aby mohlo sloužit k nej-různějším účelům nejen Romům a Sinti, ale i co nejširší veřejnosti. Většina publikací tohoto typu vychází totiž často jen v malých nákladech, má úzký distribuční okruh, a proto je často těžko dostupná.

Knihovna je rozdělena do několika oddělení:

- monografie z různých zemí (beletrie, poezie, pohádky, vědecké publikace, studie, vysokoškolská skripta, učebnice, neoficiální memoráty atd.)
- romské noviny a časopisy z celé Evropy
- dokumenty, které popisují právní postavení Romů, Sinti a Kalé (např. zákony)

- články, statě, studie apod. publikované v různých německých novinách, časopisech a jiných tiskovinách od roku 1945, částečně i dříve

- historická dokumentace

- dokumentární i hrané filmy, fotografie, hudební dokumentace a plakáty.

Knihovna je určena k prezenčnímu studiu, materiály se nezapůjčují. Veškeré dokumenty jsou bibliograficky zpracovány na počítači a informace jsou k dispozici všem zájemcům.

Zpracována je také databáze shrnující postavení Romů, Sinti a Kalé v jednotlivých evropských státech. Romská knihovna poskytuje rovněž informace o různých kulturních událostech, jako např. výstavách, divadelních představeních, rozhlasových vysílání apod. K jejím aktivitám patří i organizování literárních večerů romských autorů a přednášek o dějinách Romů, o jejich současné situaci, o jejich literatuře a umění. Knihovna průběžně zpracovává též přehled tisku a bibliografii a vydává sérii publikací romské poezie.

HŠ

OHLASY ČTENÁŘŮ

OHLAS NA ČLÁNEK "CIKÁNSKÁ ŠKOLA V UŽHORODU"

Ve 3. čísle 1995 ROMANO DŽANIBEN jsme pod názvem „Cikánská škola v Užhorodu“ uveřejnili ve zkrácené podobě dizertační práci Marie Novákové z roku 1938. Jak název napovídá, hlavním tématem práce byla první obecná škola pro romské děti v bývalé ČSR, zřízená na popud prezidenta Masaryka v letech 1926-7.

Toto číslo našeho časopisu se dostalo do rukou i panu Aladáru Adamovi, předsedovi Svazu Romů na Ukrajině se sídlem v Užhorodu, a ten v jednom z chlapců na malé fotografii z roku 1927 poznal svého tatínka. Pěťasedmdesátiletý Evžen Adam, proslavený primáš romské kapely, dosud žije. Při své cestě do Užhorodu na podzim roku 1995 jsme měli příležitost ho navštívit.

Autentické svědectví bývalého žáka užhorodské školy bezesporu zajímavě doplní práci Marie Novákové, a proto otiskujeme mírně zkrácený přepis magnetofonového záznamu vyprávění pana Evžena Adama. Dialekt užhorodských Romů je jednou z variet východoslovenské romštiny. Užhorodští Romové mají například rozsáhlá příbuzenská pouta k Romům v Michalovcích. A protože tu ve všech generacích, včetně dětí, je romština základním médiem denní komunikace, rozvíjí se přirozeně jako bohatý, kulturní jazyk.

EVŽEN ADAM:

Andro berš 1925 avľa o župan - Bogár Petro sas - te phenen pro taboris ko romano čhibalo, hoj kampel te keren jekh romaňi škola. Bo romaňi škola na esas andre Europa, ča jekh Ungvarate sas. Kerde la andro berš 1926. Sar kernas e škola, ta dine avri, kaj sako romano čalado te kerel dešupandž ezera valki, jekhetane kampelas šelthependa ezera valki te keren. Jekhsigeder gejl'a amaro čalado valki te keren: o dad, e daj, o papus, e baba - me mek na, me čhavoro somas akor. Sar dikhle aver Roma, kaj amen keras, ta gejle sako te keren. O valki hordine nas pro alapo, kaj e škola majinda te jen. E škola opre áratinde pontošan

V roce 1925 přišel župan - byl to Petro Bogár - do osady říct romskému vajdovi, že je třeba zřídit romskou školu. V Evropě romská škola nebyla, byla jen ta jedna v Užhorodu. Postavili ji v roce 1926. Když ji stavěli, tak vyhlásili, ať každá romská rodina vyrobí 15 tisíc nepálených cihel, dohromady bylo potřeba udělat 150 tisíc cihel. Nejdříve šla dělat cihly naše rodina: tatínek, maminka, děda, babička - já ještě ne, já jsem byl ještě dítě. Když ostatní Romové viděli, jak děláme, šli všichni také. Cihly se nosily na místo, kde měla škola stát. Přesně v září byla škola dostavěna. A tak jsem hned

*Pan Evžen Adam jako primáš své kapely
(foto daroval pan Adam)*

andro septembris. Avka takoj andro septembris andre škola gejl'am.

Avľa ke amende andre škola jekh erno tanito, sikhľardo Kašatar, vičin-as pes Šesták Josef, sas Čechos. Ov džanelas romanes. Sikhavlas amen ekh berš. No ov igen maľarkerdo sas he phirelas pal o džuvľa, avka les o spravcas, o Juraj, iľa tele a diňa amen ekhe tanitos, sikhľardes - Tomčányi pes vičinlas. O Tomčányi amen sikhavelas trin berš. Sar me skončindom trito klasa, avľa o Cinkovskis. Th'ov amen sikhavelas trin berš. Avka me somas dešutrineberšengero a končindom e škola. Odarig gejlom andre slovensko mešťanka, odoj phirás štar berš. Ale e daj muľa, o dad iľa romňa, samas štar čhave, me somas jekhphureder. Imar na somas hodno te keren nič.

Ale avľa Pragatar o kapitán Hynek, pisindľa jekh řil, či kamav te sikhľol Prague andro vojeno učilište. Gejlom odoj. Prague sikhľuvavas duj

v září šel do školy.

Přišel tam mladý učitel z Košic, jmenoval se Josef Šesták, byl to Čech. Uměl romsky. Učil nás rok, jenomže strašně pil a chodil za ženskýma, a tak ho správce Juraj poslal pryč a dal nám jiného učitele - jmenoval se Tomčányi. Tomčányi nás učil tři roky. Když jsem skončil třetí třídu, přišel Cinkovski. Ten nás taky učil tři roky. To už mi bylo třináct a školu jsem skončil. Odtamtud jsem šel na slovenskou měšťanku, kam jsem chodil čtyři roky. Jenomže mi zemřela matka, otec se znovu oženil, byly jsme čtyři děti a já byl nejstarší. Už jsem nemohl nic dělat.

Ale pak z Prahy přijel kapitán Hynek a napsal mi dopis, jestli se nechci učit v Praze ve vojenském učilišti. Jel jsem tam. V Praze jsem se učil dva roky. Ale to už vypukla válka

berš. Ale má demaďa avri o mariben. O Ungros avľa - amen samas tel o Ungri. O dad mange pisind'a ľil: „Av khere, bo bida!“ Me diňom o ľil le kapitanoske, ov gend'a, phend'a avka: „Feder kereha, te džaha khere. Adalestar mišto na ela. Adaj ča mariben, murdari-pen ela.“

No avka man diňa love pro drom a diňa mande ľil pro drom, dži Praga-tar dži khere Ungvarate man ande.

Sar avle o Ungri andro trandathee-ňato berš, me somas dešeňaberšenge-ro, pro biš mange džalas. Ta man ile slugadžiske. Pandž the jepaš berš so-mas pro frontos. Dži andre Němciko so-mas, andre Austrija, Gracoste somas raňimen, odoj somas andre špitála. Peštate somas. Andre sarandathešovto berš avľom khere th'ačhiľom khere.

E škola džalas dureder the andro mariben. The paš o Ungri džalas e škola, čačo. Sar avle o Ungri, akor

a přišli Maďaři - my jsme se totiž do-stali do područí Maďarska - a tatínek mi napsal: „Přijed' domů, je zle!“ Uká-zal jsem dopis kapitánovi, přečetl si ho a řekl: „Uděláš lépe, když pojeděš domů. Z toho nic dobrého nekouká. Z toho bude jenom válka a zabíjení.“

A tak mi dal na cestu peníze a dopis. Dostal jsem se tak z Prahy až domů do Užhorodu.

Když přišli Maďaři v 39. roce, bylo mi 19 let. Táhllo mi na dvacátý. A tak mě vzali na vojnu. Pět a půl roku jsem byl na frontě. Byl jsem až v Ně-mecku, v Rakousku. Ve Štýrském Hradci jsem byl raněný, byl jsem tam v nemocnici. Byl jsem i v Pešti. Teprve v šestačtyřicátém roce jsem se vrátil domů a už jsem doma zůstal.

Škola fungovala i za války. A i pod Maďarskem. Když přišli Ma ři, tak byl zrovna učitelem Bed

Děti z romské školy, vnuci a pravnuci jejích prvních žáků, se snaží uhodnout hádanky z publikace „Romaňi abeceda garude lavenca“, kterou v roce 1995 vydalo ROMANO DŽANIBEN. V pozadí třídy stojí studenti romistiky na FF UK v Praze.

Foto: Pavel Hroch

o Bedas sas sikhľardo adaj. Ungros. Ov všelijak vakerlas, ungrika, slovačika, ukrajincika.

Kana o mariben sas, ta le Romen strihinenas. The mira romňa strihinde. Na mukenas len andro foros te džan te cinen o techan. Lengero lav ajso sas, hoj le Romenge o drom avri le gaveske ča.

Romano taboris sas avri le foroske, e škola tiž. Paľis pejľa o tifusis. Akor na mukle ňikas te džan avri andal o taboris. Ča paľis, sar imar o doktoris dikhľa, hoj imar žužo, ta e škola phuterde pale, imar o čhavore phirenas andre škola rendešen.

Maďar. Mluvil všelijak, maďarsky, slovensky, ukrajinsky.

Za války Romy stříhali. I mou ženu ostříhali. Nepouštěli je do města, ani aby si došli na nákup. Podle jejich příkazu se směli Romové pohybovat jenom mimo obce.

Romská osada byla za městem, škola taky. Potom vypukl tyfus. Tehdy nikomu nedovolili vycházet z osady. Až potom, až se doktor ujistil, že jsou všichni zdraví, tak školu zase otevřeli a děti mohly chodit do školy dál.

přeložila V. Kamenická

Pan Evžen Adam přes svůj vysoký věk stále vede romskou kapelu. Jeho syn Aladár, předseda Svazu Romů na Ukrajině, usiluje o to, aby v sousedství romské školy, která stále funguje, byl vybudován romský areál. Zatím se upravuje nevelká úřední budova, v níž se začínají shromažďovat knihy a obrazy romských výtvarníků. Ty budou umístěny v muzeu. Pro muzeum je teprve vyhlédnutý pozemek.

Další drobnou informaci o cikánské škole v Užhorodě poskytl pan Michal Demeter z Milhostova u Nebanic. Pan Demeter se několikrát osobně setkal s generálem a pozdějším prezidentem Ludvíkem Svobodou, nejprve jako patnáctiletý chlapec, když na válečném území v oblasti Dukly hledal svou roztroušenou rodinu. Při každém setkání mu Ludvík Svoboda vyprávěl, jak v Užhorodě narazili na „cikánskou školu“, na hladové a chatrně oblečené děti. Generál přikázal, aby jim bylo poskytnuto jídlo z vojenské kuchyně.

Pan Evžen Adam se svým synem Aladárem.

Foto: Pavel Hroch

Na našu výzvu z minulého čísla Romano džaniben o preklad poviedky Antonína Lagryna „I my jsme uměli léta“ sa nám ozval ako prvý náš stály dopisovateľ Peter Stojka z Hájskeho. Jeho preklad do olašského dialektu

uvádzame i s jeho komentárom:

Táto poviedka je veľmi pekná a veľmi poučná. Najmä pre Rómov. Ak si ju niekto prečítal, pochopil, že bohatstvo nie je všetko a nemožno si zaň kúpiť slobodu ani zdravie.

VI AME ŽANASAS TE URAS

Valamikor, kana le Rom inke phírenas le vurdonenca, bešenas jekhvar jivende pašaj jag taj šunenas, so vorbin le phúre Rom. Andej jíle feri somorútna sas. Ande kodo kezindas ek godaver Rom te vorbij pa kodo, sar sas le Rom majinti slobodijake sar čirikľa:

„Romale, majinti či samas kacave čorre, samas čirikľa. Urasas paj intrego luma, dikhasas opral tejle pej manuša taj pi phuv. Či pinžárasas khanči, ká nášťik urasas. Amári sas intrego luma. Adďik mejg nás ek šinado d'ejš, kana sa dikhlam tejle bári lánge. Kamasas te žanas, če šuk-i kodi. Urandam maj páše, taj so virítijas, kodo sas ek bári somnakuni ketrica. Sako kamelas t'avel pašaj ketrica, so maj páše, feri pek čirikli pi maj godaver, so sas and'áme. Kana dikhlas, hod' amáre jákha žan palaj šuk, cipindas:

„Phralale, muken kodi ketrica kadej, na uran khote!“

De ame korre samas taj kašuke, taj phendam palpále:

„Dikh čak, amáro phral, ande kodi ketrica čirikľa-j, si le šukára pour ta maj šukára-j sar ame!“

Kodola čirikľa sas le pávi, le čouki, le khajňa, le papiňa. De o phra phendas:

„Šukára-j, de či urana khote, káj urasa ame!“

Somorútno sas paša jílo. Khonik či paťandas lesko muj taj žanas sa ande kodi ketrica. Ekcerre dikhle, hod' pej intregi čirikľa si le šukára somnakune kirpi taj somnakaj, jejkh maj šukár le ávrestar, báre somnakune galbi taj láncura, mejg vi le šámiji súde somnakasa.

Sar tord'onas paša la ketricaki kaputa, vorbij prej le ek páva, khardas le pašaj mesáli, das le pherdo techan, pháre somnakune láncura, angrušta, zlága taj le šámiji somnakasa suvade. Ande kodo kezindas te bašavel šukár d'íli, vi kana tuďo sas lenge. Korrárde la ketricake virítašesa bisterde pe pengó phral taj kezinde te dikhen kodole jákhenca, so trajinas andej le. I páva, so sas prej la maj but somnakaj taj šuk, kezindas te phírel khatar i čirikli, so sas la čirikľaki, so uralas inke víďik paj šukár ketrica. Kadej bírindas te ural but d'ejš taj ráťa. Cipijas peske amalen taj peske amalken, hod' te žan-tar paša les, te uran-tar. Kana dikhlas, hod' ivej-i taj khonik či paťal lesko muj, somorútno urandas-tar.

Leske amalenge taj amalkenge ma ángle már dosta sas o lášimo, o khelimo taj le d'íľa, taj kamenas te uran-tar. Márenas le phakenca, de le pháre somnakune láncura, le angrušta taj le pháre zlága či mukenas te uran-tar. Či žanenas, so-j lenca taj so te keren, ká nášťik uranas-tar. Kerenas te uran-tar sorro d'ejš, mejg či khiňile. Sa kodola lenge nejve pajtáša - le ráci, le papiňa, le khajňa, le čouki taj le pávi - asanas le. Feri akánik kezinde

Peter Stojka se svým rodinným tablem
Foto: Pavel Hroch

taj line pe sáma, ká le taj paša če čirikľa-j. Gindosajle pe pengó phral, hoď či mukelas le andi somnakuni ketrica. Po but žangle, hoglas opre intregone čirikľan te žan khetánes te roden penge phrales. Mejg vi phujatar paj phuv. Vorbijas lenge, hoď feri voun šaj siťárel le pale te žanen te uran. Feri kadej šaj aven bachtále čirikľa taj pale urana maškar o čejri taj i phuv. Taj kadej gejele te roden penge phrales.

Ažite ame le Rom phíras paj droma paj luma taj rodas amára čirikľa, savi siťárelas ame pale te žanas te uras, hoď pale te uras maškar o čejri taj i phuv taj t'avas pale sar čirikľa.

RECEPTY

Do redakce přišly kladné ohlasy na recepty romských pokrmů uveřejněné v č.4/1995 a někteří čtenáři žádají o další. U příležitosti rozhovoru s Terou Fabiánovou a Ili Lakatošovou (viz článek „Výpovědi o rodině slovenských, maďarských a olašských Romů“) jsme zaznamenaly několik dalších receptů, z nichž tři čtenářům nabízíme.

ŠLIVÁNO MARTÁŠI (karáčoňiko hábe)

Upre thoves o šuke šlivi (khilava) te táven. Me ánde thovav sekviségo, na but, jekh vaj dú jízoske, láche ságošno t'ovel. Taj citróňi, čepo. Čepo lon taj čepo cukro. Akor and'odá o šlivi távav kó(v)lenge. Akor kana má kóle hi le, ánde thovav rántáši, nek šírenedereske t'ovel. O rántáši šaj keres thíleha taj járeha, si te pekes le upre. Taj thoves upre tejtalo. Naďon lácho hi lo! Legfeder kana má súdro hi lo. Akor hi sar dezert.

ŠVESTKOVÝ MARTÁŠ (vánoční jídlo)

Dáš vařit sušené švestky. Já přidávám hřebíček, ne mnoho, jeden nebo dva pro chuť, a aby to pěkně vonělo. Trochu citronu, trochu soli a trochu cukru. V tom uvařím švestky do měkka. Když jsou měkké, přidám jíšku, aby to bylo hustší. Jíšku můžeš udělat z másla a z mouky a musíš ji opražit. Navrch dáš smetanu - a je to ohromně dobré! Nejlepší, když to trochu vystydne - pak je to opravdový dezert.

KRUMPLIŠNI KOLÁČA

Téle reselines o jále krumpli. Thoves ánde čepo lon, aťti járo ande thoves, čak so upre pijel o krumpli - kaj te n'ovel zorálo. Upre thoves upro plého taj pekes ando redli. Oda „románi koláča“. Oda láchi hi igen. (Mange le čhajengere pandž roma sa la čóren, kana pekav la).

Na thoves ánde čiken ništ, čak čepo čiken thoves upro plého, kaj nek te na thábol. Oda peknahi o Roma, kana na sáh' o máro.

KRUMPLIŠNO MÁRTÁŠI

Čhingeres o jale krumpli tikne kockenge. Upre thoves te táven taj ánde thoves babkaleveló (babkapajtrin). Kana o krumpli má kóle hi le, thoves ánde rántáši - thil, járo taj čepo paprika si te pekes upre - taj čepo táves o krumpli ole rántášiha. Kana má tádo hi lo, thoves upr'adá čepo šut taj tejtalo. Šaj chas.

Han bachtále, han Dévleha.

Vážená redakce!

Děkuji vám za časopis ROMANO DŽANIBEN. Jsem velmi rád, že mám možnost jej odebírat, poněvadž dříve jsem kupoval na stáncích Lačo lav, ale jak asi dobře víte, časopisy s romskou tematikou se již tímto způsobem nedistribuuji. Je to pochopitelné, měl jsem pocit, že jsem jediný gádžo, který takový časopis kupuje...

Jestli mohu, rád bych vám trochu přiblížil, proč se o Romy zajímám. Dříve jsem bydlel v Brně a měl jsem tam ne mnoho, ale ani ne málo romských známých, kamarádů a přátel. S prvním „polovičním Cikánem“ jsem se seznámil ve dvanácti letech. Hráli jsme spolu v Divadle na provázku. Jsme přátelé dodnes. Prožili jsem spolu ledacos, do-

BRAMBOROVÁ PLACKA

Nastrouháš syrové brambory. Osolíš a přidáš jen tolik mouky, kolik jí brambory vypijou - aby to nebylo příliš tuhé. Pak to dáš na plech a pečeš v troubě. Říká se tomu „romská plac-ka“. Je to moc dobré. (Když ji peču, tak mi ji chodí krást manželé všech mých pěti holek).

Tuk nedávej žádný, jenom trochu pomasti plech, aby se ti to nepřipálilo. Tohle Romové pekli, když nebyl chleba.

BRAMBOROVÝ MÁRTÁŠ

Syrové brambory nakrájíš na kostičky, dáš je vařit a přidáš trochu bobkového listu. Když jsou brambory měkké, přidáš jíšku - máslo, mouka, trochu papriky - a brambory povaříš s tou jíškou. Když je to hotové, přidáš kapku octa, smetanu a můžeš se pustit do jídla.

Dobrou chuť! (dosl. Jezte šťastně jezte s Bohem!)

bré i zlé. Vždy to byl silně emocionálr vztah.

Znám ten skvělý pocit, když je člč věk v hospodě napaden a na jeho obra nu se zvedne celý stůl „Cikánů“, s kterými hrává karty.

Abych tedy svoji zkušenost shm poněkud obecněji:

Jsem si vědom toho, že Romov jsou problematické etnikum, a neideali zuji si je. Jsou situace, kdy mě jejich odlišné manýry dráždí. Znám jejich komplex méněcennosti. Jsem také pro to, aby před zákonem a ve společnosti nebyl zvýhodňován ani jeden, ani dru hý, ani třetí (kromě nemohoucích). Při znám se dokonce, že i já, pokud se jedná o Roma, jsem ostražitější. Přesto jsem romofil, ne však romantik, nýbrž

realista. Domnívám se, že sentimentální romofilové vzájemnému soužití škodí. To byl ten rub.

A ten líc? Nikdy jsem neměl s „Cikány“ problémy. Bydlel jsem v cikánské čtvrti, přátelil jsem se s nimi, chodil jsem s nimi do hospody, diskutovali jsme (i o tom, co mě na nich štve), chodil jsem na romské hudební pořady. Myslí si, že ti, co mají s Romy problémy, mají také často problém s přístupem k nim. I strach může ledacos pokazit.

A pokusím se zobecnit ještě jednu zkušenost:

Přátelí-li se „gadžo gadžeha“ (gádžo s gádžem), vždy mezi nimi zůstane jakási konvenční distance. Někdy je to výhoda, ale na druhé straně často není možné ani u dobrých přátel tuto ledovou hranici překonat. Kdykoli jsem se však spřátelil s nějakým Romem, vzal mě za svého, byl jsem jeden z nich, jako bych byl „lengero phral“ (jejich bratr).

V patnácti letech jsem utíkal z domu před rodiči. Situace v naší rodině byla neúnosná, neměl jsem na koho se obrátit a mým azylem se stala cikánská rodina. Měli pro mne skutečné pochopení. Bydlel jsem u nich a jedl zadarmo. Nejdojemnější bylo, když si mne chtěli adoptovat. Na takové zážitky se

nezapomíná. A troufám si je zobecnit, protože nejsou ojedinělé.

A poslední důležitý důvod, proč jsem romofil, je cikánská hudba. To není důvod racionální, ale silně emocionální. Já to zkrátka cítím uvnitř, bytostně, totálně. Když zpívají Točkolotoč, Perumos nebo Ida Kellarová (Bittová), zpívají to, co je ve mně, co je uloženo v mém podvědomí nebo nevědomí. Cítím to s nimi, zpívám s nimi a domnívám se, že buď já, nebo někdo z mých předků kdysi býval jedním z nich. I já mám jejich emocionální a impulzivní povahu, touhu po svobodě, pocit vydědění a zakořeněný žal. Dokonce jsem si vykonstruoval následující vysvětlení: Hájek = pastýř koní. Odtud je k „Cikánům“ zřetelně velmi blízko. Tuto identifikaci s „romipen“ cítím vášnivě, nikoli však paranoidně ani fanaticky.

Doufám, že v předcházejících větách cítíte, že své myšlenky formuluji napůl žertem, napůl vážně. Sám přesně nevím. Jsem rád, že jste to právě vy, komu jsem mohl napsat toto vyznání. Zatím je to nejucelenější formulace mého vztahu k Romům.

Nashledanou. Ačhen Devleha.

Tomáš Hájek, sociolog

NABÍDKA ROMSKÉ LITERATURY

Bulletin MRK č. 1 10,- Kč

Z obsahu: výroční zpráva o činnosti muzea, romské kovářství, způsob bydlení Romů, písňový folklor...

Resumé: v angličtině, němčině, romštině

Bulletin MRK č. 2 10,- Kč

Z obsahu: výroční zpráva o činnosti muzea, romská řemesla (zvonařství), změny ve způsobu života, z historie moravských Romů...

Resumé: v angličtině, němčině, romštině

Bulletin MRK č. 3-4 20,- Kč

Z obsahu: výroční zpráva o činnosti muzea, zanikající romská řemesla, romský holocaust, novinky z romistické literatury...

Resumé: v angličtině, němčině, romštině

KLADIVOVÁ Vlasta

Konečná stanice Auschwitz-Birkenau 30,- Kč

Osudy Romů za 2. světové války v koncentračním táboře Osvětim s přílohou map a fotografií.

NEČAS Ctibor

Aušvicate hi kher báro 40,- Kč

O osudu českých a moravských Romů v letech okupace.

HOLÝ Dušan, NEČAS Ctibor

Žalující píseň 50,- Kč

Vzpomínková vyprávění romských vězňů v koncentračním táboře v Osvětimi. Historie písně „Aušvicate hi kher báro“.

NEČAS Ctibor

Romové v ČR včera a dnes 30,- Kč

Dějiny Romů žijících na českém území od odchodu z Indie po dnešní dobu. Historie a současnost ve vybraných dokumentech.

NEČAS Ctibor

Našti bisteras - Nemůžeme zapomenout 35,- Kč

Vzpomínky romských vězňů koncentračních táborů.

DAVIDOVÁ Eva

Cesty Romů - Romano drom 100,- Kč

Jedinečný textový a obrazový dokument s 212 fotografiemi autorky a 70 dokumentárními fotografiemi jiných autorů o způsobu života, mentalitě, kultuře a zvycích romského národa v bývalém Československu v letech 1945 - 1990.

DAVIDOVÁ Eva, ŽIŽKA Jan

Romane giľa 55,- Kč

Notové záznamy a texty romských písní a balad.

PELLAR Ruben a kol.

Bibliografie z romistické literatury 100,- Kč

PREUSSOVÁ Mirka

Rudolf Dzurko 250,- Kč

Monografie známého romského výtvarníka, tvůrce skleněných obrazů s romskou tematikou, doplněná řadou kvalitních barevných reprodukcí.

LACKOVÁ Elena

Rómske rozprávky 40,- Kč

Kniha pohádek přední prešovské romské spisovatelky určená především malým čtenářům, ale nejen jim. Text je dvojjazyčný.

FABIÁNOVÁ Tera

Sar phiravas andre škola

Jak jsem chodila do školy 5,- Kč

Jedna z prvních romských autorek vypravuje o svém dětství a o tom, jak chodila do školy.

FABIÁNOVÁ Tera, HÜBSCHMANNOVÁ Milena

Čavargoš - Tulák 20,- Kč

Kniha pro děti líčí životní osudy psa Tuláka, který umí mluvit.

HÜBSCHMANNOVÁ Milena

Šaj pes dovakeras - Můžeme se domluvit 25,- Kč

Významná romistka v této poutavé knize vysvětluje, z čeho pramení nedorozumění mezi majoritou a Romy, a dokazuje, že dialog je možný.

Romské obrazové karty - Pexeso 50,- Kč

Soubor malovaných karet s romskou abecedou a romskými hádankami umožňující několik zajímavých karetních her, včetně pexesa.

Goďaver Iava phure Romendar

Moudrá slova starých Romů 25,- Kč

Soubor romských přísloví a pořekadel.

VOŘÍŠKOVÁ Marie

Zpívající housle 80,- Kč

Romské pohádky s kresbami akademické malířky Míly Doležalové.

GIŇA Andrej

Bijav - Svatba 20,- Kč

Tři humorné povídky ze života Romů.

AUGUSTINI AB HORTIS Samuel

Cigáni v Uhorsku - Zigeuner in Ungarn 65,- Kč

První etnografická monografie o Romech žijících na území Uherska z r. 1775. Text je ve slovenštině a němčině, doslov napsala E. Horváthová.

Romský kalendář

Klasický stolní kalendář na rok 1996 se jmény olašských Romů a úvodním slovem autora Tibora Tonka.

**PUBLIKACE JE MOŽNO OBJEDNAT V MUZEU ROMSKÉ KULTURY,
VÁCLAVSKÁ 6, 603 00 BRNO**

Omluvte laskavě chybné údaje v tiráži předchozích čísel, které bychom rádi uvedli na pravou míru:

Vydavatelem čísla 3/95 a 4/95 byla - stejně jako v případě všech předcházejících čísel - Nadace romsitických studií ROMANO DŽANIBEN, a to prostřednictvím Společnosti přátel časopisu ROMANO DŽANIBEN. Číslo 4/95 pak vyšlo díky finanční podpoře MK ČR.

ROMANO DŽANIBEN - III - 1-2/1996

Časopis romistických studií.

Vydává Nadace Romano džaniben.

Redakce: ROMANO DŽANIBEN, Cimburkova 23,
130 00 PRAHA 3 ISSN 1210-8545

Šéfredaktorka:	Milena Hübschmannová
Výkonné redaktorky:	Hana Šebková a Edita Žinayová
Distribuce:	Anna a Berty Žigovi
Redakční rada:	Bartoloměj Daniel, Ilona Ferková, Jana Horváthová-Holomková, Antonín Lagryn, Hilda Pášová, Rastislav Pivoň, Peter Stojka, Matěj Šarközi
Autor obálky:	Jan Andersson

Sazba, osvit, tisk: QT, s.r.o., Na výsledku II/8, 140 00 Praha 4, tel. 02/643 07 66
Vychází čtyřikrát ročně v nákladu 500 kusů. Cena jednotlivého čísla 35,- Kč/40,- Sk, v rámci předplatného 30,- Kč/35,- Sk. Předplatné na rok 1996 činí v ČR 160,- Kč, v SR 170,- Sk (včetně poštovného). Objednávky a předplatné zasílejte složenkou typu C v České republice na adresu: Anna Žigová, Mládeže 23, 160 00 PRAHA 6, na Slovensku na adresu: INFOROMA, Bajkalská 25, 827 18 BRATISLAVA, tel. 07/20 15 478.

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.

**VYCHÁZÍ ZA FINANČNÍ PODPORY FILOZOFICKÉ FAKULTY UNIVERZITY
KARLOVY V PRAZE A SOROSOVY NADACE OPEN SOCIETY FUND**